

SZALÁRDI JÁNOS
SIRALMAS KRÓNIKÁJÁBÓL

Harc Bethlen Gábor örökségéért

Az ország igazgatása azért a megírt módon Catharina fejedelemasszonyra szállván; noha az ország eléggé igyekezte igazgatásában való conditioiban megzabolázni a következhető alkalmatlanságokat: mindazonáltal mint asszonyember, s nem is szinte hanyatlott idejű, ingadozó elméjű, s világi gyönyörűsége is hajlandó, s kelleténél nagyobb pompát űző, mód nélkül való költségű levén, az helyes istenes igazgatásnak igyenes vágásiból csak hamar ki kezdte magaviselésiben hágdosni; sem gubernátortúl, sem tanácsurak intésitül nem sokat akart függeni; a tárházat az urak közül némellyekhez való indulatjából nagyon üríteni, jószágokat conditioi ellen azokhoz, a kikhez elméje hajlandó vala, gubernátor, tanács hire nélkül is, osztogatni kezdte vala. Mellyből ottan az urak között alattomban, és nyilván való nagy gyűlölség, egymás veszedelmére való törekvés következék; mellyből lön, hogy csak hamar a fejedelemasszony személye az ország előtt nagy unalomban jutván, más fejedelem választásárúl kezdének gondolkozni. És Csáky István, ki itt ben Almás várát, ott kin Keresszeget, ősrül birja vala, az fejedelem holta után a tárházból fejedelemasszony jó akaratja, kegyelmessége által nagyon épülvén, számos gyalogot is kezdett vala maga mellett tartani, a fejedelem teste temetésére való gyűlésből futva szaladna, és gyalogjai dobjokat Enyednél elhajgálván, s magok is elszéledvén, maga az toroczkaik havasok közt, az ország utját elhagyván, csaknem lóhalálában sietne Almás várába, a honnan is nem sok idő mulva, elől a tárházból való gyűjteményt Kisvárdában, öcscse Csáki László praefectura klacsiánói Horváth Ferencz által kiiktatván, kiindult vala, s a gróftul [Bethlen Istvántól] Váradrúl az erdélyi határig üzeték is; de nagy résen levén a füle, nem érhették. Ki Szabolcs vármegyében felesége Forgács Éva Szent-Márton nevű kas-

télyába szállván, sokáig ott lön lakása, még aztán Szepes várát obtineálhatta vala.

Kit hogy a fejedelemasszony Munkács várában a munkácsi fő-kapitányságban férkeztethessen, valóban vala rajta, és azért a fejedelemasszony akaratjából ott való kapitányhoz Balling Jánoshoz Csáki István Horváth Ferenczet, ki annakelőtte is, midőn Magócsi Ferenczné Eszterházi Miklóssal egybekelvén, Munkácsot birták, szolgáljok volt, az vár alatt közel Klacsienó nevü orosz falut birván, és jeles, szóbeszédés, nyájas, tisztos, politicus, catholicus ember volt, a végre küldé Munkács várába, ki eléggé svadeálta Balling Jánosnak, hogy bebocsátván Csáki Istvánt a kapitányságra, maga is minden fizetésével szokott jövedelmivel életéig a praefectusságban helyben maradhatna, arról ő felségétől lenne elegendő assecuratoriája. De Balling János megizelitvén már jó idővel azelőtt annak a fris és gyönyörűséges lakóhelynek kedvessége s haszna izit, a hová 2000 ház jobbágybul álló jövedelmes, nagy részbul boros jószág biratik, ha nem több, csak olly válaszszaal bocsátta volt: Mit tenne ő felsége ott olyan nagy udvaru nagy úr kapitánynyal mint Csáki István? Lám ő is igaz hive volna ő felségének a várral együtt; nem is volnának semmi hijjával ő felsége dolgai olyan nagy kapitány nélkül is, s még nagyobb hasznával volna ott való jövedelminek. Néki ő felsége assecuratoriájára nem volna szüksége, ha egy asztalnyi volna is.

Az urak azért és a státusok a fejedelemasszonytól nagyon elkedvetlenülvén, némelylyek a gubernatoron forgatják vala elméjeket, hogy az haza-fia, s már annyi idők alatt hasznosan szolgálta volna mind azelőtt s gubernatori tisztiben is; de némelylyek hogy maga is a fejedelem Bethlen Gábor, Catharina hozatása előtt, sokszor nékiek sem az öcscsét sem mást maga helyébe, hanem Rákoczi Györgyöt commendálta, minthogy az eszes, okos, méltóságos magyar személy, s minthogy nagy értékü, nagy jószágú, s arra legérdemesebb személy volna az egész magyarság közt, jól rá emlékeznek vala. Maga is a gubernátor gróf fiával és Zólyomi Dávid vejével (kik már nagyon előmentek, s az országban nagy tekintetesek levén, nagy méltósággal viselik vala magokat) ugyanazont forgatván tanácsjokban az dologról, a gubernator levele által Rákoczinak Sáros-Patakra ugyan szót is tanált vala nyujtani.

Azonban a gróf Váradrúl, s Zólyomi is székelyhidi házatúl atyjok tanácsát változhatatlannak alitván, nem szűnnek vala a végett Rákoczi Györgyöt levelek által is, sőt magok a Tiszán

által, általrugaszkodván hozzája, untatni. Mellyet Rákoczi György közönséges tanács akaratjából való dolognak híven lenni, az gubernator irására is, végre rá igérvén magát egy bizonyos napra 1630. esztendőben őszszele keelve, Bihar, Kraszna, Középszolnok vármegyéket, az Bihar vármegyei hajdúságot, váradi hadat magok mellé nagy hirtelen felvivén, a Tisza partra Vencsellőhöz eleibe menvén, mind feleségével, gyermekeivel felvivén, Váradra vivék, ott a várban beszállíták nagy méltósággal.

Ezalatt Erdélyben gyűlést tartván a fejedelemasszony, maga is látván mind elégtelenségét, s mind az hozzá való kedvetlenséget, csak könnyen kész levén engedni az országnak, hogy más fejedelmet választhasson, elbúcsuzván tisztitül, Fogaras várába mene, melly fő és gyönyörűséges lakóhely, hozzátartozó nagy sok jószágival, komanai, porumbaki, sárkányi udvarházakkal, külön majorkodó helyekkel, még a fejedelem életében a fejedelemasszonnak dos-képen adatott vala.

Azonban a státusok azon gyűlésben csak hirtelen való zelussal a gubernatornak érdemességét, sok szolgálatját, hogy igaz hazafia volna, üdvözült fejedelemért a portának s császárnak is nagy kedvében való és elégséges személy volna, és hogy a jelenvaló alkalmatosságot is nem kellene másutt keresni, nagyon forgatván: csakhamar fejedelemnek választaték és felkiáltaték. És így az hirtelenségből az dolog végének meg nem gondolásából, fontolásából az következők, hogy a nyomorult országnak egy időben ott ben is egy fejedelme, itt kin is még más volna.

Az meglőtt választást, s inauguratiót fiainak postán mindjárt megírá: Isten mint vezérlette volna mind a fejedelemisszony elméjét a cedálásban, s mind a statusokét a maga személyére való suffragiumokban, voxolásban. És hogy immár isten áldásából helyben lenne a szegény hazának állapotja.

Amazok csak megdobbanván a nagy véletlenségen, sietéssel megírák apjoknak: ők az ő nagyságával való tanácskozáshoz, s Rákoczi György irásához, s hivatalokhoz tartván magokat, addig ki sem mozdult volna sárospataki házátul, mig ők erős hittel való assecuratoriát nem adtak volna, hogy csalatság a dologban nem lenne, és hogy már Váradban mind feleségestül ben levén, az ő erős hütök nála, s az itt kin való vármegyék s az hajduk is már melléje esküvén, ő nagysága megítilheti abban már mint lehetne változás? Ők nem magoktúl, hanem az ő nagysága tetszésébül cselekedtek a mint cseleked-

tek, az méltóságos úr is maga irására, az ő hitekre mozdult ki, nyugodalmas uraságából.

Ezalatt annál szorgalmatosabban kezdék mind a megirt és Zaránd vármegyei nemességet és hajdúságot Rákoczi György hűségére esketni, mind addig, még hamarjában mind oda esküdnek. Ugyanakkor Rákoczi is megírja: ő neki isten áldásából Magyarországon is szép nyugodalmat adván, noha az erdélyi fejedelemséget nem kívánta; hanem az ő kegyelme irására és fiai szorgalmaztatására, erős hitlevelekre mozdult és jött volna ki háznépestől békességes szép uraságiból, s már Várad a pártiummal kezénél is levén, soha bizony holtig való gyalázatjával pataki házához vissza nem térne előbbi állapotjára, később levén egy órában koporsójába szállani: azért ő kegyelme csak elvárja: mert minden biztonnal meg is keresi.

Az gróf [ifj. Bethlen István] pedig, ki okos, elmés és magnanimus, serény ifju ember vala, látván hogy az hazát romlás követhetné, csakhamar a váradi nemességnek és katonaságnak színét válogatva maga mellé vivén, és mintegy négyszáz válogatott dali fegyveres jó lovasokkal megindulván, siet Szolnokon által Budára, az akkori vezér Csiaffer basához. Az szolnoki Muharin basát (ki régi öreg ravasz nagy hirű nevű jeles ember vala, és az ott való bégség érdemes vitézi virtusiért császároktól Örökösön adatván néki, ott lakik vala, és a gróf a szomszédságban apjának tartja, és hívja vala), köszöntvén, Budára sietett vala.

Budán az vezértül nagy méltósággal fogadtatván, és az szemben lételre s beszédre audentiája adatván, minden dolgot valósággal értésére ada: hogy még az dicséretes emlékezetű fejedelem is, ki a fényes portának jóakarója és a szegény országnak is édes atyja volt, az német fejedelemasszony hozatása előtt, hogy mindenkor Rákoczi Györgyöt commendálta volna maga helyébe való fejedelemnek, mint olyan eszes, okos, elégséges nagy értékű érdemes személyt, kinek Magyarországon is nagy urasági, minden rendek előtt nagy tekinteti levén, a szegény haza annyival nagyobb békességben tartathatnék hatalmas császár szárnyai alatt.

Ugyanis Erdélynek olyan értékes, és magában is tehetős fejedelmének kellene lenni, ki magában is láttathatnék az magyarországi zűrzavart szerző emberek előtt mintegy tartóztatásokra lenni, hogy zűrzavarindításokkal ne szerethetnének ottan bajt, és haszontalan költségeket, hatalmas császár fényes portájának is, kik eleitül fogva csak abban szokták volna törni

fejüket. Sőt maga is az édes atyja ugyanazont javallotta volna vélek való tanácskozásában s írása által, a mi abban magán állott, ajánlotta is volna neki; ki már az erős hitlevelök, s atyjok biztatása mellett békességes nagy uraságából mind háznépeستül kibontakozván, s Várad az itt kin való vármegyékkel hajdusággal kezében levén, lehetetlen volna ennek örökké való gyalázatjával visszatérni.

Az vezér nagy becsülettel látván, s tractálván, a grófot visszabocsájtá, a ki is Váradra visszaérkezvén sok gondolkodásokban, de jó reménységben levő urat Rákoczi Györgyöt megbátoritá. És mindjárt a partiumbeli vármegyéknek és hajduságnak hadi készületet indicálván s parancsolván, Rákoczi György is Ónodbul, Medgyaszóru, Hernád-Németiből, Szerencsről, és több jószágiból való katonáit és a kiket éjjel nappal a szükséghez képest Debreczenben és a Nyiren s Tiszán túl is fogadtatott vala, nagy szorgalmatossággal felgyűjteté.

Bethlen István fejedelem mindazáltal, mivel nem is hirtelenkedhetik vala a dolognak megorvoslásával, annak utjának módjának felkeresése is tanácsot kívánván, azonban látja vala a más félnek nagy készületit, és minden órán ellene való megindulását, hogy készületlenül ne kezdene obruáltatni és ellepettetni Rákoczi György hadaitúl, ő is az egész országbeli vármegyéket, Székelységet, fizetett hadakat felülni parancsolván, utolban Kolos vármegyében Kolosvárhoz nem messze, Szamosfalvához szállította, az honnan egyik fél is, másik is követit járton jártatván egymáshoz, s mind pedig a gróf ifjú Bethlen István s Zólyomi is jövéen menvén atyjokhoz, végre az erdélyi evangelicus orthodoxus püspök keserüi Dajka János és Gellei István, ki Bethlen fejedelemnek is udvari predikátora, igen tudós hathatós eloquentiájú, ékes beszédű becsületes predikátori ember volt, a két fél között közben vetvén magokat, noha Bethlen István nagyon okozván a Dávid király Absolon miatt való keresztjét mindenképen magára alkalmaztatván, nagy sűrűn hányná, vetné, die 23. Octobr. így egyeztették meg őket: hogy Bethlen István az országnak újabban való szabad választást engedjen, a fejedelemséghez való minden jussát leahagyván; hogy addig a kiknek mi jószágot donatioval adott volt, azok helyben maradjanak; hogy Bethlen István Rákoczi Györgyöt fiának, amaz ellenben atyjának tartsa és minden irásokban beszédekben azon nevezettel, és nagy böcsülettel, szeretettel illessék egymást; hogy Huszt várának és minden jószágának bírásában magát, fiait, hozzátartozóit megtartja s fiscusnak

semmi jussában azokat meg nem bántja, Fogaras várának magához váltására ötven ezer forintot ad, s azt száz ezer forintban inscribálván, maga s felesége életekben ki sem váltja; hogy Bethlen fejedelemtül az fehérvári collegium épületire testamntumban hagyott huszezer forint summát, azt mennél hamarébb megépíttetvén nem egyébre, hanem arra költi.

Az köztök való egyezés végben menvén, és az hadak mind a két részrül elbocsáttatván, az végezésben elhatározott hat hetek alatt Segesvárra gyűlés hirdetteték. Az hol Bethlen István elsőben elbucsúzván az fejedelemségtül s az statusoknak hozzá való köteleségeket felszabadítván, a maga commendatiójára is ujonnan közönséges szabados suffragiumból, egy értelembül Rákoczi György fejedelemnek választaték, és felkiáltaték, és azután méltóságosan felvétetvén az fehérvári gyűlésbe kísérteték, és ottan inauguráltatván, tisztibe béállattatván, székiyebe ültettedék. Az honnét a portára s Budára is ottan követek küldetvén, hűsége ajánlásával császárnál fejedelemségében való confirmáltatását, megerősíttetését szorgalmaztatja vala. Azonban hogy minden Rendek hűségére megesküdnének megvárván, azután az országot jó gondviselés és locumtenentia, helytartás alatt hagyván, hogy az jelenvaló alkalmatosság palatinus Esterházi Miklós s az magyarországi hadi zörgölődések s arra való vigyázás azt kívánnák, akkor Váradra jött vala.

Öreg Bethlen István pedig Ecsedbe menvén, gyakrabban ott és Huszton magános csendes életet él vala. Kisebbik fiának gróf Bethlen Péternek gróf Illésházy Gáspár hajadon leányát hozatván feleségül. És hogy maga utolban néhai Rhédei Ferencz özvegyét Károlyi Kata asszonyt vette vala feleségül, ki Bethlen Gábornéval, Károlyi Zsuzsánnával egy testvér volt, kinek Rhédei Ferencztül maradván csak egy nevedékeny, és jó reménységű fia, ugyan Rhédey Ferencz, ki minekutána scholabeli tanulásának idejét eltöltötte és a fejedelem udvarában is bizonyos idők alatt magát ifjui állapotjában gyakorlotta volna, kisebbik leányát Bethlen Drusiánát ugyan neki házassította vala.

A rakamazi ütközet

Az magyarországi clerus, papi rend, ezek alatt nagy szorgalmatossággal vigyázván az erdélyi dolgoknak folyásira, igyekezik vala az evangelium mellett való kikelését Bethlen fejedelemnek megboszullani. Mellyben annyival jobb módot talál

vala, hogy most a palatinus Esterházi Miklós, szivek lelkek és creaturájok, a méltóságos hivatalra főképen általok emeltetett volna, mint odafel az evangelicusok quaerelájából megtettszék. Az jelen való választásokat azért arra legalkalmasabb üdönek állítván, elsőben Kassa vidékire feles magyar és német hadakat szállítván alá, azonban maga is palatinus az urakkal Kassára jött vala.

Az fejedelem is Váradon nem mulatja vala tisztit, mind a portát s mind a budai vezért minden állapotjokrul tudósítja, s maga is készületben vala. Palatinust és az urak között való jó akaróit, hol posta-követei, s hol levelei által megtaláltatja vala: hogy az békességnek, és diplomák szerint való békéllésnek mindkét részről meg kellene tartatniok. Ha mi igazításra való dolgok fen volnának, azoknak placidis mediis, istenes eszközök, békességes tracta által complanáltatniok, eligazadniok.

Mellyre palatinus szivesen késznek jelentvén magát, kíváná hogy fejedelem bizonyos comissariusit Kassára bocsátná. Melly meglévén, az idő vontatódik, telik, a tél mendegél, azonban az hadak onnan felül gyültön gyűlnek vala. És egy nagy armádát még a Tisza jegén Tokajnál Rakomazhoz által szállítván és azt a falun kívül napkelet felől délről a Tisza morotvájátul fogva éjszakra által a folyó Tiszára nagy erős sánczba vivén, annak bástyáit lövészszámokkal megerősítvén, a hadakat egyszer is másszor is nagyon szaporítják s oda gyűjtik vala.

Az fejedelem is látván a készületből az ellenséges boszúra való igyekezetet, Erdélyből feles székely hadakat hozatván ki, fizetett hadaival az itt kin való vármegyéken tartatnak vala. Ezalatt a gróf ifjú Bethlen István és Zólyomi a Nyírséget nyughatatlanul nyargalván, az Szabolcs vármegyei hajduságot is igyekeznek valahogy rávenni, hogy csak ellenségül ne viselnék magokat, mellyet a jó szomszédságra, s az ügynek is igazságára nézve, hogy ők is romlásba ne esnének, meg is cselekedtek vala.

Az idő már kinyilatkozván, az Tisza jege is elmenvén, nagy áradás vala, úgy hogy az hidasok Tokajtól egész Rakomazig járnának, és az ifjabb nagy urak is Bottyáni Ádám, Zrini, és többek Bornemisza Jánossal kassai vice-generalissal Alagi Menyhárt főgeneralis az több öregebb urakkal, palatinussal maradván, az sánczba általjöttek vala feles néppel. Melly dolog kémek által mind hírével levén fejedelemnek és az mezőn, Nyiren kin forgó generalisoknak, azok is népekkel fejedelem parancsolatjából kiszállottak, az hadakat mindenünnen egybegyűjtötték vala. Kik nagy serényen éjjel nappal, lovak hátán

fegyverben levén, nagy készséggel, kivánsággal várják vala a jóhírnév találására való alkalmatosságot, uroknak és hazájoknak való hasznos szolgálatjuk mellett.

Azonban bizonyosan meghozván a kémekek nekik, hogy a sánczbeliek egy rész magyar és német lovas hadat Nánásra szállítottak, és hogy csak palatimist ő magát várnák több hadakkal melléjük, mindjárt indulni akarnának, az jó alkalmatosságot addig alitván kezekben lenni, míg mindenestül meg nem egyezhetnének egymással, Káló városát, hogy azok az hajdu városokkal együtt vélek egyetérteni nem akarnának, késedelem nélkül felégettették. Nánásra a melly hadak szállítottak vala, azokat onnan megfutamtatván, s felest benne elhullatván, azoknak hátukon egyenest a derék armáda sánczára sietének Rakomazhoz. Mellyből noha taraczkokkal, muskétákkal sűrű lövést szornának eleikbe, de a generálok a sietségben állitván most és itt Isten által a győzedelmet, idején még távulról néki rendelvén az sáncznak nagy biztatásokkal és sok ígéretekkel a népet, eleikben adván: hogy ha most győzedelemmel járnának, abból jó hírek nevek, kinek kinek illendő jutalma lenne, de ha restül, félelmesül viselnék magokat, az holtokig való nagy gyalázat mellett azon nap mindjárt csalhatatlan képen követné őket, mert azon sánczbeli előttök levő ellenségnek azon órában szállana kezébe azon nagy alkalmatosság, mellyet régtől fogva ohajtva várt és keresett az szegény hazán való boszújának megállására; melly veszedelem hogy elsőben is az hajdságon esnék, minden kétség nélkül, az ő városok, lakóhelyek mezőben és torkokban levén, hogy azokat törlenék és fujtatnák el az széllal legelsőben is, abban bizonyosak lehetnének; azért hogy az isten tiszteletéért, hazájokért, megmaradásukért, szerelmesekért ugyan valóban emberkednének, az félelmeskedésnek békét hagynának, sok szép szóval intették, bátorították, és reá készítették vala.

Mihelyt érkezének azért, nagy részből gyalog ugrándozván, a mi gyalog vélek vala, azokkal együtt csudálatos nagy serénységgel, bátorsággal a sáncznak rohanának, és noha a sűrűségű lövés miatt nem kevesen hullanának benne, de a generálok magok is lovok hátán környülöttök nyargalódván nagyon nógatják, bátorítják vala őket, mind addig, míg a sánczra egynehány helyen berohanván az lövészerszámokat is elnyernék, és azokat is ottan rájok forgatván, azokkal is szemben nagyon lövöldözni, szaggatni kezdenék őket. Azonban az lovas seregeknek is bé a sánczra utak nyittatván, tapodtatnák vágnák, lőnék őket.

A nagy urak, fő-rendek látván a rajtok való veszedelmet, mihelyt a sánczot megkezdék venni, ottan folyó hajókra ülven, az Bereg között s Tiszán által szaladának; hidasok is ahol mik valának megijjedt néppel megrakodván, és annyira rá tódulván a sokaság, hogy néhány hidasok merülő félben levén, magok egymást hányják taszigálják vala a vízbe. De végre a lövészszerzőket is közelebb vitetvén az parthoz, az hajókon szaladókat lövöldözik, és elég sok károkat is tesznek vala bennök, némelly hajót a lövéssel el is szillyesztvén.

Az kik pedig hajókra nem kaphattanak együtt is másutt is vagy vizek gázolásának, és Tisza általuszásának esnek, s úgy is bele vesznek vala, úgy hogy csak kalapjuk, süvegek maradának fen a Tisza színén; vagy pedig levágnak, vagy csak megfosztatnak vala. Mert utoljára könyörülvén az urak az ifjú Bethlen István, és Zolyomi a népen, kiváltképen a magyarok közül, a kiket elfognak vala is, csak hogy megfosszák, s úgy bocsássák, megparancsolták vala. De főképen az fő embereket inkább mind elfogdosták vala, kik látván a szoros állapotot, hogy sem egy-, sem másfelé nem szaladhatnának, idején korán letévén a fegyvert, kelletinél hamarabb hírt töttek vala az uraknak, hogy ők megadták volna magokat, kiknek fegyveröket, lovokat, s ruhájokon kívül való javokat, a mint az egész tábornak is minden impedimentumit, hadi szerzőkeit eszközeit (az lövészszerzőkon kívül, mellyeket a gróf Bethlen István és Zolyómi Ecsedbe és Székelyhidba vitettek vala) sok fő lovakat minden készségekkel, és minden ott maradt javokat az vitézlő nép elragadozván, nagy szép győzedelemmel és örömmel tértek vala vissza Váraddá; az hová a generálok circa ultimam Martii magok seregek előtt az számos sok zászlókat, többet száznál, azután a közönséges foglyokat, s azután a főembereket szekereken előlbocsátván, magok utánok nagy trombitálással, sipolással, s dobszóval örömmel késérték vala bé. Csak a fogoly főemberek Dunántul sárkányok közül magányos személyek s nagy urak szolgálai lehettek 40. kik közül némellyeket fejedelem maga is jól ismervén, bizonyos szállásokra rendeltetvén őket őrizet alá a várban, tisztességes praebendát rendeltetvén nékik, néha némellyeket ott-léte alatt asztalához is felhivatni, és lemosdatni parancsolja vala; kik mindaddig ott tartatának, még azután a tokaji tractatus, békesség-végezés alatt eligazodván az egyenetlenségek békességre szállának az dolgok, erős hitleveleket adván, hogy soha fejedelemnek, s az erdélyi birodalomnak ártalmára nem járnának, fegyvert rájuk

nem fognának, némelyek meg is ajándékozta, békével bocsáttatának.

Palatinus midőn szinte már induló félben volna Kassáról, érkezék hite postán, meg ne indulna, mert már oda híjába menne. Kinek mennyi búsulása, törődése lött légyen az armádának oda rontásán, az nagy káros veszedelmén és gyalázon, akárki megitélheti. Visszavárván azért az sánczból visszazaladott főrendeket és kevés népet, szégyenletiben a tractát Tokajba rendelvén, s arra az abban forgott személyeket hátrahagyván, maga az urakkal felmene nagy szomorúsággal.

Mondják, az urak midőn Kassáról Bornemisza Jánossal alá indultak, sokak, s nevezet szerint Csáki László, Battyáni Ádámnak játékképen megmondották volna: ugy menjetek, ugymond, sogor, által a Tiszán, egy egy csolnakot is vigyetek szablya-tarsolyotokban. Melly tréfa és játék jövendőlegyanánt esett volt.

Az fejedelem is pedig, hogy már itt kin is dolga félelmes nem volna és a portárol az athnaméval és confirmatioval kiindult Kapucsi basát is Fehérváratt akarná excipiálni, nem késék Váradról székibe bemenni.

I. Rákóczi György uralkodásának kezdete

Az fejedelemnek portárol való confirmáltatása, fejedelemségében való megerősítése is, az szokásszerint bot, zászló, athnámé-küldés által meglevén, s tokaji tracta által romai császárral való békesség is megerősödvén, az melly dolgok ezen tractán fenmaradtak azután alkalmas időbeli tractára relegáltatván, halasztatván (mellyek azután 1633. esztendőben Eperjest majd csaknem fél esztendeig tartó tractatus által igazodtak volt) már a szegény ország magának pihenést láttathatik vala ígérni ez idők alatt. A német fejedelemasszony Catharina az országban ben lakván, s magát épen fejedelmi méltósággal nagy pompára tartván, az ország fő házát Fogarast bírván, az szegény hazának nem terhe nélkül láttatik vala tapasztalhatóképen lenni. De azonban nem sok idő mulva az hazában való maradásától megunatkozván, és az országnak nem kicsiny szerencséjével Erdélyből nemzete közé kivánczozván, búcsúját vévén Erdélytől, elment vala jó békességgel, Munkácsbéli jussát, igazságát fenhagyván, melly aztán a megirt eperjesi tractán igazodott volt. Ki azon útjában Bécsben, vesztphaliai egy fő német herczeghez menvén férjhez, valahány esz-

tendők mulva, ugyan oda lött volt kimulása is. Kinek ilyen könnyen való búcsúvétele nem volt káros fejedelemnek és a Rákoczi háznak; mert élvén a jó alkalmatossággal Balling János, a hűséget, s a várat ugyan az országhoz s fejedelemhez tartván, azonban az eperjesi tractán véghez vivé császárnál ő felségénél, hogy donatioval is igen nagy summában, mint maga kívánta vala, obtineálná, megnyerné.

Ekképen az szerencse jól kezdvén magát mutogatni az haza igazgatásában, az szomszédságbeli lengyel-, és két oláhországbeliekkel és végbeli török tisztviselőkkel jó szomszédságot visel vala. Portán is mind magyarországi nagy uraságára, s mind a Rakomaznál lött első jó szerencséjére nézve tekinteti, hitele vala.

Azonban az havasalföldi bojerok között a vajdaság végett rút szakadás és veszekedés támadván, Aga Máté nevű fő-bojer néhány bojerokkal hozzája szalada, ki alkalmas ideig Fehérvárat clientelája, oltalma alatt mulatván s lakván, fejedelemnek törekedésére végben vivé a portán, hogy a vajdaság Aga Máténak adatnék. Mellyben az is ugy megerősödött vala, hogy egész életéig, tovább tizenhét esztendőknél, a vajdaságban megtartott, s a fejedelemmel nagy jó szomszédságot, szép egyességet viselnek vala minden dolgokban, Portán is kapikihajók által.

És így az ország népének szép csendessége lévén, minden esztendőnkint az ország lakosinak az ő szokott napjokon való octavalis terminusit és diaetákat fogyatkozás nélkül kiszolgáltatván és minden dolgaiban az egy nagy pompán, és bőlköltésü pompás nagy udvarban tartáson kívül, kiváltképen egy ideig Bethlen fejedelem magaviselésit az igazgatásban követni igyekeztvén, semmit az haza megmaradására, épületire való jó dolgokban hátra nem hágy.

Az várak, végházak építtetését Velenczéből, s hol más külső országokból hozatván fő fundáló és kőmives, s egyébféle jó mesterembereket, olly szorgalmatossággal continualtatja, s minden dolgaiban, oeconomiajában, bányák, aknák coláltatásiban, majorkodtatásban, tárháza jövedelme öregbitésében, lövészszámok, szép harangok öntésiben, váraknak mindenféle eszközökkel, porral, ónnal, golyóbisokkal, salétrommal, tüzes szerzőkkel, mindenféle vas eszközökkel való muniálásában olly szorgalmatos gondviselő vala, kinek mássát akárki is, még közönséges emberek között is alig láthatta, s praefectust vagy udvarbíróit is senkinek szorgalmatosabbat kívánni nem kellene.

Kinek noha mindenkor becsületes főember praefectusi vol-

nának, és fiscalis udvarbirái, kamara-ispáni, harminczadosi, perceptori mind erős reversalisokkal, hit-levelekkel, bőséges instructiókkal volnának tisztéknek hasznosan való elkövetésére erős számadás alatt megszorongattatva; mindazonáltal országos dolgai között is mindennap nem szünek vala azokat levelei által tisztökre szorgalmaztatni, és hogy levelek mindeütt való majorkodtatások, épületek felől való tudósításokkal szüntelenül jőne menne, szoroson megkívánja vala. Melly miatt secretariusinak, cancellárian lakó deákinak (kik elég számosan valának gyakrabban) éjjel nappal annyi munkájok vala és szorgalmaztatások, hogy gyakorta ételeket is alig végezhetnék csendesen.

De nem esik vala az ország lakosainak is bántódások nélkül, hogy minden szabados kereskedésbeli jövedelmeket csak a fiscus számára igyekezik vala fordítani, ugymint mézzel, viaszszal, barom-gyűjtéssel valókat. Az portuson való kereskedést a zsellérektől, (kik azelőtt való régi szokás szerint a sót az aknákon kész pénzen megvévén, a portusra, Váradgyára magok költségén szállítatják, és ott a mi nyereséggel az hajós törököknek s ráczoknak eladhatják az ő hasznok nyereségek vala,) és a kamara-ispánok minden aknákról pénzes szekerekkel csak a fiscus számára szállítatják vala portusra; az hol a portusi perceptor mind csak adton adja vala a Maroson kikelettől fogva egész nyaratszaka szüntelenül jövő menő hajókra. Az sónak pedig szállítatásában, hogy maga is szorgalmatos volna, aligha a közel való szegény százságnak is terhekre nem tanált néha esni, hol négy, hol ezer sót kívánván csak megtanulásképen, hol egyik, hol másik székek által a portusra szállítatni; kik, noha requisitio, csak megtanulás volt, de hogy tudnák Reges avagy Principes rogando imperant, az fejedelmeknek kérések is parancsolat volna, el nem merték hallgatni; az honnan valamennyi jövedelmet naponként behordanak vala, maga házába hordatván fel a perceptorok mindenkor maga olvasván meg, úgy quietáltatja vala őket róla. És gyakrabban pecsét alatt úgy adja vala alá a tárházba a komornyik deákok gondviselése alá.

Zólyomi Dávid tragédiája

Mind az Rakomaznál jól viselt dolgokra, s mind különben mindenfelé a magyar nemzet között nagy hire neve terjedvén Zólyominak, az egész végekből még Dunán tulról is a katonaság

törökre csatázó hires legények nagyon hozzá tartoznak vala; s hogy azoknak kedvesen fogadásokat, nyájasan udvarában való tartásokat, táplálásokat jó hírére nevére tartozandó dolognak állítván, valamíg kedvek tartja vala udvarában kész asztalok, bőv praeabendájok vala. Mellyből az következik, hogy a maga majorságával el nem győzván őket, a szegény haza törvényi ellen mások jószágit kényszeritetnek azoknak tartásokkal terhelni. Mikor udvarhoz való főkapitányi, avvagy háromszéki, és az egész székelységi főgenerálisai tiszteire nézve valamelyik székbe menne, s fel s alá járna az országban, a meszszünnen gyült környüle élődő katonaság seregenkint járván véle, mind a szegény szászságnak, és egész országbeli szegénységnek s minden rendeknek igen nagy terhes injuriájára vala.

Székelyhid várának minden nagy bástyáit nagy öreg gerendákkal, regularis formára vonatván fel, s töltetvén meg földdel; az vár hidja előtt pedig egy új várost építtetvén, s azt is nagy mély árokkal, s erős sas fás borona-kerítéssel vétetvén környül, hogy a munka nem a maga jószága erejéhez illendő volna, hanem nagy darab földnek is gondot adna, az uraknak s nemességnek jószágira csak rá irat, s izen vala, honnan mennyi gerendaboronafákat s apró mivest kellene küldeniek, és senki el nem merészli vala hallgatni, mert azonnal kóborló katonáit rájuk küldvén, szállítván, mindaddig mig kedve tartaná rajtok élödteti, rettenetes inséggel rajtok quartélyoztatja vala.

Ha kire az nemesség közül megharagszik vala, kinek mal-mát felégetteti, kinek szülő- s egyéb örökségét is minden törvény nélkül csak elfoglaltatja vala. Katonái, szolgái, szerénsszerte az országban nagy sok kóborlásokat, fosztogatásokat, lopásokat, dúlásokat tesznek vala, de azokban csak egyet is meg nem büntet vala. Az ujonnan építtetett városából akárki jobbágyát is az ország törvényei szerint kiadni nem akarja, s nem is adja vala. Egy szóval magát ország törvényei alatt való embernek agnoscálni, ismerni nem akarja vala.

Azonban a panaszok fejedelmet mindenfelől sűrűn érik vala; a fejedelem parancsolatja is egyik a másikat ott éri, de azokkal is keveset gondol vala. Az fejedelem maga is szemben egynehányszor nagy modeste, levelei által is istenesen és atyai-képen megintvén: alkalmaztatná magát a szegény haza törvényéhez, rendelné úgy udvarát, ne lehetne terhekre akárkinek is, Istennek hála, a jelen való békességes idő nem kívánná olly nagy banderiumok tartását. De ő azt csak gonoszra magyarázza, és azonban semmit sem szünik vala, melly miatt ország-

gyűléseiben is keserves panaszok levén, fejedelemnek is az urakkal nem kevés bajok vala.

Végre nagy nyughatatlanságban levén elméjében, hogy valahány ezer lovassal az svécziai király mellé menne, (ki akkorban indított vala hadat a romai császár ellen) egygyel is, mással is forralni, és hogy fejedelemnek is kedvetlenségét látná magához, az ellen is, hogy a melly karddal fejedelemmé tette, ugyan azonnal le is tenni hatalmában volna, együtt is, másutt is hintegetni, beszélteni kezdette vala. Sőt egynéhány ezer kóborló népet gyűjtván össze a nyírségen, s az Szabolcs vármegyei hajduságot véres nyárssal kényszerítván maga mellé felülni, a váradi vicekapitánynak Csomaközi Andrásnak az partiumbeli vármegyékkel, váradi haddal, hajdusággal egyuttal fel kellett vala kelni és véle szembe szállani, s kicsinyben mulék, hogy meg nem kellett véle harcolni is.

Illyen nagy törvénytelen rendetlenségében előbb menni nem szűnik vala, ugy hogy fejedelemnek a tanácscsal való egy értelemből végre nem lön mit tenniek, hanem hogy hova hamarébb megfogatnák, szolgálai kötelessége mellett decernálnának, rendelést tennének felőle.

Nem lehetvén azért semmiképen egyéb benne, hogy már majd maga személye ellen is fejedelemnek láttatnék diffisus, kétes lenni, mintha ellen igyekeznék: Maros-Vásárhelyre való egy utjabeli vadászásában csak reménység kívül nagy nyargalódással ott toppanván környüle egy igen nagy kóborló banderiummal, ugy hogy mind udvarának, s akkor véle levő udvari hadának számát azoknak száma láttatván meghaladni, s gyalogjai is fejedelemnek elől való háló-szállásra bocsátatván, szabadon tarthatni állittathatnék fejedelem tőle.

Mellyet mindazaltal simulván, és ottan az erdőrül lejövén és ebédet evén, hova hamarébb gyalogja után siete a hálóhelyre; az honnan noha Zólyomi Székelyhidjára akar vala kiindulni; de a fejedelem is kívánván, hogy már nagyobb tisztességért Maros-Vásárhelyre kísérné be, s onnan aztán bár menne el, amannak is mint szolgának meg kellett vala cselekedni. Az fejedelem pedig már csak azon igyekezék vala, hogy megfogattassa.

Midőn azért Marosvásárhelyt egy éjszaka hálnának, fejedelem fizetett hadaival Faragó Andrást, Bánházi Istvánt, mezei kapitányit ott lenni, hogy még utjából megparancsolta olly szinnel, hogy a városban tisztességesben való bemenetele lehetne, és azok is a város alatt megvárván, be is kísérték vala. Die 4.

Aprilis 1634. esztendőben, midőn reggel mind az marosszéki tisztektől, mezei kapitányoktól, hadnagyoktól, fő-főlegényektől, maga főember szolgálától, mint udvari főkapitány s székely generalis nagy comitivával, kísérő néppel udvarhoz felkísértett volna szállásáru, már az udvari belső tisztviselőknak, hoptestereknek, gyalog-kapitányoknak. Nagy Pál és Valon Péternek tudásokkal levén a fejedelem akarata és parancsolata, ottan az egész gyalogsággal mind elfoglaltatának és környül beállattatának a fejedelem szállása és a piac a Zólyomi szállásáig, melly a Ferencz deák piaci háza vala, két sorjával.

Azonban a fő-hoptester Kékedi Zsigmond, Erdélyi Istvánnal (s Kékedi aemulusa levén Zólyominak) kijövéen fejedelemől, az ebédelő házban megjelenté, hogy fegyverét letenné (mivel akárholott is kardja reá övedzve szokott vala járni), mert rab volna. Amaz mentségében kevés szóval élvén, és csak nagy hűségét, hasznos szolgálatját hányván vetvén, hogy régen tudta volna: fogság lenne hűséges szolgálatjának jutalma, nagy keménységgel egynehányszor iterálván, kettőztetvén és ott maga szólítván az vice-gyalogkapitányt: Gyere, ugymond, Vallon Péter apa! És így a kapitány is a gyalogság között nagy comitivával szállására kíséré, a hol mindjárt vas ütteté lábára, és más nap Fogarasba kísérteté.

Szolgái pedig, hogy mindjárt kiki vagy urat keressen magának, vagy eloszolván úgy mennének ki az országbul, sehol semmi kárt, prédálást ne tegyenek, mert különben a Tiszán békével által nem mennének, minden bizonytal veszélyt keresnének magoknak, erősen megparancsoltaték. Sőt a nyírségben koborló hadai is Zólyominak, az váradi hadak, és hajduság által mind felverettettek és eloszlattak vala.

Ekképen a sok koborlóktul is a föld, és a szegénység üres levén, az fejedelem egy rövid napra pünkösöd utánra gyűlést hirdettvén, azon diaetára, ország gyűlésére, akkori fiscalis directora Sárosi János evocatoria-levéllel két cancellaristák által evocáltatta, törvénybe idéztette őtet. Melly diaetára aláhozattván, és a directornak minden actiójában, feleletiben, a szokás szerint pár adatván, noha nemesi szabadságra nagyon appellálna, hogy az ellen meg sem foghatták volna, és hogy bocsátatnék szabadon, s úgy procedáltatnék ellene, s így akkor megfelelné: de a fejedelem tartván a Zólyomi dolgában, még a gyűlés előtt elküldte az uri főrendekben azokat, kiket gondolt hogy az ország törvénye szerint nem fogják javallani megfogását Zólyominak.

Szolgai kötelessége, s két vagy három rendbeli reversálisi, hitlevelei is producáltatván, előhozatván az ország előtt, noha a contentio, pörlődés, vetekedés egy reggeli könyörgés utánúl fogva, dellyest öt órakorig tartott vala, Kenőssi Ferencz levén prokátora, ki hogy valamit tudhatna mentségére a director ellen mindent szabadosan allegálna, fejedelemtől nagyon megintetett vala. Mindazáltal hogy minden actiók ellene bőségesen megbizonyítottak vala, mint közönséges békességnek háborítója, és fejedelmi méltóságának sértegetője, nótában, feje, jószága elvesztésében esett vala.

Kinek törvénye annál sulyosabban esett vala gyermekire nézve, hogy azelőtt Prépostvári Zsigmond ellen való fiscus törvényében, az ország előtt mintegy obligálta vala magát: ha ő olyan vétekbe incurrálna ura ellen, ne csak maga, hanem gyermeki is in perpetuum bár elvesztenék minden jószágukat. Mindazáltal a fejedelem nem mindenestül tekintvén ugy a sententiának, a meglett törvénynek sulyosságát, mind felesége atyját s maga fejedelmi kegyelmességét, kereki várát jószágostul, és a micskei jószágot Bihar vármegyében, mintegy tizenhat ezer forintig való zálogos jussal, adta vala az asszornynak jegyruhájában, dossában.

Magát pedig Kővárba küldvén, és oda való kapitányságra régi meghitt jó ember szolgáját Róthi Orbánt állatván, illendő asztal és praebenda rendeltetett vala tartására, kiváltképen mig szabadulására igyekező néhány rendbeli practikai körmén nem érettenek. De ott való akaratos magaviselésével, fenyegetőzésével, s nyughatatlankodásával, szemeinek megvilágtalano-dottságával, s hol egy hol más maga tüntetésével, ugy megsúlyosította vala rabságát, hogy soha sem ipa, sem mások kezesek nem mernek vala érette lenni, noha különben a méltóságos gróf úr, öreg Bethlen István, s az ország is törekednék mellette; de olyankor csak annak jó módja felkeresésére igazittatván a törekedők, soha módját nem találhatták, mert senki kezes nem merne vala lenni érette.

És így a fejedelem holta után is azon rabságban maradván, nem hogy az ifju fejedelemnek kegyelmességéhez folyamodott volna, de azonnal a várbeli tiszteket nagyon fenyegetvén, tartásátul tiltogatván, s nagyon vakmerőképen állatván, hogy ha vétett volna is, a ki ellen a vétek volt, az immár meghalván, az ő sententiája is megholt volna, annyira offendálta az successor fejedelmet, hogy az is semmiképen el nem bocsáttatná, hanem végre mind az hosszú rabságtúl, abbeli szomorúságtól,

s betegeskedésétől elnyomattatván, fatalis periodusa, rendelt ideje is életének elfolyván, die 1. Augusti 1649. esztendőben ugyanazon kövári fogságban, az földi sátrából elköltözék, honnan teste kiadatván, felesége és fia Zólyomi Miklós az micskei egyházban tisztességesen temetteték vala. Zólyomi Miklóson kívül (kit az nagy atyja gróf öreg Bethlen István udvarában taníttatott és nevelt vala), egy leánya is maradt, ki azon rab-ságban nemzettetett vala, és ember korba jutván, Prinyi Gábornak házasított volt.

I. Rákóczi György, a jó gazda

Ez civilis motusok, haza belső zűrzavari lecsendesedvén, a fejedelem szokott szorgalmatossága szerint ismét az építések s oeconomia, terminusok, törvények kiszolgáltatásában való dolgaihoz lát vala. A director azért az országban mindenütt a szombatosokat (kiknek Kolosvárott és a Székelységen vala fundamentumok) inquisitio által kikerestetvén őket, hogy ez ilyen nótát illető pörök csak ország gyűlési alatt szoktak volna itiltetni, ad diem 3. Julii 1638. Dées városában csakugyan e dolognak igazítására gyűlést hirdetett vala, a hová a szombatosok egynehány százan, ha nem ezeren, azon director által evocáltattak vala, megtartatván a törvény folyásában való út és mód az hozzájuk való feleletekben, a kik azon sectán lenni tanáltattak volna, megbizonyosodván, a directornak actioja, keresesti: mindnyájan fejö, jószágok elvesztésén maradtak vala; kik a megsententiázás után, az kamaraház előtt levén egy szép öreg pusztá egyház (mellyet azután fejedelem nagy szép cserepes héjjázat alá vétetett vala), naponkint abba reggettetnek vala, míg annyira szaporodnának, hogy a várakba együvé is, máshová is, százon-, másfélszázonkint jó gondviselés alatt küldöztetnének, úgy hogy Váradon, Székelyhidon, Jenőben, Déván, Fogarasban, Szamosujvárbán, Kővárban vasakat is alig győznének kovácsolni nékik, és a míg kik jó észre nem térnének, mindenütt a sok építések körül naponkint elég dolog adatnék elejökbe. De a kik a recepta religiók közül akármellyikre tér vala, abban való állhatatosságáru hitlevél vétetvén tőlök, békével bocsáttatnak vala. Az mint azon esztendőben die 24. Septembris Váradon, Medgyesi Pál akkor már fejedelem udvari praedicátora, azelőtt ugyan váradi predicator, harminczötöt keresztelt vala meg benne. Csak hogy a sententiák szerint minden javok jószágok confiscáltatván, főképen a kik vak-

merőül megátokdottak volnának, némellyek közülök másoknak is adattak vala.

Ez diaeta néhány hetekig tartott vala, mellynek utolján egy ötvös, Toroczkaí nevű, káromkodásért megsententiázott, és die 17-a Julii meg is köveztetett vala. Az több evocatusok pedig a statusok, tanácsurak, tábla fiaí által erősen megfeddettvén, fenyegetettvén, törvények a fiskustol lehatyattott vala.

Legutolban kik azon sectának, társaságnak fő-fautori, pártja valának, Pécsi Simon, kinek állapotjáról odafeljebb lőn szó, és Orbán Ferencz, ki udvarhelyszéki notarius vala, convincáltattak vala, kik hogy nagy egyező elmével, és tudosbbak is volnának, egyik Kővárba, másik Szamosujvárba küldettek vala, a hol majd két esztendeig való fogságok után, isten ő felsége tudja, szivbül-e ? az helvetica evangelica igaz vallásra hajlottak vala, mellyről mindenik hitlevelet is adván, mind holtokig úgy mutatták magokat, mintha abban lőttek volna. De a sziveket isten ő felsége, ki azokat teremtette, egyedül láthatja, tudhatja.

Kiket a fejedelem kegyelmességgel is éltetett, Pécsi Simonnak némelly rész jószágát megadván, és tisztos hajadon leányát fejedelemasszony bizonyos időktől fogva udvarában nevelvén, Gyulai Ferencznek egyik asztalnokjának (ki fejedelemnek még pataki uraságában költ vala udvarában, és már azelőtt Marosnémeti Nemes Lénárt, Bethlen István fő ember szolgájának notáján adattatván, hogy az ugyan meghalna, s mindkét ágon magva szakadt volna, a békesség után is minden jószága kezénél maradt vala) házasítottak, és az apja egy rész jószágát, Andrásfalvát több portiókkal ezen alkalmatossággal Gyulai Ferencznek feleségével adta, s Déva vára kezébe kerülvén, ott való kapitányává tette vala.

Orbán Ferencznek is jószágát megadván, udvari Hoppmesterévé tette vala, és valamig a köszvény miatt derekasan el nem nyomatnék, tisztességes fizetésen udvarában szolgálatját vette vala.

Ezen esztendőben septembernek elején, a moldvai Lupul, s Havas-alföldi Máté vajdák bizonyos fő-boér követjei által, Fehérváratt bizonyos békesség tractáltattott a fejedelem és Lupul s Máté vajdák között, mellynek october elején vége levén, s az oláh követek elbocsáttatván, a fejedelem a besztercei terminusra, mellyet ad 22 diem Octobris promulgáltott volna, indult és ment vala.

Ugyan ebben jó két becsületes hivei is holtak vala el a

fejedelemnek, Allia Sámuel, ki a fejedelemasszonynak testvér-
öcscsét Lórántfi Kata asszonyt vevén feleségül, csak kevés időt
élvén egymással, die 19-a Maji Bonyhán nagy solennitással
temettetett vala, egy leánya maradván Mária, kit fejedelem-
asszony nevelt, és Zólyomi Miklósnak háziasított vala. Az asz-
szony pedig jó ideig való özvegylése után Apafi Istvánnál a
szomszédságban megszeretvén egymást istenesen akartak volna
egybekelni, de a fejedelemasszony nagyon ellenzette, végre
ugyan ellene is összekelvén, abbéli cselekedetiért ugy megvet-
tetett vala a fejedelemasszonytul, hogy soha látni sem akarja
vala azután.

Kékedi Zsigmond fő Hopmester is elhalván 1-a die Augusti
a fehérvári nagyobb egyházban temettetett vala.

Az fejedelem fiai már az iskolában jól felnevekedvén,
minekutána mind professorok, s több becsületes tudósok itéle-
tek szerint is, a deáki szép tudományban elegendő épületet
venni állittatnának, egy celebre examenre, melly ad diem
7 Maji anni 1640. egy fő lengyel úr követ jelenléte alatt rendel-
tetvén Fehérvárat, akkorra az urak is, nagy részint papok,
professorok, a collegiumbeli nemes tanuló és alumniában levő
sok szép ifjuság ugyan a fejedelem audientiás háza előtt való
ebédlőpalotába gyűjtettek vala. Az hol Rákoczi György és feje-
delem mind szép tudományokat, s az evangelium: igaz értelmű
helvetiai keresztyén vallásban való fundamentumokat is elege-
dendőképen megbizonyítván, a «christianus luctans» nevű köny-
vecskéjek annak bizonyására ugyan szem elejébe bocsáttatott
vala. És ekképen a scholában való tanulásoktul bucsút vettek vala.

Kiknek állapotjuk az hazában mikép emeltethetnék na-
gyobb tisztességre, az ország közönséges nagy szolgálatjára,
szüléjek nagy szorgalmatossággal igyekeztek vala. Nagyobbik-
nak azért, Rákoczi Györgynek, a váradi főkapitányság, hogy
azt eleitől fogva nagy méltóságos urak, kik azon tisztékül
fejedelemségre is emeltettek, (mint Báthori Kristóf, Bocskai
István s többek) birták volna, és hogy Gróf Bethlen István
helyébe is arra még más nem állattatott volna, rendeltetett vala.
De minekelőtte arra kiküldetnék, Székelyhid vára Diószeggel
s szép jószágaival Zólyomi Dávid nótáján; Sólyomkő vára
Élesddel s szép jószággal Zólyomi Erzsébetnek, (elsőben Imrefi
Jánosnének, azután Gabrillis vajdánének, utolban kolosvári
Bornemisza Lászlónének) magvaszakadtságán jus regiummal
adattak, s annak módja szerint iktattattak volna is néki.

Rákoczi Zsigmondnak pedig hogy ismét amaz után az

országban annál előbb való tiszt nem volna, az udvarhelyi kapitányság és az egész székelységnek főgeneralissága rendeltetett vala. De elsőben annak is Görgény vára Kovasóczi István cancellarius magvaszakadtságán, Gyalu vára, Monostor Zólyomi Dávid nótáján minden királyi jussal adattak, s annak módja szerint statuáltattak, iktattak is vala néki. Ezek után tisztiben is becsületes uri commissariusok által installáltatott, béavattatott vala. De ezt hogy igen kedvekereső, józan életű, tudós, istenfélő s ifjui idejére nézve értelmes, s a külső keresztyén országokban is szép virtusiért hires neves volna, gyakrabban magok mellett tartják vala.

Azonban Rákoczi György a váradi tisztben azon esztendőben die 21. Augusti Kassai István és több becsületes uri commissariusok által békelyheztesztetett vala: kinek noha nagy sok szép atyai intésekkel való istenes instructioval (mellybe a Sibrik Györgynek váradi kapitányságáruul Báthori Istvántul adatott, Gyulai Páltól iratott gyönyörűséges instructioja is szórul szóra befoglaltatott volna) bocsátotta volna kezében a nevezetes szép véghelyet, és azután is minduntalan való leveleiben abajgatja, dorgálja, oktatja vala, de nem kicsiny szívbéli fájdalommal veszi vala esziben a boritalra hajlandóságát: és valamint tőle lehetne mind mellette való szolgák által, s mind szemben való szép intésekkel, pirongatásokkal jó utra hozni igyekszik vala.

Vala már előttök ezen fiok házasságának állapotja, mellyben hol s kit találhatnának ki hozzá illendő, s keresztyéni vallásával is egyező lehetne, éjjel nappal istenes keresztyén szüléi magokat azon törik vala. Kiknek láttatik vala jó alkalmatosságul néhai somlyai Báthori Andrásnak szép hajadon árva leánya, hogy az atyjáruul is régi méltóságos úri nagy, és fejedelmi igaz magyar nemzet, anyjáruul is pedig noha lengyel, de nagy úri ágbul származott volna, kinek Lengyelországban nagy úri atyjafiai, és szép urasággal való jószági is volnának. Melly alkalmatosság különben mindenképen tetszenék, csak hogy pápistaságban születetvén, neveltetvén, nagyon irtóztatná elméjüket, tartván hogy jövendőben familiájokra kár ne kezdene fordulni belőle. Mindazáltal végre sok törekedések után elhitetvén magokkal, hogy gyermek levén, az istenes tanítások és ige hallgatása által ki fogna belőle épülni. Mellyre képest mig az meglenne, hogy magok mellett kellene tartaniok, és az igaz evangéliumi tudományban nevelniek, és szorgalmasan taníttatniok.

Ifju kapitány fiokat azért Váradruul behivatván, s az dolog-

ban értelmét vevén, hogy nagy kedvét tapasztalnák a dologhoz, fejedelem ottan irván, izenvén Béltekre Prépostvári Zsigmondnak, a dolgot elindíták, s nem nagy munkával hamar is végbevitetett és kézfogások is Somlyón die 29-a Julii celebráltott vala Báthori Zsofiával.

Ezen 1641. esztendőben ad 9. diem Junii Kolosvárra papok zsinatjok promulgáltatván, az fejedelem és fejedelemasszony is mind végig jelen lőnek. Az Báthori kisasszony már eljegyeztetve levén, hogy nevedékeny gyermek volna, váratik vala gyarapodása. Azonban a fejedelem az országnak jövődöbeli javául is gondolkodván, az urakkal tanácskozván is, 1642 esztendőben lett országgyűlésében die 4. Martii Fehérvárat, [ifjabb Rákoczi György] atyja halála utánra fejedelemnek választatott, és arrul írt erős conditiok szerint meg is esküdtetett vala. És császártul is die 8-a Julii azon esztendőben fejedelemségére való Athname, bot, zászló megküldetett vala: ki noha mint az atyja fejedelmi titulussal élne egész atyja életében is, de semmi fejedelmi igazgatásban conditioi szerint magát nem elegyitheti vala, hanem ha az atyja parancsolatjából.

Azon esztendőben hogy fejedelemmé választaték, s portáttul abban confirmáltatott vala is, négy szomorú portentum, nyilvánással nem jót jedző jel, követte vala a várat. Mert maga a várban Váradban létében, egy nap csakhamar egymásután kétszer ütötte vala meg a menykő a várat. Először azt a délfelől való veres cseréppel héjjazott toronybástyát, mellyben az fejedelmi házakban maga is lagnék, annak cserepes héjjazatját napkelet felől a tetejétől fogva egész párkányáig nagy szélesen lesepervén, és széllyelszórván, s a nagy temérdek kőfalon csudálatosan által s meg általjárván, a felső és alsó boltok alatt is embereket és agarakat is ölvén meg, kiknek egyike maga inassi közül háromszéki Kálnokiak-felékbül egy becsületes jó reménységű és magának kedves inasa volt.

Azután ismét csakhamar a kapufélen való harangos és órás, pléhekkal héjjázott tornyot, mellyben is embert ölt, a kőfált is néhány helyen megligatta, szakgatta. Az öreg harangnak is szélét megsujtván, valamennyire meg is olvasztotta, s mintegy megbélyegzette, de nem károsan; némelly gerendákat, kötéseket is nagyon meghasogatott, vesztegetett vala. Melly dolog a várbelieknek igen nagy rémülést hozott, és szerzett vala. Mellyet mindenek, hogy az ifjú fejedelem fejedelemségének nem jó kimenetelit portentálná, s ki egy, ki más gonosz omennek jövődöli vala.

Vala már hátra az ifjú fejedelemnek a kisasszonnyal való lakadalmuk kiszolgáltatása. Mellyre dies 3-a Februarii anni 1643. rendeltetvén Fehérvárrá, mind romai császár, lengyel király, magyarországi palatinus, esztergami érsek, lithvániai, kurlandiai hercegek, krakói, moldovai, havasalföldi vajdák elhivattak vala. Császár maga cancellariusát, s a többi is kiki mind méltóságához illendő követeit, és méltóságos tisztességes gazdag ajándékait küldték vala; a lengyel király a többi között egy nagy öreg, füles, ezüst vedret, mellybe két kanta bornál több mehetett.

Elvégződván nagy pompával a menyekzői lakodalom is, a keresztyén szülék az ifjú fejedelemasszony reformálásában valának foglalatosak, mind magokban, férje és az isten házában való üdvösséges sok szép tanítások, és predikállások által. A ki látván méltóságos fejedelmipának, fejedelemasszony napának, férjének igyekezeteket, mindenekben nagy szelidséggel és engedelmességgel mutatja vala magaviselését. Pénteken, szombaton, az hosszú böjton a hust megeszi vala, communiokor az idősbbik fejedelemasszonnyal együtt communicál vala. De a lehetett vala nagy kárával, hogy felette anyás levén, főképen Váradon laktokban, de még Fehérváratt is, az anyja gyakrabban mellette lankék, és noha pápista pap nem volna mellette, mindazáltal, ki hihetné, hogy maga vallásában erősíteni nem igyekezte volna?

Ekképen abbeli nagy gondjoktól is megmenekedván, és már a fejedelmi successor is helyben, s Rákoczi Zsigmondnak is szép uraság, méltóságos hivatal is kezében levén: az fejedelemasszonynak is (hogy fejedelemnek az eperjesi tractatus szerint Catharina fejedelemasszonynak abban való jussáért is nagy summárúl kellett volna contentatiót tenni), Fogaras vára egész földével az országtul nyolczvanezer forintokban inscribáltatva levén, az ország birodalmában ennyire megerősítettvén, ez világ szerint boldog csendes állapotban lenni állittathatnak vala, minekutána az építést mindenütt követtetik vala. Az öreg fejedelemasszonynak a Mezőség szivén Görgény utjában levő Örményes nevű jó oláh falu (mellyet azelőtt Kamuti Miklós bírt, de a fiscus törvénynyel elnyerte vala) hogy az jó tágas mezejű és jó határú, barom, és mindenféle majorság tartani való falu volna, minden királyi jussal conferáltatott, és ahoz egynehány jó faluk is szerezettek vala, úgy hogy egy udvarbíró-ságra nevedeknék azon jószág is. Itt is nagy fris épületű, téglából való uriházak, s majorságtartásra való minden alkalmasos-

ságú nagy épületek; az új keresztyénekkal égetetlen téglából nagy hamar építettének, a hová mindenféle öreg és apró majorságokat, barmot, ménest, moldvai széles- és laposfarkú szép juhokat nagy bőven szereztetett és szaporítottatott vala. Maga is gyakorta a fejedelemasszony maga mulatásában is Fehérvárról is oda tekingetvén, magát az új égvétellel újjítani szokta vala.

Hasonlóképen Bihar vármegyében Pocsaj nevű pusztateleknek nagyobb részét a fejedelemasszony ősrül álló igazsággal bizván, a több abban való portionatusokat alkuvásképen kit pénzzel, kit jószággal azokbul kielégítvén, elsőben a faluteleket lovak hátán fegyverekkel szolgáló jövevény emberekkel megültetvén, azután hogy az is jó mezejű, mindenféle gabonatermő, és barom- s majorságtartó jó nagy határú föld volna, csak közel is köröskörnyűl több faluk is hozzá birattatnának, és Berettyón által Nagy- és kis Marja felé ha hid építették nagy jó hasznú hely lehetne, a pataki praefectus Debreczeni Tamás (ki Bethlen fejedelemnek is erdélyi praefectusa levén, híres neves, ismeretes jó oconomus, becsületes hű ember is volna és minden magyarországi Tiszántúl és innét levő jószágoknak praefecturája tellyes hatalommal reá bízott volna), fundálásából a Berettyó parton egy derekas vendégfogadóház, az előtt egy három kerékre forgó főmalom, az előtt ismét a Berettyón és annak erein hidak, töltések építettek vala, és nagy hasznú vám is erigáltatott, emeltetett vala. Mellyhez a diószegi hegyeken nagy jó szőlők, és Belényes vidékiről egynehány jó faluk fordítottván, és több defectusokon nyert jószágokkal is szaporítottván ott is derekas szántás-vetés, majorkodás, mindenféle barom-, aprómarhatartás, és egy nagy jövedelmes derék udvarbiróság állattatott vala.

Csak közel azért az hidon felül napkeletről, a mint a Berettyóval az Ér vize egybenszakad, annak szegletiben igen alkalmas helyen levén egy nagy töltésű régi pusztta Földvár, annak jó alkalmatossága nagyon megkedveltetvén, arra be az Éren által hid és emeltsős kapu építettvén, a földvár közepin igen friss fejedelmi kő épületeket, alól hatalmas jó pinczéket, azon felül tisztességes úriházakat, és azon felül ismét annál frisebb házakat mind boltozatokra, felül mindenestül veres cseréppel héjjaztatván, parancsolt vala építtetni. Négy bástyái azután mind földhantokkal regulariter rakattak, és felépítettek vala. És azokra Fehérvárral huszonnégy mind egyforma közepszerű lövészszámok öntettek, s készítették vala. És így ez hely minden alkalmatossággal olly helyesen és jó módjával épít-

tetett vala. Egyháza is a vár és falu között nem messze ujjonnan megépítettén, és a mellé szép alkalmas harang is öntetettén, hogy akármelly úr ember is gyönyörködve ellakhatnék benne. Az mint Örményesen, úgy itt is, hogy ide az alföldön is Püspök-Ladány s több fő baromtartó helyek birattatnának, minden esztendőnkint nagy sok barmok hizlaltatnak vala, kiket a bécsi köre felhajtván, csak abbul is nem kevés kincs takarodik vala a pataki tárházba.

Az fejedelemnek is pedig az országbeli minden fiscális várak: itt kin Várad, Belényes vidékeivel, rézbányával, vaskohóval; Boros-Jenő, Kővár, mellyeknek jövedelmi noha azelőtt nagyobbára kapitányok praesidiumok tartására fordittatnának: de most ezekből is bekivántatnak vala.

Erdélyben Fehérvár, Fogaras Porumbakkal, Kerczel, Kománával; Déva, Alvincz, Balásfalva; Szamosujvár Lónával, melly Kovásóczi István defectusán; Bácsával, melly Mikó József, Mikó Ferencz fia defectusán; Szentpéterrel, Bánddal, mellyek még Bethlen fejedelem idejében Pécsi Simon nótáján confiscáltattak vala. Ismét a váradi, debreczeni, Boros-jenei, belényesi, Karán-sebesi, valkányi, verestoronyi, töröcsvári, portusi, monostori, deesi és minden ezekhez tartozó harminczadok; ismét az deesi, széki, kolosi, tordai, és vizaknai nagy jövedelmű sóaknák. Ismét zalatnai arany-, ezüst-, kénesőbányák, kapniki arany-, ezüsbányák is, mind kezében valának, mellyek Bethlen fejedelem idejétől fogva, mind jó műben lévén, esztendőnként a dézmákról buzájok, borok a műveseknek kiszolgáltván, műveltetések, s azokbul való jövedelmeknek bejárása jó folyásban vala. És noha a költség bányákra nagy volna, de a rájuk való költség duplásan, s triplásan megfordul vala.

Az jól megépült sok jószágokban csak a majorság, korcsmartásokból is, azon kívül minden majorkodásokból, kénesőből, sóból, vasból, barmok árából, mézből, viaszbul, méhserbül, hogy ezekkel való kereskedést is fiscus mind magának vette vala. Ezekhez járulván az egész ország kapuszám után és az universitás adója, szász papok cathedralis censusok, mindenféle dézmák, esztendőnként mennyi jövedelem mehetett bé egy summában az erdélyi tárházba, akárki is megítélheti.

Magyarországi jószágok, pedig mellyeknek jövedelmek csak a pataki tárházba menének és Debreczeni Tamás praefecturája alatt nagy szorgalmatos oeconomia, majorkodtatás által igazgattatnának, ezek valának: Sáros-Patak Újhely városával, Bényével, Máddal, s több fő boros jószágival; Munkács vára,

ugyan Munkács, Beregszáz, Vári nevű jó bortermő várasival: Szerencs, Ónod, Helmece, Porsi, Sárosvára, Makovicza, Lednicze, Várai, Felső-Vadász, Serke és Pocsaj; mellyeknek nagyobb részei nagy sok boros jószágok, s hasznos gondviselés által igazgattatván, csak Lengyelországra minden esztendőnként behordatott, s mindenkor jó pénzen, aranyon, talléron elárultatott sok számú hordó borokból minémű kincs takarítottat a pataki s munkácsi tárházakba, akárki megítélheti.

Támadás a császár ellen

Méltóságos nagy jó hire neve azért már a Rákoczi háznak az egész keresztyénségben mindenfelé kiterjedt vala, mind nagy tehetős, értékes állapotjárul, szép fejedelemségérül, a törökkel Bethlen István ügye miatt lett hadakozásában való szerencsés-jérül; de főképen keresztyéni vallásárul, mint ki az helvecziai evangéliumi igaz értelmű szent tudománynak minémű főoszlopa, s annak terjesztésének minémű nagy gyámola volna.

Az mint akármelly tudós és értelmes becsületes emberek s mindenkor, úgy a professorok Alstedius mig éle, s Bisterfeldius, és Piscator nála nagy becsületben tartatván, s azokkal conversalkodván, s sok dolgokban tanácskozván is, hogy azoknak egész Belgiumban, Angliában, s egész keresztyénségben nagy hírek nevők, s ismeretségek volna, minden dolgainak jó előmenetelit, s az hazának virágzó nevedését, azok is felette nagyon kiterjesztették vala. Leveleket hol a portán lakó Cornelius ab Haga, belgiumi unitusok, és több keresztyén orátorok kezében küldözik vala, s azok meg az onnan nekik írt leveleket az erdélyi kapikiha, vagy residens kezébe szolgáltatván, avagy az esztendőnkint az akademiákban fel s alá jövő menő diákok által is innen, minden itt forgott s onnan minden az egész keresztyénségben forgó dolgok, hadakozások, és egyéb dolgok nagy gyakorta megiratnak, s tudósittatnak vala. Melly commercium alkalmatosságot hozott vala arra is, hogy a svécziai királytól, s több evangelicus keresztyén fejedelmektől kik abban társak valának, nem is kevésé kezdetnék szorgalmaztatni, azon hadakozásban vélek való társalkodásra.

Mellyphen noha mind elég okai volnának, mind maga személyére nézve, de főképen keresztyéni vallásának Magyarországnak is kezdetett nagy oppressiója-, üldöztetésére nézve, mindazáltal mind megöszült idejére, s a portával megerősödött állapotjára, s az haza szép csendességére nézve is nem örömet

akarja vala magát olly bajos nehéz dologban egyvelíteni, mellynek kimenetele igen bizonytalan és nagy szerencsén forgana, féltvén szép békességes országát, fejedelmi házát és szép gazdagságát kockáztatni.

De minekutána nevedetni látá az evangeliumi tudománynak üldöztetését, s magának is injuriáltatásit, s azonban amazok is nem szünnének szorgalmaztatni, s a szegény, üldözésben, nyomorgatásban levő evangelicusok is nagy óhajtvá kívánnák az oppressio, elnyomattatás, inség alól való szabadittatásokat, végre meggyőzöttetvén az isten tiszteletinek oltalmazására néző zelustól, tractát indíta vélek, feltevéen azt, ha török császárnak s a portának is arra (hogy a szegény hazának oltalma, megmaradása isten után onnan szokott vala függeni) engedelmét nyerhetné.

Indító okai pedig arra nem kevesek valának, többek között ezek is: hogy az helvetica és augustana evangelica confessiók szabados gyakoroltatások végett Bocskai s Bethlen Gábor jó emlékezetű fejedelmek által lett pacificatiókban valaminémű complanatiók, igazítások voltak, azok mindenestül felforgattatván, semmiben is azokra nem hajtának, hanem mintha azokról soha semminemű végzése, hittelt tött ígéretek nem löttek volna, csak nagy szabadosan megyen vala elébb elébb a nagy persecutio, vallásbeli üldöztetés. Majd kétszáz templomok, ha nem többek foglaltattak vala el az evangelicusoktól: az keresztyén predicátorok parochiájokból erőszakkal kihányatnának, azoknak hallgatói erős büntetések, nyomorgatások, záloglások, birságlások, tömlöczözések alatt szokatlan pápistai ceremoniákra és vallásra kényszerítettének, mellyekről való gravaminájok ország gyűlésében is az ország árticulusi szerint is úgy, mint lenni kellene, csak meg sem hallgattatnának, nem hogy azok a diplomák, kötések szerint szükséges igazításba vétetnének. Mint az 1638-beli gyűlésben, noha az egész evangelicus status, s azok között a fejedelem követi is, azoknak elővételt és orvoslását valóban urgeálták, de csak elhallgattatván, mutogattatván, semmire azokban elő nem mehettek vala.

Magára és fejedelmi házára is, mind akkori palatinus gróf Eszterházi Miklóstól, de főképen a kassai generálistól, gróf Homonnai Jánostól, sok becstelen és gyalázatos szókkal terhelte, Kocsis György lett volna neve előtte; kinek az 1636-beli törökök közé irattatott biztató, s ellene ingerlő levelei is most előhozattak, és igen is felfordultak vala.

De a mi ezeknél nehezebb, egy mocskos pasquillus is

bocsáttatván ki, abban nem csak egész fejedelmi házok, de a kegyes életű és istenfélő idősb fejedelemszöveg is nagy rútul és mocskosan marczongaltatván, istenes férje azt tartja vala nagy gondnak, miképen tudhatná azt eltitkolni úgy, hogy magának füleibe ne menne, igyekeztén abból következhető keserűségét és megeshető nyavalyáját távoztatni.

Ez okokra nézve azért a keresztyén fejedelmektől is jövőn menvén hozzája az internuncius, postakövetek, maga meghitt szolgálja is Bálintfi Balázs és Szent-Páli István, kik még Bethlen fejedelem idejében cancellarián tanult, nevedekett, értelmes emberek volnának, és Gaudi András által, ki scocziaifi, de hűséges és azután derék vitéz emberré is vált vala, ezek is a fejedelem részéről addig járanak azokhoz, hogy az fejedelem is confoederálna, szövetséget szerezne vélek. Mellyben nem sok munkával török császárnak s portának is engedelmet nyerte vala.

Mivel pedig már néhány esztendőktől fogva minden munitiókkal, öreg lövészszerzőkkel, mozsárokkal, tüzes szerzőkkel, laptákkal, granátokkal, jó pattantyúsokkal várait, és Zaigházait elkészítette volna, minden váraiban feles társzekereket parancsolván csak nagy titkon csináltatni, s azokat éléssel meg rakatván, elegendő vonó marhákkal s emberekkel minden órára készentartatni. Az ország népét is megintette vala, ugyan a készenlétei felől; de mi volna szándéka, a belső embereken kívül, senki nem tudhatja vala.

Hogy pedig indulatjának is hire idő előtt ki ne terjedne, ad diem 3. Januarii anni 1644 Fehérvárra gyűlést hirdettetvén, minekutána tized nap alatt minden közönséges országos dolgok végbementenek volna, a gyűlés végén a statusoknak maga terjesztette vala eleikbe abbeli feltett célját, annak indító okait bő szóval előszámlálván; ugyanakkor szóval parancsolta vala meg az egész országnak, azelőtti parancsolat szerint már elkészülvén, indulnának úgy minden hadi készületekkel, lovagjokkal, gyalogjokkal, élésszekerekkel, hogy die 2. Februarii proxime attunc venturi, az ott benn valók Kolosvárnál, az partiumbeliek pedig kívül az Meszes alatt maga személye mellett jelenlenni találtsanak.

Az ifjú fejedelmet azért fehérvári székiben hagyván, a megírt napra hogy Kolosvárnál lehetne die 2. Februarii még hajnal előtt nagy idején az ország dobjával készülő-verés, viradva felülő veretvén az udvar népe és udvari fizetett had a belső városban az öregegyház előtt való piacra a vár eleiben gyűltek vala az császár, ország, és fejedelem zászlóival; a mezei

hadak pedig a Szent-György kapuján kívül rendelt seregekben állottak vala; fejedelem vezetékjei is elkészítve kézen tartatnak vala: maga a fejedelem, mint szokott vala lovon járni, udvara népével a templomban alájövé, az hol az isteni szolgálat, és az ő szent nevének segítségül való hívása után trombitákkal, dobokkal, a felülésre, indulásra jel adaték; azonnal a zászlók és sűrű kopják lobogói a széltil eléfelé nagyon kezdetek vala fuvattatni, mellyből az vitézlő nép közül sokan a kik üdösbek és próbáltabbak valának, hogy azt mindenkor jó omennek, jó szerencsemutató jelnek tapasztalták volna, most is belőle jót jövendölnek vala. És így a rendelt napra hogy ott az ország népével megegyezhetne, Kolosvárhoz sietett vala, az honnan a lövészerszámokkal hadi nehézségekkel, társzekerekkel, a magyar, székely és városok gyalogit késedelem nélkül a Meszesen által indította vala, hogy azokkal általtakarodván, az hadak is utánok kevesebb akadálylyal nyomulhatnának.

A partiumbeli vármegyéket a váradi hadat s hajduságot az Érmelléken Piskolt táján parancsolta vala táborával megegyezni; Zaránd vármegyét, jeneieket otthon hagyván az vég-hely oltalmazására. És így olly nagy titokban lett vala ez nagy indulat, hogy csak akkor lenne hírekkel császár végeiben, midőn már a Meszesen kívül volna a fejedelem minden hadaival, és indulatjának okaival iratott levelei vármegyékre megadatván, a kapitányoktól a várak megadattatási kezdenének szorgalmaztatni.

*

És ekképen az felföldi tizenhárom vármegyék Kassával együtt a néhány váracon, Murányon, Szepesen, Regéczen, Szádvárán, Balogon kívül, mintegy három holnapok alatt, nem sok munkával minden vér nélkül a fejedelemhez hajlottak vala.

*

Már az üdő nyárra, s a gabona is szintén megérésre járván, s a fejedelemnek egyéb derekas akadályok is előtte nem lévén, a Kassához tartozó vármegyékbe némellyeket Szendrő megszorítására rendelvén és hagyván, s a többit az erdélyi hadak mellé felvivén, minekutána a Tokaji egyházban igen nagy gyülekezetben az Istennek méltóságos neve segítségül hivatott volna, előljáró hadakat bocsátván, és azok után minden lövészerszámit, munitióit, társzekereit, élésszekereit megindítván, maga is minden hadaival a végeken felindulván, Füleken kívül ujabban is a végbeliek, mint Putnok, Szécsén, Gyarmat, Palánk

mind meghajolván, Léva és Gyimes várait balkézre hagyván, a Nyitra vize mellé érkezett vala, hogy híre érkezék Duglász [svéd] generálnak eleibe jövő útjában létele, és hogy közelebb következő reggel vele meg is fogna egyezni, Nyitrán felül egy mért-földdel egy elpusztult falunál meghálván, másnap mihelyen a Nyitrán általköltözének a hadak, hát Duglász is elérkezvén, népét rendelt seregbe nem messze hagyván, maga az utána való tisztviselőkkel a fejedelemhez jött vala: köszöntvén egymást, a fejedelem nagy jó kedvvel és vidámon fogadja Duglást, és hogy a Duglász generál népe járna elől a menetelbe ottan elrendeltetvén, s onnan is ottan indíttatván az hadak naponként menten mennek vala, és a fejedelem Duglász generált ebédjén, vacsoráján, valamikor az alkalmatosság hozná, megmarasztván és marasztatván, fejedelmi méltóságához illendő módon látja, tractálja vala útjában is.

Az Vág vize mellé érkezvén Pösténnél vagy harmad napig megtartozott vala, míg a tábornak sok szekerei, hadi nehézségi a Vágon által költözödnének, mellyek hogy csak együtt a meggázolhatója, szaporátlan költözhetnek vala; mindazonáltal hogy oda elő is feles hadak volnának, s már a nagyszombatiak és csejteiek is még die 28. Maji fejedelemhez meghajlottak vala, minden akadály, kár és ellenségtül való tartás nélkül lött vala az költözés, és Nagyszombatot balkézre hagyván, a Fehérhegy alatt Szomolyán vára alatt jártatván tábort, ott egynehány nap alatt tábort megnyugtatta vala, míg a Fehérhegy útjáról a sok útálló puskás tolvajok elkergettetvén, az utak együtt is másutt is feles muskatérosokkal s kék gyalogokkal általállattatnának, és egy vár is levén fen a Fehérhegyen, mellynek szintén alatta kell vala elmenni, azok is az engedelmességre és csendes magokviselésére rá kényszeríttetnének. Melly meglevén, s jó reggel a tábor megindíttatván, egy nap estig a hegyen minden impedimentumival, hogy jó száraz út volna, általköltözött vala.

Mivel pedig a fejedelem már Duglász generál által gróf Dorstensonnak [a svéd fővezérnek] minden dispositióit, rendelését értené, hogy ugyan Morvában Beren [Brünn] nevű igen erős várust megszállván, már bizonyos üdötül fogva nagy igyekezettel vitatná, lőtetné; hogy részéről is az egymásközött való szeretetes szövetségnek annyival jobban elégtétele lehetne: ottan Rákoczi Zsigmond mellé Bakos Gábort alatta való fizetett válogatott jó hadával, Daniel Jánost és némelly becsületes főembereket a székelységnek egy részével s valahány ezer jó fizetett magyar

és székely gyaloggal, nyolcz szép faltörő álgúkkal (mellyeket mind maga öntetvén, címere és symboluma: Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei, rajtok valának, mellyek minden épületivel újjak, és igen szép virágos mesterséggel öntettek valának; a mellyeket minden hozzájuk való porral, golyó-bissal, mellyek feles számú szekerekkel valának a keresztyén evangelicus király- és fejedelmek, s evangelium oltalma mellett való szolgálatra gróf Dorstensonnak parancsolt vala praesentálni és bémutatni) körülbelül mintegy tizennégy vagy tizenöt ezer emberrel a Beren alatt levő fejedelmekhez, és a főgenerál Dorstensonhoz látogattatván és köszöntetvén őket, mindjárt a Fehérhegy alól elbocsátotta vala.

Mellyphen Rákoczi Zsigmond, a ki hogy a mint testében úgy elméjében is igen serény a társalkodásban, ismerkedésben nyájas, kedvességes, a szép tudományokban is jó és nagy fundamentommal, a deák nyelvekben pedig mint maga tulajdon született nyelvében olly kész volna, nagy dicsérettel, hírének nevének nevedésével végbe is vitt vala.

Ezalatt a fejedelem derék táborával, és Douglas is az övéivel naponként continuálják követik vala utjokat, az Morva vize mellé érkezvén, Szakolcza városát napkeletről jobb kézre hagyván, Holics mellett álla, egy igen fris épületű malmon alól költözött vala által mind a két tábor a Morva vizén, és a tulsó felén a folyó viz mentében, igen jó füves rétekbe, hogy ott mind lovak-, baromnak valameddig való eledele helyben is lehetne, s a Morva vize partján erdőlleni való fa is elegendendő volna, hogy megszálltatnék a tábor vagy harmadnapig való pihenésre, megparancsoltatott vala. Az hol egy hálást tevén, másnap szintén midőn a fejedelem asztaltól fel akarna kelni, az első strázsáról, melly Poson avagy napnyugot felől vala, a hol a császár generalissi minden derék armádájával táborozni hallatnának, olly hirt hozának: Császár hadai Posontúl minden harcra valója könnyü szerben indulván, harcra való könnyü lövészerszámmival már nem meszsze rendelt seregekben csak ugy jőne, a fejedelem hadai valahol találtathatnának, mindjárt beléjek kapjanak, és vagy akarnák, vagy nem, de a szerencsét velek el akarnák próbálni. Melly hir lehetetlennek, hogy császár armádája, csak mintegy öt vagy hat német mértföldön volna nem állittathatván, s hasznosnak is íteltetvén fen és készen találatni, mintsem ellenséget vakmerőképen semminek tartván, azonban rendeletlenül nyakára várni: ottan a fejedelem parancsolatjából az ország dobjaival felülésre való

jelt kezdének adni. És hogy ha kik zsákmányra a táborról kimentek volna is, mindenfelé hírekkel lehetne, minden lövészszámokat kilövdözni.

Mellyre az egész tábor ottan talpra állván úgy felkészülének, csakhamar zászlók alá seregekben állván, hogy mindjárt az egész táborban levő seregek készen kiállhatnának. Douglas generál az ő népét mindjárt mind kivitte, és a mezőn rendelt seregekben állatta vala, sátorokat mindazáltal mind felhagyván, s asszonynepek a folyóvizen ruhájokat mosván, sulykolván, s az ő szükséges dolgokat tevén, mint akármely csendes időben. Az mieink pedig hogy még szintén a hír bizonyos nem lévén, a fejedelem annak meglátására csatát bocsátott volna, a táborhelyről ki nem vitettek; hanem csak kiki az ő tábora helyén ülven fel, a parancsolattól várnak vala. De hogy a fejedelem sátorait, egy kis kalyitka-sátorán kívül hirtelenségből mind felszedni találnák, arra képest az egész tábor is mind sátorival és mindenével szekerei hátaira költözött vala.

Rákoczi Zsigmond a vele valókkal Beren alá az álgylövészeket meghallván, és a mint vala is a hír gondolván, csaknem lovok halálában úgy jöttek vala lovashadastul, a nap még fen volna hogy odaérkeznének, midőn már az hír lecsendesedvén, a tábor is ujonnan letelepedett, és csendesedett vala.

Innen azután harmadnap jó reggel az hűvösben indulván, Rompersdorf nevű faluhoz szállítottak vala az táborok a Dija folyóviz mellé; az hol azon folyóvizen egy nyolcz köre forgó, igen friss épületű nagy kőházú malom is vala, mellynek mind alsó mind felső selyipjei mindenestül szép faragott kövekből építettvén, minden kövek erős és nagy vas kapcsokkal valának egyik a másikhöz összefoglalva. Az malomkövek padjokon felül pedig egy sorban tisztességes szép lakóházak valának. Melly malomhoz nem meszsze vonattak vala fel a fejedelem sátorai délfelől, és az egész tábor az ő szokott rendi szerint köröskörnyül telepített vala. Azon táborhely csak annyi földön vala gróf Dorstenson táborátul, hogy Beren városát a mint lőnék, akár minden lövés megolvastathatnék.

Melly helyben hogy a tábornak mulatása állittathatnék, s jeget már a zsákmányosok is ritkán kaphatnának, azonban a folyóviz is a nagy szárazságban igen elapadt, s annál inkább a sok lóúsztatással, barom-itatással naponként rútol megvesztegettetnének, noha a táborhely jó partos vala, hogy csaknem egy kopjányira kellene a vizet érni; mindazáltal nagy sok kútak ásatának, mellyekből az emberek is hogy jó hives vizek

volnának, élnek: bor és egyébféle italok is edényekben meg-hűtetnek, és sok helyt lovak és barmok is azokból itattatnak vala.

Gróf Dorstenson főgenerál Berent hogy megszállotta, ron-tatja, löteti, töreti vala, már bizonyos hetei múltak vala, s a mi gyalogink odaérkezése alkalmatosságával is egy ostrom tétet-tetvén, noha a svekusokkal együtt a mieinktől is a nagy igye-kezés és emberkedés valóban meglőn, úgy hogy nem kevesen el is hullanának; de hogy a város mind helyével, épületivel igen erős, s az oltalmazó nép is feles és kemény volna benne, az ostrom nem succedált, szerencsés nem lött, mert meg nem vehették vala. Honnan a svekusok a mi táborunkra, a mieink meg oda az övékre jőnek mennek, egymás között cserebelél-nek, lovakat s holmit adnak vesznek, s jól lakoznak, vendéges-keznek vala.

Gróf Dorstenson azért a több fejedelmekkel együtt a feje-delemmel egyetértvén, egy bizonyos napra Beren alól nehány ezred magával odajött vala, egy kastélyhoz s hogy az köz-helyen volna, az fejedelmet is ebédre odavárta vala. Az hova a fejedelem is a szemelétel kedveért a rendelt napon jó reggel az urakkal, udvarával s a vármegyéknek, székelységnek, fizetett hadainak színével, mintegy nyolcz vagy kilencezzer jó és szép válogatott néppel, a Dija vizén gázolva általkelvén, és hogy a folyóvíz erdeje mellett mindenütt egymás rendi-ben, széltiben mehetnének a seregek a mint elrendelve vol-nának az igen nagy térföldön, igen nagy szélt fogván a seregek, a fejedelem az urakkal, udvarával s az udvari s ereggel maga s ország zászlóival s kornétájával, ugymint a kik-kegel dandár avagy állóseregben kellene lenni, a középhelyt tartván, s a jobb szárnyában a székelység a dandár mellett, s azok előtt a fizetett hadaknak egy része; a balszárnyában a dandárhoz közelebb a vármegyék s azok előtt ott is az fizetett hadaknak egy része levén rendeltetve, nagy szépen a sok szép sűrű kopjás seregek mendegélnek vala.

Gróf Dorstenson generál is a velevaló fejedelmekkel, generá-lokkal, főfő tisztviselőkkel, mintegy háromezer néppel mintegy fertály mértföldnyire eleibe jött vala a fejedelemnek; és midőn a kétfelől való seregek, mintegy hosszú puska- és puskalövésnyire egy-máshoz közelítenének, mind a kétfelől való seregek megállitta-tának. És mind Dorstenson a vele levő fejedelmekkel, utána-való főfőtisztviselőkkel s az fejedelem is az urakkal csak magok-ban kiszakadván a zászlók és corneta alól, menének közre, és

lőnek szemben egymással, s azelőtt el lévén végezve, egyik fél is lovairól le nem szállván, fogdosának kezét egymással.

Az hol minekutána egymás köszöntése fertály-óránál valamivel tovább végződött volna, az evangélikus fejedelmekkel kijött seregek előlmenni parancsoltattak; s a mi seregink pedig csak azon rendben lassanlassan nyomuldogálnak vala, a fejedelem, főfő grófok, generál nagy emberek a kétfelől való hadak között egy csoportban mind együtt beszélgetve mendegelvén; az kastélyhoz közelítvén a svéd seregek a vár külső kapujáig rendben állítottak vala el, ki nagy messzére két sorjában, az falun kívül is kinyúlván a seregeknek utolja, és igen nagy trombitálást, dobolást tesznek vala, mind a kétfelől való hadak között, az mieink csakugyan az falun kívül a szép mezőn megtelepedni, s ott veszteg várakozni parancsoltattak vala, az udvar népén s urak szolgáin kívül, kiknek ottbennvaló szolgálatjokra most szükség nem volna.

Mind a lovon menetelben, s mind a gyalog szállás után, a mint illett a méltóság a fejedelemnek adatván, jobb kéz felől bocsáttatik vala, és minekutána gyalog szállottak volna: a megirt kertre nyíló öreg ebédlőpalotára tartván, ott is a jobb felé benyíló ház rendeltetvén a fejedelemnek szállásul, igyenesen arra tartott és ment vala. Gróf Dorstenson pedig, és a fejedelmek, a balfelé nyíló házra és szegletre, s kinek kinek el rendeltetett volna szállása, a sok szép fris házakba odaosztottak vala.

Az beszállás után azonnal a fejedelem szállása ablaka alá azon a dél felől való virágos ház előtt levő aláhanyatló szárnyába az kertbeli megirt tornácznak, elő mind renddel a tornácznak végeig, huszonnégy igen főtrombitások állattattak vala, a kik valamig az ebéd elfogatott vala is, meg nem szünének különbnél különb gyönyörűséges nótákat fujni, mineműeknek mássát trombitával ember alig hallhatta.

Az ebéd az ő idejében, mint olyan hadakozó időben is elég nagy pompás és fris készüllettel elfogadtatván, az urak kik az asztalhoz lemosdatandók, a fejedelem ajtaja előtt állanak vala udvart. És a kijövetelben is egyetértvén az Hopmesterek, a fejedelem szállása ajtaja a midőn megnyitatték, a gróf Dorstensoné is ugyanakkor, és így egyszersmind jövének ki. A mosdásban is a méltóság a fejedelemnek adatván, Carolus Gustavus saxoniai herceg, ki azután sveciai királyságra emeltetett, a fejedelemnek balfelől ültetett, azután belől Rákoczi Zsigmond, melléje egy Marchio Badensis francziai király követje, s ezeken

alól Kornis Zsigmond, Lónyai Zsigmond, Rhédei Ferencz, Nyári Bernárd, Bornemisza János, s több ottlevő magyarországi s erdélyi méltóságos urak ültetettek vala inkább elegyesleg mind kétfelől a gróf Dorstensonnal levő grófokkal és generálokkal; maga pedig Dorstenson az asztalnak maga szállása ajtaja felől való szegletéhez ugyan másodmagával egy sveciai generállal ült vala, Kemény Jánost másfelől maga mellé ültetvén.

Az eledelek sok szép húsobkúl, madarakbúl, halakbúl, különb különbféle tengeri halakbúl, habarniczának, austrigának, szplatajcznak, efféléknek bőségébúl: különbkülönb olasz confectumokból, confrejtekbúl, nádmézes eledelekbúl; az italok pedig főolaszországi borokbúl, rámfolyokbúl, malosákbúl állanak vala.

De itt mindenek a fejedelemnek nagy mértékletességére és modestiájára vigyáztván, olly modeste, mértékletesen tartják és viselik vala magokat mind beszélgetésekben, ételben italban, hogy részegre való kivánságnak még csak nyoma sem sajdíthatatnék. Még azért csak két órája sem telvén asztalnál való üléseknek, fő-Hopmester Bethlen Ferencz által ottan az asztalnak felszedetését szorgalmaztatja, és azután mintegy félóra mulva fel is szedetnék, ugy hogy mindenestől fogva is harmadfél óránál tovább nem tartott vala, asztalnál való multságok.

És ekképen az asztal felszedetvén, s a fejedelem becsülettel való búcsút vevén tőlök s azoktól is méltóságosan kikésértetvén a kastélyból, hogy illy állapotban ellenség közellétében táborokon kívül szakadozva lenni bátorságos nem volna, ők is ugyanakkor mindjárt lovokra ülven, vissza Beren alá, a fejedelem is pedig maga táborára visszajött vala.

Ekképen a fejedelem az evangélikus keresztény fejedelmekkel lött szövetségnek is elegettenni igyekeztvén, a mire főképen maga igyekezeti mindenekben czélozna, úgymint az isten tiszteletinek, az haza és magyar nemzet közönséges szabadságának, mind a vallás szabados gyakorlására s mind egyéb külső dolgokra nézve; annak alkalmatosságát semmibe is elmulatni nem akarja vala: főképen hogy már az üdő is szintén Canicula, a hévholnap felében volna, s őszre járna, s a portáról is megintetett volna: végezné hová hamarébb dolgát s római császárral megbékélvén, országába térne vissza. Erre nézve is a keziben és jelenvaló jó alkalmatosságot a békesség dolgában elmulatni hasznosnak nem alítja vala.

Az nagyszombati tractán azért mindkét részről való követekek által a békesség dolga forgott, azokban a minemű nehézsé-

gek fenmaradtak volna, hogy azokra palatinus mind a clerusnak felettébb való kedvezéséből, s mind a fejedelem ellen való boszúúzésből nem könnyen mehetne, látván császár a miatt Magyarország nagy romlását, pusztulását, hasznosbnak állítá az evangelikus státusnak a fejedelemmel való kívánságát tölteni, az ország megmaradásával, s mégis nagyobb romlás alól való felszabadításával, mintsem a clerus és palatinus boszús kedvek töltésével az országot mégis nagyobb nagyobb romlásban ejteni: Törös János követének adott plenipotentiája és assecuratoriája, teljes hatalommal való és hittel bizonyossá tevő levelei mellett az evangelikus statusnak minden gravaminaira, bántódásaira s a fejedelem kívánságaira is, olly egyáltaljában való istenes és igazságos válaszokat tett vala, hogy a fejedelem ugyanazon rampersdorfi táborában a mi nehézségek fenmaradtak volna, mind a közönségesre, s mind a maga privatumára, személyére nézve, valahány napok alatt Törös János követsége által mindenestől fogva szépen eligazodtak vala, úgy hogy valamint itt a békességnek conditiói, czikkelyei, punctumok szerint megirattak volna, azonképen diploma, kötéslevél formájában Lincz várában, die 16. Decembris Anni 1645. abban való erős assecuratoriába következő ő felsége minden magyar királyi successori is befoglaltatván és köteleztetvén sub verbo regio et bone fide christiana mediante (minemű erős hitformában többször ezelőtt nem lett) császártól kiadatni parancsolattott vala.

Melly pacificatióának, egymásközött való megbékélésnek kiváltképen való conditiói, czikkelyei ezek valának:

Hogy az vallásoknak szabados gyakorlásáról az 1608-beli I. articulus, és a királyi diplomáknak 6 conditiója, czikkelye, erejekben maradván, az országnak minden rendei, kolcsos és szabad városok lakosi, végházokban lakó magyar vitézek az harangozással és szokott czerimoniák szerint való temetkezéseket, és templomokban, egyházokban minden helyeken vallásokat szabadosan gyakorolhatják, senkitől sehol abban semmi szín alatt meg nem bántattatván.

Hogy a szegény jobbagység is sem a fiscus királyi jószágokban, és akármelly prelátusok, papi méltóságbeliek, egyházi és világi földesurak jószágiban, akár véghelybeliek, városakbeliek legyenek azok, a hazának közönséges javáért, csendeségiért sem ő felségétől, sem senkitől vallásokban meg nem háboríttatnak, vallások ellen való czeremoniákra nem kényszerítetnek, templomoktól el nem rekesztetnek: az hol kik elrekesz-

tettek, s megháborítottak volna is, vallásokra megtérni s azt szabadosan gyakoroltatni engedtetnek.

Hogy soha azon evangélikusok tanítói, predikátori, akárkik jószágiban is az ő templomoktól és azokhoz tartozó egyházi házoktól el nem rekesztetnek, s azokból ki nem űzetnek: az melly helyekből pedig kiűzettek volna, szabados lenne azon helyek evangélikus lakosinak azokat visszavenni, vagy másokat helyekbe állítani.

Hogy a minemű gravaminájok az evangélikusoknak 1638-beli diaeta, ország gyűlése alatt ugyan a vallás és nagy sok elfoglaltatott egyházak dolgában ő felségének beadattattak volt, azokat ő felsége közelebb celebrálandó diaetán, országgyűlésén nemcsak elévéteti, hanem méltóságos authoritása, császári hatalma szerint az evangélikusoknak contentatiójok, azokon való megnyugvásokkal végképen el is igazítatja. És a kinek a templomok rendeltetnek, azokhoz tartozó szokott jövedelmek is ugyan odatartozzanak, és soha többé olyan templomok foglalási ne legyenek. És a vallások dolgában ezután is ha mi controversiák, versengések következének, hogy azok minden gyűléseken halogatás nélkül elévétetnek, és az evangélikusok injuriájok, boszuságok nélkül mindenkor eligazittatnak.

Hogy a kik Religio, vallás dolgában a végezésekhez nem tartanak magokat, azok ellen a közelebb leendő országgyűlésén bizonyos poena, büntetés rendeltetik, és a László király 6-dik decretumának 8-dik articulusa is megújítatik.

Hogy mindezek a sok akadályoknak és egyeneltlenségeknek orvoslására a közelebb leendő gyűlésbe az ország rendei által is bevitetvén, közönséges végzések köziben is beszerkeztessenek.

Hogy a melly haza szabadságát illető bizonyos punctumok ezen békességben felforgottak, ngymint a lelki dolgokban való széknék állapotja; az második András király decretumának első Lajos király által való confirmatiója, megerősítettése; a dézmák megárendáltatásokról az 1548-beli 61-ik articulusnak megújítása, és valósággal való megtartása. Az ős jószágoknak az ecclesiai, egyházi avagy világi személyek által lött, avagy leendő el nem idegenítettésekről: az ország gyűlésére hivattatni szokott személyeknek megkülönböztetésekről, és azon gyűlésekben a voxolásoknak egybeszedéséről, s a kimondott értelmeknek megvizsgálásáról. Az külső nemzetből álló hadaknak az 1625-beli 24 articulus szerint az országból való kiviteléről. Hasonlóképen a magyar vitézeknek az ország végházaiból való ki nem vitelekről. Az országbeli mind nagy és alacsony tisztek-

nek a vallásra való nem nézés szerint adásáról. A törvényeknek él közönséges igazságnak kiszolgáltatásáról. És hogy Magyarországnak minden dolgaiban törökkel, vagy akármi szomszédságbeli nemzettel kezdendő és leendő tractáknak, végezéseknek, hogy világi rendbeli magyar haza fiaival kellene lenni: és minden haza szabadságit és az ország lakosinak oltalmazását s megmaradását illetendő dolgokban, hogy mingyárt a közelebb jövő gyűlésben valami bizonyosok végeztetnek, avagy a mik immár végezve volnának, ugyanott azonnal véghezvitettetnek, hasonlóképen végeztetett.

Az diaeta, országgyűlésre pedig, hogy a kötésleveleknek megcseréltetések után három hónap alatt továbbvaló halogatás nélkül úgy szolgáltatik ki, hogy kinekinek ott a Regalisokkal hivattatni szokott személyek közül jelen lenni, és az 1608-beli 1. articulus szerint, a haza szabadsága szerint, minden bántódásit forgatni, értelmét a közönséges jóra megmondani szabados lenne.

Hogy ő felsége mindeneknek a bécsi előszöri pacificatio szerint generalis amnistiát, minden vétkekrül való közönséges feledékenységbe való bocsátást ígér, ad, és enged. Jóságok valakiknek ő felsége, palatinus, avagy akárki által eladatott volna, mindazok visszaszálljanak, s erről külön való diploma adatik ő felségétül.

Maga a fejedelem személye contentatiojára pedig ezek: Hogy Tokaj s Regécz várai, Tarczal vásárával (melly most zálogosúl gróf Csáki Istvántul biratik vala) Keresztúr, Szántó, Tállya s több azokhoz tartozó minden városokkal, falukkal, Ecsed várában való királyi igazsággal a fejedelemnek maga kívánsága szerint való donációkkal adatnak. Kassa városa a hét vármegyékkel: Abaujvárral, Borsoddal, Zemplénnel, Bereggel, Ugocsával, Szathmárral és Szabolccsal, Szatmár, Kálló váraival, Nagy-Bánya vásárával a fejedelemnek adattak vala, úgy hogy életéig bizonyos meghatározással tőle birattathatának; holta után pedig a Tiszán túl való öt vármegyék Kassa vásárával együtt ő felségére mingyárt megtérvén, Szathmár, Szabolcs vármegyéket a két várakkal és Nagybányával, valamint a fejedelem gyermekei között elrendelné, életéig úgy birhatnák azok is ; azoknak holtok után pedig valamig maradékjok közül erdélyi fejedelmek lennének, azok is Szathmár várát, Szatmár és Németi vásárával s minden jószágival birván, a melly hozzátartozó jószágok másoknál zálogban volnának is kiválthatnák, és a mennyi summán azokat megváltanák, addig másoknak is, a kiknek akarnák, eladhatnák és hagyhatnák.

Ekképpen effectuálódván végbemenvén a diplomában ígertett dolgok, és a várakról jószágokról is a donatiók megadtván, már mennyi accessiója, nevedése lön mind birodalmának, s magyarországi jószáginak, s azokból való jövedelminek az egész hegyek aljai fő boros, és nagy jövedelmes városok, faluk (az egy Liszka várason kívül) birodalmába kerülvén, akárki is megitélheti. Az egy Ecsed vára hogy még kezébe nem került vala, gróf Bethlen István fiastúl életben levén, de gróf Bethlen Péternek is semmi gyermeki nem valának.

I. Rákóczi György utolsó évei

Mellyhez képest az emberi romlott természet szerint, hogy immár minden dolgait boldogul vitte volna végben, alítván, s ifju fejedelem fiát székibe az országban bentartván, maga gyakrabban ittkin való birodalmiban hol Szathmárt, hol Munkácsban. Patakon, Tokajban lakik: de hogy szörnyű vadász, és nyughatatlan serény ember volna, ha mikor valami kiváltképen való okoktúl meg nem gátoltnék, egy házánál két hétnél tovább egy végben ritkán lakhatik vala, hanem egyik házatul másikhoz szerén szerte járván, valahol vadászásra alkalmas vadás helyek volnának, azokra valóban rátart vala, úgy hogy soha azok mellől vadászatlan el nem mehetne és hogy a szörnyű erdők meghajtására sok helyekben a maga kopói (noha olyak három s négy nagy seregekkel egynehány százan volnának) tizedrészére sem érkeznének; főképen Erdélyben, kétszáz, háromszáz parasztságot is, s többet is hajtani felvesznek, és az erdőket szélben vevén iszonyu kiáltással úgy úzik, kergetik, hajtják vala a szegény különb különb vadakat az elejekbe vetett hálóba, maga is puskásával a vadak útját elállván, és fákra felhágván, puskája kezében, szekerczéje is hol öve megett, s hol különben környülette viselvén, lesi, lövöldözi vala az igen nagy medvéket, erdei disznókat, vadkanokat, hatalmas nagy szarvasokat, gimokat: úgy hogy Szeredahely és Szászsebes között egy Sina nevű havas erdején többi között egykor csak medvét egy nap huszonnégyet veretne; kik közül csak négy vagy öt levén középszerű s nevedékenyek, mind hatalmas nagyok, öreg medvék voltak. Ismét egykor a mezőségen Novaj táján csak farkasokat egy sűrű cseréből huszonötöt fogatott vala ki nagyokat, egy kurtával együtt melly azon a vidéken igen híres volt, hogy sok károkat tenne valamerre fordulna, melly farkasokat a Szentpáli János novai

házánál, mind a huszonötöt, egy öreg ebédlőpalotában mind egy széltében hasokra alá, lábokat, farkokat elnyujtva, fogokat kivicsoritva, nyujtóztatva, mutatott vala meg a fejedelemszonynak, és Pethneházi Istvánnénak, s több akkorban udvarnál lenni találtatott úr és főasszonyoknak. A vadász, jó madarász, ebeken kapó nyúlász embereket nagyon kedvelli vala: jószágiban valahol jó puskást érthet vala, azokat mind csak puskázatja által szolgáltatja vala, kik egy nagy sereggel levén udvarában, mind egyszínű-forma zöld ruhában jártattanak vala; kik noha nyaratszaka házoknál lehetnének, de ad 1. diem 7-bris, hogy azután a vadászatnak jobban jobban megjöne ideje, minden esztendőben udvarában jelen kell vala lenniük, s őszenk télenk idejét ott eltölteniek, szokott rendelt praebendájok, ruházat-luk levén.

Mindennapi vadászásában mennyi vadat veretne, asztalánál mikor kik ülének, követek honnan s mikor, s kik jönnének hozzája, s mikor és hol járna; egy arra rendeltetett inasának arra szorgalmatos gondot kell vala tartani, s naponként felírni. A szarvasbőröket, az új keresztyénekkal kigyártatván, a szivekben való csontocskát, hogy annak a nagy betegség ellen nagy orvossága volna, szorgalmatosan kiszedetvén, azonképen a vadkanoknak agyarokat bekivánván.

Gróf Bethlen Istvánnal is nagy jó kedvvel, szeretettel viselék a meglett békesség után egymáshoz magokat, szinte Fejérvárra, Váradra, Munkácsra, s több házaihoz is gyakran eljövén az öreg gróf úr udvarhoz; hadakozása alatt is a fejedelemnek nagy szép kopjás sereget vagy háromszáz lovasbúl állót tartván, continuo Szathmár vármegyével táborában. Utoljára pedig a fejedelemnek is gyakrabban itt kin forgásában, annál is inkább kezdte vala udvarát gyakorlani, szeretetinek jelét mutogatni, Szathmárra is egykor maga eljövén, a fejedelmet Ecsedbe magához hitta vala, és napestig való szörnyű lövetéssel vele nagy fejedelmi vendégséget tartott vala. Noha már a méltóságos gróf úr a köszvény miatt lábain nem járhatván csak székben hordoztatnék.

Ki azonközben gróf Bethlen Péter egyetlen egy fiának (kiben láttathatnék forgatni édes nemzetinek azon a lineán való továbbterjedése) szomorú és véletlen halálával is igen megkeserítettett vala. Az ki ezen az 1646-ban Trencsinben felesége után való jószágiban, s a gróf Illésháziak sógorsági látogatására járván, die 3. Aug. Baán nevű faluban jó reggel felöltöztetése alatt gutaütésben nagy hirtelen megholt vala életének 36-dik

esztendejében. Kinek teste Ecsedbe hozattatván, a Nyir-bátori egyházban fejedelem is udvarával, és nagy sok urak, főnépek jelenlétekben, nagy pompával s illendő tisztességgel temettetett vala. Kinek mindkét ágon levő magva-szakadtságán Erdélybe is Weécs vára ottan fiscusra szállott vala. Kinek halálán mind az üdőtől, s mind a sok bánattól, nyavalyáktól meggyőzöttetett, s megöszült édesatyja, látván édes szép nemzete fiúágon a maga lineáján és ágán való továbbterjedésének az egy fiában álló reménységét már elmetszeni, mennyire kesergené, akárki is megtilheti.

Az 1647-nek az elein az fejedelmet is szomorúság érte vala, mert régi jámbor meghitt hive, kassai helytartója nemzetes Ecsedi Röthi Orbán, sullyos betegségi után, már ideje is eljárván, midőn a fejedelem die 4. Febr. Váradrúl Erdélybe indult volna, másnap a fejedelemnek útbanlétében postán hozott vala meg halála. Mellyre nézve hogy az ott kinvaló birodalom gondviselő nélkül ne lenne, addig is, míg Röthi Orbán helyébe más állittathatnék, az locumtenentiában, helytartóságba, die 6. Febr. Ecsed mellől Topa nevű faluból Rákoczi Zsigmondot Patakra, az ott kinvaló gondviselésre kibocsátotta vala; maga pedig ad diem 16. Febr. Fejérvárra bement vala.

Kolozsvárat, a melly templomot, Curlandiából hozatván ahoz értő főköműveseket, nagy mesterségesen, szép vesszősön merőn újonnan boltoztatott, cseréppel héjjaztatott és nagy szépen megujjitatott vala, annak felszentelését ad diem 10. Junii rendelvén és arra sok főrendeket oda hivatván, szép üdvösséges isteni tiszteletekkel, hálaadásokkal, könyörgésekkel felszenteltette vala.

Következendő őszön az adót a portára beküldvén, Novemberben ismét kijöttek vala Váraddá, Székelyhidra, Szathmárra, Tokajba, Patakra, az hol az népeket s uj esztendő napját megszentelték vala; melly uj esztendő a hazára nézve elég szomorúsággal köszöne be, mert az istenes életü kegyes méltóságos öreg Bethlen István, minekutána az mulandóság és hamar változandóság alá rekesztetett nyomorult életének sajlódási, törődési, sok szenvedési után ágyékából származott nagy reménységű szép fiainak, hazájok oszlopinak halálokat s azoknak magok szabadságát is, a magyar nemzetnek, s főképen Erdélynek szomorú fátumával megérte volna, meggondolhatja akárki is, minémü keserűségére lehetett, nem láthatván fiu ágon való posteritast, maradékot csak egyet is, ki sok szép javaiban jószágiban törvényes örököse lehetne.

Mind az üdőnek sok változó hányattatási miatt azért, s mind a sok nyavalyák, keserőségek miatt jobban-jobban elgyőzöttetvén s erejében is fogyatván, die 10. Januarii anni 1648. e világi földsátorából életinek 66-ik esztendejében becsületes szép vénségben maga is fiai után elköltözött vala.

És ekképen a pacificatio szerént a fejedelemnek minden odaki való dolgai kívánatos végben menvén, die 6. Februarii Kassáról megindulván Munkácsra, s onnan ad diem 11. Martii Fejérvárra bement vala, az hová ugyan az fejedelem tetszése és parancsolatja szerént is üdvezült gróf Bethlen István meghidegedett teste ecsedi házánál méltóságos maradékitul nagy tisztességgel felvétetvén, Fejérvárra késértetett és az egész országbeli úri és főrendek, úrasszonyok egybehivattatván, azoknak igen nagy gyülekezettel való tisztességes késérések által boldog emlékezetü bátyja a felséges Bethlen Gábor fejedelem temetőhelyében az öregbik egyházba die 29. Martii nagy solennitással és tisztességgel temettetett vala. Kinek teste felett való praedikálásban, mint jövendőltetett volt meg a szegény hazára jövendő romlás, és hogy az napkelet felől volna leendő, szem elejbe levén bocsátatva, a ki akarja, megláthatja Medgyesi Pál harmadik jajos predikációjában; az ki is ha meggondoltnak azok a szép virtusok, nagy jóságok, mellyek ő benne tündöklöttek, ugymint az istenes kegyes élet, nagy mértékletesség, és az igazsághoz való nagy buzgóság, akármelly istenes, üdvösséget szomjuhozó ember is, azon méltóságos nagy gróf úrnak istenes kegyes életét maga előtt például tarthatja, s bátorsággal követheti is, ki az isten anyaszentegyházának is teljes életében valóba jó egy oszlopa és gyámola vala; több istenes jótéteményi között, minden jószágiban levő majorságinak tizedét az ecclesiabeli istenes tanítók s oskolák tartására gyarapítására, esztendőnként minden fogyatkozás nélkül kisáfároltatja, és hogy abban fogyatkozást ne tennének, tisztviselőjöknek ugyan instructiójokban adni szokta vala.

Az váradi nevezetes oskolához és ecclesiához szinte a luneburgumi herczegségébül ugyan Luneburgumbül igen szép typographiát nagy költségével hozatott volt; az öreg formában már kezünknel levő szép magyar biblia nyomtatására is testamentumában ezer tallér summát hagyott volt, s egyéb sok szép beneficiumit, jótéteményit, adakozásit elég sok helyeken való ecclesiák, oskolák predikálhatják, s ez szerént ohajthatják is.

Ez üdő tájat, mint ott fenn is említették, az fejedelem Patakon töltvén el az ünnepeket, 10. Januar, onnan indulván

Onodba ment vala, a hol nem késheték, mert ad 21. diem Januar. Kassára kellett vala sietni, hogy immár a meglett pacificatio, békesség diploma és végezések szerint már az ország confirmatiojából, abban való megegyezésből is Kassa városának az hét vármegyékkel való együtt kezénél és birodalmában maradása, ujjabban commissio és követség által is megerősítették, hogy immár a pozsonyi gyűlésen is minden dolgok végben mentek, helybehagyattak és megerősítették vala.

Kassára azért ad diem 28. Januarii mind vármegyék-, városok- és várakbeli tisztviselők összehivattatván, császár is az ország nevével Kassa városának, az hét vármegyékkel, azokban levő városokkal a diploma tartása szerint a fejedelem birodalma s keze alá való engedtetése s azoknak birattatásoknak módjainak publicálása s azoknak azon módok szerént való bírásra kézben való adatások Törös János s a több commissarius társai által nagy solennitással végben ment vala, a fejedelem nevével Lónyai Zsigmond : az vármegyék-, városok- és várakbeli tisztek nevével pedig Nyári Bernárd replicálván, tevéen választ, császár commissarius beszédére; melly resignatiot követett vala nagy fejedelmi vendégség, mind a kőfalakon s mind a fejedelem szállása előtt való szörnyü álgyűlvésekkel, a városban sok kemenczék, ablakok romlásával.

És így a méltóságos gróf ur halálával s fiu ágon való magvaszakadtságán, e derekas jövedelemes nagy jószágú szép erősség Ecsed vára (melly eleitül fogva ama régi hires neves, méltóságos Báthori familiának fő és kiváltképen való szokott lakóhelye vala többek között) a megadatott királyi igazság mellett kezébe került vala. Mellynek a testnek eltemetése után kezéhez vevén ottan ahoz, tartozó minden jószágokat, hogy annál igazabban, hivebben mehetne végben, Horváth János főember szolgálja által (kit a fejedelem ottan fősecretáriusává tött vala) connumeraltatni, felszámláltatni s íratni, s a várbeli minden munitiókat, lövészerszámokat is minden abban való a várhoz tartozó minden jókkal, s várbeli minden épületeknek minden állapotival inventáltatni, írásba rendbe s regestrumba vetetni, s mindenmü azon várbeli fogyatkozásokat (hogy azokról mindjárt gondot viselhetne) szorgalmatosan megíratni, s a Láp vizében is a bástyák a minemü czövek-fundamentumokon állának látni kívánván, azokban egyet kivágattatni és Fejérvárra beküldetni parancsolván, egy nagy hegyzett egerfa karó vagy czölöp véget, a minemü darabot lúfaron elhozhatnának benne, Horváth János be is küldött vala; mellyet magam is láttam, s mind kemény-

ségére mind nehézségére nézve majd a kőhöz vak hasonló. És hogy a fejedelem még az üdvezült gróf urtól való oda hivattatásakor azt vette volna eszébe, az várnak bemenőrül a kapunak két mellékéről való öreg regularis bástyáihoz majd közel nőtt volna az nagy ingó lápság, ottan a Belinyes vidéki, vaskohi gondviselőnek formákat küldött vala, minemü kőpüs, huzva metélő kaszákat csináltatna százat, másféle toló és hold-formában levőket is ugyan százat éjjel nappal készítene, hogy azokat nagy hosszú kopjaforma nyelekbe csináltatván, azokkal nagy öreg hajóban az lápokat az víz fenekén nagy mélyen felmetéltetné, szaggattatná, s az hajókon onnan kihordatván, a bástyák mellől a lápot nagy messzére eltaszitaná, mellyet még azon nyáron véghez is vitetett vala: és azon helynek meglátogatására, ott való fundálásokra, dispositiókra, rendszabásokra, hogy még azon nyáron ki ne jőne, soha meg sem állhatta volna.

De, óh világi hamar változandó és elmulandó nagy szerencsés boldogságoknak állhatatlan és bizonytalan volta! melly noha minden részül illy állhatatlan és bizonytalan szokott lenni, de mégis a szegény gyarlóság alá rekesztetett és megromlott emberi nemzettül annyira elfelejteted magokat, hogy majd ugyan mintegy halhatatlanoknak láttathassanak, sokszor nagy boldogtalanságokkal magoknak lenni. Azonban a midőn már állíthatnák, hogy minden világi boldogságokat elérték és megnyerték volna, szinte olyankor szoktak azokkal fene kegyetlenül szörnyü irigységbe esni, és noha azelőtt gyakrabban mindenekben nekik nagy kedveskedéssel volnál, de kedveskedésednek szintén legfelsőbb grádicsára való felhágásokban szoktad a sárgító szomorú halálnak mérgét rájok nagy kegyetlenül kiontani: miért lehetsz illy állhatatlan, kegyetlen és fene természetü, hogy ennyire csak játszodozni láttassál a szegény nyavalyás, és halandó emberi nemzettel? O bezzeg igen megmutatád ez nagy méltóságos istenfélő keresztyén életü fejedelem emberben is, szokott fene és kegyetlen természetet, midőn immár annyi kedveskedésed után háttal fordulál ő hozzája.

Ki minekutána Ecsed várát meglátogatta, s ott is nagy sokat fundált, s az lápokat is honnét meddig metéljék és tisztítják fel, elintézte, s onnét Tokajt, Patakot is megtekintette volna, hogy az ország adója portára való beküldésének ideje elközelgetvén, fejrévári székibe kellene sietni, septembernek elein Várad felé fordult vala, hogy az ott való építéseket is megtekintené, az hol is nem mulatván, Erdélybe beindulván, mindenütt szokása szerint vadászással megyen vala.

Az Körös torkához, a mint Révnél a hegyekből ki szakad, nem messze levő, s Sólyomkőhöz tartozó Jaád nevű gyönyörűséges pisztrángos, galóczás folyó vizet is (az hol azon ki- s bejár-
tában sátorokat vonatván egy-egy halászt tenni, és a pisztrán-
gok nagy bővségének gyönyörűséges halászatjával, maga is néha meg nem állhatván, hogy mind csizmástúl a sűrűséghez sok szép halak közzé szárközépig való vízbe neki ne ugranék, magát gyönyörködtetni szokta vala, s csudára méltó olyankor a mennyi sok szép pisztrángokat kifognának, úgy hogy csebreket töltenének vele. De egykor majd ugyan hihetetlen nagyságú ötarasznyi pisztrángot fogatott volt, mellynek hosszúságát a sátor árboczfájára felmetszettetvén csudálkozással emlegettetett mindenektől a kik látták, nem is galóczának hanem a rajta való jelekből pisztrángnak bizonyítottak) meghalásztatván ment be. Az ifju fejedelem Bánfi-Hunyadig jött vala elejbe, s onnét Gyaluba jöven, hogy Veécs várát is még azon útjában meg akarná látogatni, s Görgénybül alá Balászfalvára és Fejérvárra sietni, ott sem mulathatván Kolozsvárra tért vala be vagy egy hálásra, az hol egészségében, hogy nagy változást kezdett volna érzeni, a késmárki akkori becsületes medicus Christianus ab Hortis tanácslására, ki hogy másképen is curálhatná, egy hétig való helyben maradását szorgalmatosan kívánja vala, de csak vagy harmad napig is ugy nehezen maraszthatta vala meg.

Mivel pedig az Alia kisasszony, néhai Alia Sámuel Lorántfi Kata asszonytól, fejedelemasszony apával egy testvér öcscsétül való leánya, néhai Zolyomi Dávid Zolyomi Miklósnak ígertetett vala házasságra, és haza adása ad diem 7. 8-bris rendeltetett volna, a melly közelítendő vala, a fejedelemasszony olly rendeltet tön, hogy arra való készület kedvéért is maga Rákoczi Zsigmondal, s az ifju fejedelemasszonynyal Örményesre tekintvén, onnan Fejérvárra alá mennek, őket Kolozsvárról másnap mindjárt elbocsátotta vala, maga az ifju fejedelemmel maradván.

Christianus doctor a fejedelem jobb lábán eret vágatván, annak állapotjából ottan eszébe vevén a tudós ember is titkon, a belső embereknek meg is jelenté: olyan gonosz jelt még a fejedelem környül soha nem tapasztalt volna, mert bizonyára nem messze volna életének végső határa! az harmadnapot nagy nehezen elvárván, mihelyt világosodék Örményes felé ottan indúlt vala, útjában levő tanult erdőknek vadászásokat, meghajtatásokat el nem mulatván; Örményesen egy hálást tevén, ott die 24. Septembris igen nehéz hideglelés tanálta vala; de onnan is szokása szerint igen jó reggel indulván, a melly nap

Veécs várába bemene, Fülpes nevű faluba készítették volt ebédet, az nap is jó hajnal előttül fogva mind vadászván: melly ebédjén nagy keményen ett és jól lakott vala, főképen hogy igen szép posár halat csak szinte akkor fogatván ki a tóbúl, a mint a nap alatt csakhamarjában megfőzettek vala, hogy igen szeretné, nagy keményen eőtt vala benne.

Ebéd után, hogy az nap estvére Veécsre akarna menni Hopmesterével és Bécsi István pataki régi főember szolgáljával; ottan szekerében nagy nehéz álom jött vala reá, mellybül felserkenvén, hát nagyon megizzadott, csizmáját Bécsi Istvánnak nyujtván levonta, dolmányát is a szerint és csak a kanavász zubonkában, selyem kapczában egész Veécsig mind aludt, a hol nagy bágyadtan, kedvetlenül levén különben is, hogy nagy változását érzene egészségének, és keddnap is levén (mellyen ferko fia halálátül fogva vacsorát enni nem szokott volna), szokásánál idejébben csak lefeküdt vala, elsőben elrendelvén a vadászhalókat hol kellene felvonni, s az ebekkel hol várnák meg, s a konyhamester is ebédet hol készítene a mocsár erdején. Melly mocsár Görgény vára és ugyan odatartozó Petelye nevű jó szász falu, mig ember felmenne rajta Görgény sz. Imrére a vár alá, egy jó mértföldet tart, mellynek hogy a csiki havasokig megszakadása nem volna és igen termékeny makkos erdő is volna, mindenféle vadaknak, medvéknek, vadkanoknak, erdejeknek, szarvasoknak, gimoknak, őzeknek sokasága igen tartván, csudálatos a mint gyönyörködnék azon való vadászásában, S mindenkor nagy tilalmasban is tartatván, szüntelenül elég vadak állják vala a nagy havasokrúl.

És noha már az egészségében való változást nem kevéssé érzene, de hogy azt mig lehetne csak ne is tettetné, magát nagy keménységgel viselni és a nyavalyán erőt venni igyekezik vala; itt is azért, hogy idejében a hagyott helyen lehetne, szokása szerint még hajnal előtt jó idején felkelvén, Veécs várára egy mértföld levén Petelyéhez a mocsárra sietett, és a vadászatot mind ebédig continuálta, követte, lovaglott, nyargalódott, gyaloglott, s testét eléggé meggyakorlotta vala. De testének nagy lankadságával levén s ebédjét is mint másszor jó ízűen meg nem ehettvén, Görgény vára hegye alatt fundamentumábúl nem régen ujonnan építettett szép házaihoz sietett vala, az hol nagy Unalommal, és inkább heveréssel azon részét a napnak eltöltvén, a vacsorát is csak imigy amugy evén, noha a mocsárt most szokása és kedve szerint eléggé meg nem vadásztathatná, hajthatatná; de hogy a lakadalomra rendelt nap is, mellyre Fejér-

várra kellene menni, közelgetne, azt most más alkalmatosságra halasztván, másnap onnan is Marosvásárhely felé indult vala, hogy szokott szép vadászóhelyeit mentében megvadászhatná, csak keveset keveset menvén napjában.

Balásfalvára érkezvén, hogy a nyavalyát már mások is ismérhetnék rajta, a grádicson való felmeneteliben a Hopmester segíteni, fogni akarván, meg nem engedé, hanem magát megkeményítvén, betegségét főképen kün, csak nagyon eltitkolni igyekezik vala; de más nap szokása kívül a grádicson karjához mindkét kezénél tartózkodva jövéen le, mint az ifju fejedelem s mind az udvar népe nehezédését abbúl ismerik vala: a melly nap nem is vadászott, hanem Fejérvárra be sietett vala: az hol is noha eléggé igyekezne magát megkeményíteni, de a grádicson segítség nélkül fel nem mehetett, és ottan fekünni s esett vala.

Fejérváratott hogy die 4. 8-bris a fejedelem igen megnehezédett volna, a lakadalom die 7. Octobris nagy szomorúsággal ment vala végben; vevén esziben halálos sulyos betegségét, testamentumát is elvégezte vala die 11. 8-bris inkább csak keresztyén tanítóival Csulai György akkori püspökkel, ki azelőtt udvari predikátora is vala sokáig, és Medgyesi Pállal akkori udvari papjával maradni kívánkozván, azoknak üdvösséges szép vigasztalásokat nagy figyelmességgel és áhítatosan hallgatván s üdvösséges buzgó imádságokkal, könyörgésekkel magát erősgetvén, készítgetvén, keresztyéni igaz vallásáról, istenben igaz hitben való ragaszkodásáru a Jézus Krisztusban szép vallásokat tevén, azon napon reggeli 11. órakor, szép csendes kimúlása által, az élők társaságábúl kiköltözött vala, életének 55-ik, fejedelemségének pedig 18-ik esztendejében: méltóságos fejedelmi posteritásinak, és házának, főképen vele együtt megélemedett, istenes életű, keresztyén házastársának életéig való keserúséget, és szomorúságot hagyván.

Melly 1648. esztendő olly fatális és nevezetes lön, hogy a szultán Ibraim török császár, Ladislaus Sigismundus lengyel király, öreg Rákoczi György fejedelem, Draskovics János magyarországi palatinus, gróf Bethlen István, és Kornis Zsigmond jó egy magyar úri személy ezen esztendőben holtanak vala meg.

Ekképen a nagy irigy gonosz fátum a méltóságos tettes fejedelmi embert életinek illy korában, és boldog szerencsés állapotjának majd szintén legfelsőbb spitzében fosztotta vala meg, midőn senki nagy egészséges voltára nézve nem is remélhetné, életétül. Ki a mint hogy igen mértékletes, józan életű,

serény, könnyű jó lóhátú ember, úgy felette jó egészséges, sem köszvény, sem kolika nem bántotta vala, hanem az arénára levén hajlandósága, néha-néha két esztendőben mint egyszer a miatt volna valamennyire való bántódása, de abból is csakhamar és könnyen subleválódik vala. Testét a lovaglásban, vadászatban felettébb is gyakorolja vala; de a köszvény ellen minden estve lefekvéskor inait, lábait borbélylyal, jó meleg ruhákkal egy-egy óráig és tovább is döngöltetni szokta vala.

Az minthogy pedig maga igen józan és mértékletes életet szeretne és követne, úgy másokban is, s főképen szolgáltaiban, s annál inkább kiknek belső hivataljok levén, előtte gyakran meg kellene jelenni, nagy józan életet kíván vala.

Tiszta istenes ember levén, másokban is olyat szeret és kíván vala. Az isteni tiszteletre rendeltetett egyházbóli közönséges órákat is el nem mulatja : de azokon kívül is, reggel ágyából felkelvén, s ebéd előtt félórával s vacsora előtt is félórával, estve hálóbázában való bemenésekor magánosan is az isteni tiszteletet soha el nem mulatja vala. Az bibliából pedig rendszerint minden estve két-két caputokat akárminemű gondos dolgai közben is el nem vesztegli vala. És így az ótestamentum könyveit tizenháromszor, az újtestamentumot pedig harminczkétszernél többször olvasta vala el.

Nagy gerjedező szívvvel vala az isten dicsőségéhez mind belsőképen tudós embereknek taníttatásában, nevelésében, iskolák gyarapításában. A váradi iskolában egy akademikus mesternak tartására mindjárt fejedelemségének kezdetiben nagy szép fizetést rendelt vala, melly ki is szolgáltatott minden esztendőnként fogvatkozás nélkül. Külső akademiákba pedig soha meg sem szakadtak deáki, kiket nagy költségével taníttatott. Kolozsváratt a napkelet és dél felől való szegletben régtől fogva pusztában állott öreg egyházat, Curlandiából is hozatván ahoz értő kőmiveseket, nagy szép vesszős faragott kövekre merőn megboltoztatta, és cserép héjazat alá vetetvén, az oldalában levő tornyot is nagy szép hegyesen, szép aranyos gombjával különbkülönb színű mázú cseréppel héjaztatván, megépíttette vala. Abba szép három harangokat, mellyek közül a nagyobbik tengelye nélkül hatvan mázsát nyomott, öntetett és felhelyeztetett vala. De a toronynak napnyugot felől való oldala, s az ablakok arányában való hasadásiban nagyon megkezdvén indulni, mind harangokat cserépezését és minden faépületit le kellett venni, abbéli költsége híjában mult vala, s hogy abbéli igyekezetit könnyen nem hagyhatná, s végben vitetését siettetné is,

az egyháznak napnyugot felől való ajtaja eleibe a kőfalhoz ragasztatván, fundáltatván, hasonló tornyot rakatni, s fundamentuma nagy temérdek kőfallal a földszinéig fel is rakatott vala. De egy olasz fundáló olyan hibát találván benne, skarpáját kellett volna hagyni a fundamentumnak, azaz a fundamentum feneket jó szélesen kezdvén mind beljebb-beljebb való hajtással kellett volna, ha csak a templom fele magasságáig is felvinni, azután osztán igyenesen és sугáron felrakni lött volna állandó, s nem indult volna meg mint a másik, szünt vala meg építésétül, akarván, vagy hogy kihányatni a fundamentumot, kiszélesíteni. És ugyan azon egyház mellett ugyan a fejedelem fundálásábúl és segítségébül, fundamentumábúl az ott levő iskola is épített vala, az ó-várban levő iskola és egyház a szász natiobeli evangélikusoknak hagyatván.

Tordán is a kamara mellett a melly öreg egyház a kastélyban levő Basta György idejebeli romlásban az ott való szegény lakosok bele szorulván s az éjszak felől való oldala lövéssel rájuk rontatván és a bele szorúlt szegény lakosnép fegyverre hányatván, attól fogva pusztában állott vala, annak is romlását felépítettvén, mind tornyostól szépen héjazat alá vetette, tornyába egy szép harangot öntetett és helyeztetni parancsolt vala, méltatlan dolognak állitván, hogy a maga háza ablaki alatt az isten háza olyan pusztaságban tartatnék. Deés városában hasonlóképen az kamaraház előtt régtül fogva pusztában álló szép magos épületü nagy öreg házat is cserép héjazat alá vetette vala. Ugyanott a kamaraház alatt az derék Szamoson, annak a városnak és darab földnek nagy alkalmatosságával igen főhidat ujonnan csináltatott vala.

Fogarásban csak alacsony épülettel, hogy az várnak kárával ne lehetne, a város közepin szép egyházat építettett, s a várnak napkelet és Deés között levő egyik bástyáját is, hogy a kapu felől való oldala nem igaz lineával szolgálna az kásamatárul való lövésre, az árok vizet elvitetvén, fundamentumból feltoldatta s megigazította vala. Szamosujvárnak árkábúl majd egy ember magosságnyira való földet és gazt tisztítottván ki pénzen csak arra fogadott tótokkal, az helyt annyival is igen megerősítette vala.

Görgény várának, hogy csak az éjszakerül való szőlőhegyéről állittathatnék lövéssel való ártalma, az ellen egy igen igen erős kőrakású kétszárnyú öreg kásamátás bástyát indított vala, és a vár piacán levő egy alkalmatlan hegyes kősziklát, sok munkával, pénzes tótokkal felvágattatván, a piacot meg-

téresítette vala. Az város Görgény-sz.-Imre felől a vár hegye alatt, fejedelmi fris házakat fundamentumábúl építettett, azon várhegyének napkelet felől való részén, egy igen nagy cseres gazos erdőt kiirtatván, a várnak nagy alkalmatosságával szép kaszálókká tetette vala. Déva várának, hogy a napnyugot felől való nagy hegyek nyakárul majd szintén kapuja eleibe, és onnan éjszak felől dél felé aláforduló derék várújtára láthatnának és lőhetnének, s a ki- s bemenetelbe nagy akadályt is tehetnének, annak orvoslására, az ott való kősziklának situsához képest egy igen temérdek kőfalu bástyát rakatott: és noha a felső várba merő kősziklákkal kivágott igen nagy és szép, s jó italú híves vizet tartó csatornakút, s az alsó kapu előtt is csak közel nagy bő vízzel kifolyó gyönyörűséges folyás volna: mindazáltal, a várnak közép felmenő kerítése tájatt, által a kősziklán eleven kutat is vágatni és lyukasztani akarván, egynehány esztendőök alatt, majd huszonöt ölig alá vágatta vala, de ezt félbehagyatta vala. Az vár kősziklája alatt való udvarházat nagy szépen reformáltatta és cserepes héjazat alá vetette vala.

Gyalu vára a mint régen építettett volt a négy torony bástyák közü mind környül vártákra és lövőlyukakra, s azon belől a házak egy kis szoros piaczával, azokat hogy az házok kiesebb éggel, és nézeléssel lehetnének, épen a várnak belső kőfalai mellé vetetvén, és a vár piaczát nagyon megbővitetvén, és az házakat köröskörnyül merőül mind alatt s fen szép fris boltokra építettvén, a házak ablakait mind a külső főfalakon hagyatta s a házak felső boltozatin felül ismét köröskörnyül mind lövőlyukakra, vártákra építettte vala, ugy hogy szükségnek idején mind onnan felül s mind a házakon köröskörnyül levő ablakok-rul, szakállasokkal, muskatélyokkal, s a bástyák felül tarackokkal is egyaránt lőhetnének. Az árokból napkelet felől a vár kapuját ejtvén alatta, egy tornyot is rakatott vala, de hogy ennek fundamentumát a fundáló rosszul fundálta volna, felrakásával is nagyon siettetvén, mindenestől a vár árkába leszakadott vala.

Székelyhid várát rettenetes nagy munkával az alatta való nagy mély ér vizébe, négy ölnyi szélességű fundamentumokat eger, cser és tölgyfa karókat és czövekeket a víz fenekére olly sűrűséggel veretvén alá, hogy a czövekek a fundamentumnak szélessége szerint sűrűséggel mindenütt egymást érnék; azokat pedig úgy is annyira leveretni igyekeznének, hogy a víz legnagyobb aszályban is annyira le ne apadhatna, hogy azon czöveken álló fundamentumoknál alább kezdene szállani, azt

hírtván benne, ha continue, szüntelenül vízben állhatna, ugy nem rothadna, sorvadna, hanem sokára a vízben úgy megkeményednék, hogy majd ugyan kővé változni állíttatnék, ilyen fundamentumokra rettenetes nagy munkával négy öreg regularis bástyákra építtette vala, mellynek három bástyái köz kőfalaival épen megkészsültek vala. Egyik a napnyugot és éjszak között való, hogy csak a párkányaival mehetett vala épületivel, és a napkelet felől köz kőfalai is, hogy véghez nem mehetett vala, melly épületet mindenütt a fundamentumon felül valamig a víz tartana, mind igen erős terméskövekből, azonfelül nagyobb részből téglából rakatott vala. És ez várat nagy öreg lövészerszámokkal, porral, golyóbissal is nagyon megerősítette vala.

Ugyan a székelyhidi határban felül napkeletről a mint Vására felé az eretsége mellől feltérnének egy szép halastót, hogy nagy szép bőforrás vize tartana, bő vizével, tiszta kecsgehalával meghalásított vala, a pataki praefectura Debreczeni Tamás által téli gyalmoláskor ugyan számos hordó kecsagét parancsolván beleküldeni; melly igen gyenge halak, hogy a szánakon való hordozásban is meg ne törődnének, hegyes orrok kétfelől a hordók fenekéhez verődven meg ne hálnának, az hordók feneké eleiben mind kétfelől egyegy arasznyira, vagy valamivel távolabb vászonból parancsolt vala olyan előzőt csináltatni és odaszegeztetni. Melly kecsagés tó egynehány esztendőig azon sok szép kecsagékkal durált, tartott vala is, mig egykor egy nyárban egy nagy zápor és égszakadás levén azon tónak gátját az árviz elszaggatná, és a sok szép kecsagék az tóvizével együtt, mind az érben, s annak nádas, sásos rétségére öntődtek és szélleztettek vala: mellyet csoda a melly búsulással értett vala a fejedelem.

Várad várának árkat igen nagy munkával, költséggel nagyon kiszélesítvén, földét kihordatván, köröskörnyül mind az öt bástyái ellenében kőfallal béliette vala meg, csak az egy aranyos bástyája két szárnyai arányába, hogy el nem végeztethetett vala, megelőztetvén a haláltúl; azt pedig olly igyekezettel cselekszi vala, hogy minent kerítése bélietését elvégeztethetné, ottan az árkot mindenütt kitisztíttassa, s egy ember magosságnyira mélységét alább szállíttassa, hogy így a Körös fenekénél alább szállíttatván az árok feneké, semmiképen vize a kőfalak alól el ne vétethetnék, és cuniculusokkal, a kőfalak bástyák alá való ásással, s porral való felhányatással a bástyának ne árthatnának. Oh nagy szorgalmatossággal keresztény tisztit istenesen elkövető, dicséretes emlékezetű méltóságos nagy

fejedelem! bezzeg nagyon általlátta volt, miből, honnan lehetne annak a nevezetes főhelynek s derekas erősségnek romlása s veszedelme! mint oda alább arról elég siralmast érthetünk.

Mindezek pedig inkább mind Ibrányi Mihály vicekapitány-sága alatt vitettek vala végbe, az ki is tisztit az építések körülvaló szorgalmatosságban is, semmi részből hátra nem hagyja vala.

Jenőbe Bornemisza Pál helyébe hogy megért elméjű, békeségszerető embernek állittatnék, Bihar vármegyei viceispánságából néhai balyoki Szénási Pétert állatta vala; ki egynehány esztendeig boldogul is viselé azon tisztit, de azonban erdélyi pfaefectusa sárdi Deli Farkas, ki minden fiscalis jószágának gondviselője levén, minden magaviselésében nagyon megnyugodt vala, eltalálván halni, a helyébe Szénás Pétert hozatta vala, hogy jó törvényértő, és jó oeconomus ember is volna. Az jenei főkapitányságba pedig Belényes városában lakó kőröstarcsai Veér Györgyöt arra érdemes jó egy becsületes magyar embert helyhezette vala. Ez várnak is külső palánkbástyáit kőbástyákra fundálta vala, ahoz való mészégetést, téglavetést, kőhorást el is indította vala: lövészerszámokkal, porral, golyóbisul, mindenféle szükséges materiákkal, eszközökkel eléggé muniálta vala.

Az fejevári székeshelyi fejedelmi házak, mellyeknek építések felől odafel emlékeztünk, mind a három curiában, udvarban levők Bethlen fejedelemtől nagy pompásan olasz fokokra, sűrű csatornákra építettek vala, és noha nagyobbára a csatornák pléhvel, ónnal egyberaggattatva s borittatva volnának, de hogy mégis csorganának, s a szép friss drága menyezettű házakban miattok sok károk volnának, az olasz fokokat itt is mind lehányatván, szép magos szarúfás cserép alatt való héjjázatokba vetette vala mindenütt.

Az szegletben levő fejedelmi friss házak felett gyönyörűséges szellős mulatozó függőlábos ablaku házakat mind boltokra csináltatván, s azoknak némellyikét mesterséges képirással úgy megiratván, azon házaknak némellyikében ruháit tartván, kolcsa csuhadárja kezében áll vala, az szegletben levőkbe pedig mindenféle leveleit költöztetvén, midőn derekas dolgaitul üresülne, maga is oda gyakran feltekintelvén, ott szellőzvé, mulatozván, néha az levelek között is kereskedik vala. Az hol Szalárdi János conservatorának, kit csak igen ifju korában 1634-dikben kezdett vala házába venni, elég nyughatatlansága volt, napestig ott lakván, az egybezuródott leveleket disponálván, és minden titkos irásokat ott vivén és vitetvén végbe, s némelly szorgos

írásokkor ugyan maga asztaláról parancsolván ételt italt neki oda felvinni. És hogy gyakrabban szélyeljártában is mind ott kellene az leveleket is kétkét postaszekereken hordoztatni, olyankor mind ládákra rakván, és úgy költöztetvén fel s alá, nem kevés munkával. Ugyanazon szegletben az fejedelmi házakon kívül, a melly nagy két öregszárnyú bástyát Bethlen fejedelem építtetett vala, mellyben a regiának, fejedelmi udvarnak nagyobb része foglaltatva volna, annak az éjszakfelől való kásamátáján felül a fejedelemasszony számára gyönyörűséges házakat építtetett vala, egész azon bástyának külső szárnya szegletire által mind igen szép boltokra, mellynek a bástyaszegletin valóból azon bástya megtöltése tetején ajtó hagyatott vala ki, hogy azon bástyának a részről való meredek töltése jó ganajos földdel megzsirosittatván, különbnél különb szép szőlőkkel, s barackfákkal beültetett, rakattatott, alatt pedig a térje gyönyörűséges virágos kert formájában építtetve volna.

Az országgyűlési azelőtt az öreg egyházban szoktak vala lenni, melly miatt hogy nehánykor a közönségesen való isteni tiszteletnek, hogy múlása is esnék, azt a fejedelem nem kevésé nehezteli vala; minek okáért az öreg egyház faránál napkelet felől az vár harmadik udvarának (mellyben a fejedelmi istállók, lovászmesterek házai volnának) a piacz felől való sorján fen a a második contignatióban ugyancsak országgyűléseire csináltatott vala egy nagy öreg palotát, mellynek szép üveg ablaki éjszak felé a belső város piaczára hagyatván, azon egész öreg palotának külső része alatt tizenkét jó boltok építtetek, és minden ajtajokkal, zárjokkal, nagy öreg vas rudjokkal mindenképen elkészíttetek vala, úgy, hogy ha a piacz a külső városból oda beköltöztetnék is, azokban mindenféle áros emberek nagy alkalmatossággal árulhatnának.

Azon országházára ugyanonnan a piaczról is a vár harmadik udvarának kapuja lelett szép köorsós, folyósós grádicson mehetnek lel, s azon hazbúl által a fejedelem házaira minden palotákon általmehetnek vala. A táblház ismét mindjárt belől mellette vala. – Az ország házában mindkét végől való egyegy szegletiben igen nagy öreg szép fris kívülfűtő kemenczék építtetek vala, úgy, hogy a midőn az üdő úgy kívánná, mindenik felől nagy alkalmatossággal befűtethetnék. Melly házában a tanácsurak, és tábla számára való asztal és üléshegyek középbe helyeztetvén, azonkívül mind vármegyék, székeség, szászság és városok követeinek helyek elrendeltettek vala, úgy hogy tudhatná kiki az ő helyét hol volna.

Az uristennek olly áldása is volt igazgatása alatt a szegény hazán, hogy noha 1639-ben amaz oroszlánhoz hasonló igen kemény császárnak szultán Muradnak mind fővezéres kaymekámjával (a fővezér akkorban tengeren túl való hadakozásban foglalatoskodván) hogy az moldvai Lupul vajda pártját tartván, ígét mindenekben oltalmazná; ellenben a fejedelemnek gonoszakarója, és nagy ellensége volna, akkor is, mikor valamely helytelen való vádokból olly kemény haragja gerjedett volna az országgal együtt ellene, hogy immár emberi mód szerint engesztelhetése felől reménység alig ítélthetnék; az uristen olly kegyelmes gondviselését mutatta vala, hogy die 1. Januari 1640-ben csak meghozaték a portáról hire: Császár a kajmekámnak fejét vétette, Máté vajdának pedig (ki ellen Lupul vajda részéről császár ingereltetnék, és a fejedelemtől is Máté vajda az egymásközött való szövetség szerint segítették, és azon esztendőben is Lupul feles tatár, kozák hadakkal Máté vajdára menvén, Máté vajda aperto marte, szemben való viadallal, a fejedelem alattomban való segítségével igen megveré, és futva szalasztotta vala országából) vajdaságában való megerősítésére botot, zászlót küldött vala. És azután következő die 8. Febr. azon esztendőben szultán Murad császár megholt vala.

És noha az országot a közönséges jóért isten dicsősége, és a közönséges magyar nemzetnek szabadságának felszabeditásáért fel kellett vala ugyan ültetni, és ki is vinni az országból Magyarországba, de mindegyik mind másik hadakozásában az uristen kegyelmes gondviseléséből úgy igazgatta vala dolgait, hordozta vala hadait, hogy az ország népét derekas romlástúl oltalmazván, az országot idejében semmi olly nevezetes kár nem találná, dolgait is szerencsésen és boldogúl végben vinné, az ötezer aranyadó suplementumot, toldalékot is életéig mind csak elhalogatván, s meg nem adván.

És ha szintén a fiscus hasznát el nem mulatta is; a lakosok közül a felől kinek nem rakodtak meg minden esztendőnként csűrös kertei, gyönyörűséges búza- és mindenféle gabonaasztagokkal, kiknek nem töltettek meg pinczéi gyönyörűséges, kedves jóízű borokkal, kinek nem teljesedhetek ládái minden esztendőnként való újabb újabb gyűjteményekkel?

Többi között ha csak az egy collegium voltaképpen való épületi mehet vala is úgy végben, a mint mind a boldog emlékeztető Bethlen Gábor és üdösbik Rákoczi György fejedelmek magokban ábrázolják, és el is indított vala, csak abból is minemű hasznot találhatik vala megnyerni a szegény haza, ha

ilyen bőséges eledelű áldása, és istennek nagy ajándékival bővelkedő országban, ha csak az effectuálódhatik, szereztethetik vala is meg ugyan voltaképen, az hazafiai a tisztességes tudományokban magok honjokban vehettek vala annyi épületet, mind az isten anyaszentegyházára, s mind a politiára, polgári társaságra nézve, hogy az hazának rettenetes kárával, pénzbeli jövedelminek fogyatásával, idegen országokban, sok dolgokból talán ennél sokkal soványabbakban, nem kellene eszendőként temérdek sok költséggel, mind egyik s másik recepta religiókon, bevett vallásokban levőknek, csak a tanulás kedvéért fárasztatniok: akárki is megitélheti.

Az méltóságos öreg Rákoczi György fejedelemnek megkeseredett haeresi pedig nem állítván szükségesnek a testnek a föld színén sokáig való tartását, a test lélek nélkül csak földet, rothadást – porrá lévelt levén várandó és kívánandó: az temetés napját azért ad diem 10. Januarii anni 1649. rendelvén, arra kívülvaló országokból is nagy, sok méltóságbelieket is hivattak vala, a kik követjek által, és az ország statusi, rendei is igen-igen nagy frequentiával, sűrű sokasággal rágyülekezvén, nagy, solennis pompával temettetett vala ugyan a fejevári belsővárosbeli öregebb egyházba; az hol ama dicséretes emlékeztető Hunyadi János teste is régen, azután is sok méltóságos emberek között, Bocskai István és Bethlen Gábor fejedelmek; nem régen üdös gróf Bethlen István, ki tavaly esztendőn e mai nap holt vala meg ecsedi házánál; s azelőtt fia, gróf Bethlen István teste is temetettek vala.

Kinek temetőhelyén hogy méltóságához illendő monumentuma, emlékeztetőjele a posteritásnál, maradékoknál fenmaradhatna, Lengyelországban sok ezer forint summában szegődött vala, mindenestül fekete, fehér és veres márványkövekből igen szép kőfaragásbeli mesterséggel, angyal- és emberképekkel megékesített monumentum csinálására; melly azon következő télen még megkészült, kikeleten kihozatott és felrakott; üdösbik fejedelemasszony is ugyanottben megvárta vala.

Melly meghozatván és minden módon felállittatván, noha ottben is Fogaras vára ahoz tartozó sok szép latifundiumokkal, egynehány különös udvarházu jószágokkal, majorságokkal, Monostor is az örményesi szép jószággal a fejedelemasszonyé volna; s Rákoczi Zsigmond is mind Görgény és Gyalu várait birván a fejedelmi jószágokon kívül is elég sok szép alkalmatosságok volna, a hol minden udvarokkal méltóságosan élhetnének. De hogy a fejedelemasszony keserüségét inkább mulathatná s a

Rákoczi Zsigmond fia házasságára is nagyobb méltósággal viselhetne gondot, annak is magános otkin lakásában, magyarországi sok szép hercegi uraságokban, a Kajánutján, Belényes és Várad felül kimenetek vala az országbul, a fejedelem is az ifju fejedelemasszonyyal, édes anyját, öcscsét Brádig kikésérvén die 16-ta Junii, onnét tértek vala vissza Fejérvárra.

II. Rákóczy György uralkodásának kezdete

Már az ország hogy mindenfelől szép csendességben, békeségben, jó bátorságban volna, hogy csak az egy méltóságos fejedelem volna a hazában, annál nagyobb pihenést remélhet vala, főképen a köznépnek nyugodalmára nézve: csakhogy hogy ilyen nagy emberek az hazának jó oszlopi, illy hamar hamar és nagy véletlenül így mulnának el egymásután, az régi öreg becsületes tanácsurak is nagyobbára mind elhalván, ha ki ugyan valójában megtekinti vala a körülálló dolgokat, és ugyan józanon gondolkodhatik vala felőle, könnyen általláthatná csak abbul is a következő veszélyeket; főképen azután is csak kevés üdő alatt az ujonnan nevedett tanácsi becsületes rendek is a melly hamar elhalnának.

Az öreg fejedelemtül maradt tanácsurak is pedig: Haller István, szép özszege jutott becsületes öreg ur Rédei Ferencz, Kemény János, Serédi István, Bethlen Ferencz valának; kik közül is nem sok esztendő mulva Bethlen Ferencz, Sulyok István, Barcsai Zsigmond igaz hazafiai, Huszár Mátyás s többek elhalának; mellyből akármelly értelmesek is az országnak immineáló, függőleg következő romlását ítélnének; a mint azt Medgyesi Pál, istennek nagylelkű buzgó szolgája, mind a fejedelem teste s mind azelőtt esztendővel gróf Bethlen István, s utolban méltóságos Rákoczi Zsigmond utolsó tisztességek megadásakori praedikálásiban, derekasan is meg is profétálta vala; mint, azon praedikatioi szem eleiben ki levén bocsáttatva, a ki akarja, megláthatja.

És noha mind a fejedelem, s mind az urak eléggé volnának rajta, hogy Rákoczi Zsigmondot az országba behíhatnák s az haza szolgálatjában megmaraszthatnák, a váradi főkapitánysággal, a Bihar vármegyei főispánság vacálván, főgondviselő nélkül levén, hogy azon méltóságos tiszteket eleitől fogva fejedelemségre menendő nagy emberek, mint Báthori Kristof, Bocskai István és többek olyvak szokták volna viselni, mostan is olyan méltóságos személytül viseltetni nem illetlennek íté-

tetik vala. De hihető ebben is az igen okos ifju az méltóságra s elindítandó házasságára vigyázzván, ne láttatnék bátyjánál, a fejedelemtől igen sokkal kisebbnek, s azon tiszték által szolgáljának lenni, édes anyja tetszéséből is még most ottkin levő birodalmokban magánosan való életet tiszt nélkül élni illendőbbnek, méltóságosabbnak állítja vala.

Az fejedelem tudván s látván Kemény Jánosnak még édes atya körül hűséges szolgálatját, és hogy szép gratiával, elmével, tanácsossággal is látogattatott volna istentül, ottan igazgatásának első kezdetiben Veécs várát, hogy azt édes atya is testamentumában neki hagyta volna, kezébe bocsátván, most Kornis Zsigmond halálával az ország főgenerálissága is rámaradt vala.

Barcsai Ákos is pedig nem utolsó gratiában vala nála, ki néhai dévai Nagy Pál főgyalogkapitány holta után az lugasi és karánsebesi főbánságra és a Hunyad vármegyei főispánságra emeltetett vala; s utoljára a fejedelem is hogy nagy kedves embere volna, Déva várát is neki adván, nagy uraságra emelte vala alacson állapotból.

Veér György a jenei kapitány elhalván, Gyulai Ferencz a dévai kapitányságból Jenőbe rendeltetett vala; a Zaránd vármegyei főispánság is Pethneházi István Jenő körüllevő jószággal zálogos jussal neki adatván és inscribáltván. Azonközben Ibrányi Mihály is Váradból elholt vala; ki helyébe magyardellői Jármi Ferencz küldetett és állittatott vala, mind jó törvényértő, és mezőre is egy jó alkalmas és kemény ember, s a Regécz váriak megholdoltatásával is nevezetes levén: ki úgy is fogott vala tisztéhez, hogy ha élhet vala, a tiszt szerént való sok dolgokban hasznos reformatiókat, igazításokat teszen vala a várnak és közjónak nagy hasznával; és mindenek itéleti szerint haszontalan tisztviselőnek s csak maga-hasznakeresőnek nem fog vala találatni. De csakhamar üdön tisztiben való beállása után, súlyos betegségbe esvén, die 4-ta Febr. anni 1651. ugyan Váradon meghalván, Kolosvárra késértetvén be, ugyanott is temettetett vala a piaczi nagy templomban.

És hogy a véghely tisztviselő nélkül ne maradna, a Rákoczi Zsigmond felől való reménység is még most bizontalan levén, a fejedelem az urakkal úgy disponált, olly rendelést tött vala: Jenőben főkapitányul Haller Gábor, Váradá pedig Gyulai Ferencz helyhezttetett vala. Melly különben meg is lehet vala, hogy Haller Gábor jó vigyázó és gondviselő, jó fundáló s szorgalmatos építő ember volna; csakhogy Jenő kör-

nyúl semmi jószága nem levén, a melly mellett ott continuus, szünetlenül való lakása lehetne, ott nem lakhatása miatt csakhamar minémű nagy kár követte vala a véghelyet, ide alább megértjük.

Azonban a vármegye főispánsága tisztinek helybenállatása halogattatván, hogy egyik viceispán is, néhai Kér Mihály megholt volna, s az másik viceispánja Boldvai Márton portai kapihihaságra küldettétvén, főispán nélkül viceispánt is állatni nem szintén szokásos volna. Azon nemes, nevezetes Bihar vármegye ugyan sokáig csak nagy felfordultúl levén, semmi törvényes igazgatások végben nem mehetvén, a latrok naprul napra szaporodnak vala, s a várban annyira megnevekednék számok, a tömlöczben sem férvén, törvény előtt is a haladék és tömlöcz sanyarúsága miatt sokan meghalnának. A fejedelem egynehányszor busittatván a főispánságnak helybeállatása felől s hogy az alkalmatosságra várakozván nem hirtelenkedhetik vala, az levén minden igyekezeti az urakkal együtt, hogy azon becsületes hivatalokra méltóságos egy testvéröcscsét állithassa, az hazának és közönséges jónak igen nagy hasznával.

Az vármegye végre az köztök levő sok alkalmatlanságokat szenvedni elunván, s abban szabadságát is állitván, a megholt viceispán helyébe mást választott vala, a vármegyében becsületés nemzetű tős-gyökeres főembert, Károlyi Mihály nevőt; ki noha jó, értelmes törvényértő és becsületes személy volna, de, hogy a fejedelemnek híre és consensusa nélkül lött volna választása, törvény szerént való ispánnak ismerni nem akarván, a director-tisztitől, s minden tisztii szerént való dologtúl, törvénytételektúl, executióktul ellenzi, tilalmazza. Amaz ellenben, hogy erős hittel volna köteles, másik viceispántársa portára léte alatt is, a vármegye nemes biráival és szék-assessorival hivatalában eljár vala. Mellyből a fejedelemnek mind közönségesen a vármegye, mind maga Károlyi Mihály, noha különben ittkin lakában elég gratiájában lett volna, de nagy indignatioja, haragja támadott vala.

Az porta kívánságára a tizezer arany adóhoz az ötezer aranyat is, közönséges tanácsból az ország megmaradásáért, ottan meg kellett vala esztendőnként igérni. És noha a fejedelem halálával Kassa várasa a Tiszán túl való vármegyékkel császár hűségére a diplomák szerént ottan megtérnének; de Szathmár, Szabolcs vármegyék, Szathmár, Kálló váraival, Nagy-Bányával, Tokaj s Regécz váraival, az egy Liszkán kívül az egész hegyekallyai gyönyörűséges jó boros földdel, Ecsed várá-

val azelőtti nagy uraságokhoz járulván s Lednicze is megadatván, ez birodalmok is egy nagy herczegséget teszen vala, ha fejedelemséget nem is.

Vala azért hátra már Rákoczi Zsigmondnak édes szüléi elméjekben is üdötül fogva forgatott házassága, melly, édes atyjának gondos bajos nyughatatlansági miatt, elébb végbe nem mehetett volna. Melly hogy mind azon Rákoczi-háznak már annyival az egész keresztyénségben való nagyra nevelésével, mind méltóságához, s mind keresztyén vallásokhoz képest hasonló és illendő familiából lehetne, most is édes anyja minden elmélkedését azon forgatja vala.

Még az üdvözölt fejedelem életében is értvén és tudván az néhai felséges V. Fridericusnak hajdani csehek királyának, Rhenus palatinusának és imperiumbeli egyik electornak egy hajadon, szép leányát, Henrietta Palatinát, hogy az mind olyan nagy fejedelmi, sőt királyi nagy nemzetes voltára, s mind vallására nézve illendőnek állittathatnék: a fejedelemasszony minden szorgalmatosságát arra fordította vala, hogy követség által, elsőben egymás képeit genuine meglátván, megkérlette, és illendő méltósággal, pompával, nem nagy költség nélkül az erdélyi urak közül a becsületos, méltóságos, jámbor, gróf ur Rhédei Ferencz küldetvén érette, nagy fáradságok, költségek után die 27-ma Junii, anni 1651-mi érkeztek vala Patakra vele, és szolgáltatott vala nagy solennitással való pompás lakadalmat. Ki, hogy nagy kegyes életű, szelid, engedelmes természetű, férjének és a fejedelemasszonynak nagy kedvekkereső személy levén, noha nemzetivel, természetivel és szokásával is sok dolgokban különböző volna; de mindenekben, magamegalázásával is, hogy magát mindenekben alkalmaztathassa, minden tehetségével azon igyekező volna, semmi héjja nem lött vala, hogy a méltóságos, nagy jóreménységű ur Rákoczi Zsigmond maga is kedves, kellemetes lelkinyugodalmára való házastársra, s az öreg fejedelemasszony is kedve szerént való leányára nem talált volna.

De, oh nagy Isten! e világi mulandó és hirtelen való változások alá rekesztetett irigy, gonosz szerencse, melly hamar és nagy véletlenül öntötte vala ki ez méltóságos, kellemetes és minden istenes keresztyéneknél kedvességben lehető, dicséreteséletű személyek ellen is, az ő kegyetlen, szíveket bágyasztó, keserítő s halálосképen megsebhethető keserű mérgét! Az midőn még csak meg sem ismerkedhetnének derekasan egymással, és a méltóságos ifju herczegasszony istenes kedves férjé-

nek szép hercegi uraságát nem hogy távolabb, ottben Erdélyben levőket, de csak a magyarországiakat is meg sem járhatta és látogathatta volna, csak mintegy három hónapokat töltvén egésszégesen egymással, Patakon és ottan környüllévő jószágikban való veszteglásokban egymással: az méltóságos hercegasszony, ottan, közelebb lett septemberben, halálos betegségbe esék, és ugyan Sáros-Patakon, szép, csendes, idvesség kimulás által a boldogságosabb, változhatatlan örök életre általköltözék; jámbor férjének megmondhatatlan keserves és szomorú gyászt hagyván. Kinek testét a fejedelemasszony ugyan a sáropataki belső egyházba, édes atya néhai serkei Lorantffi Mihály temetőhelyébe, die 10-ma Decembris fejedelmi pompával temette vala.

Illy nagy ujjontában való keserüéseket, főképen a méltóságos ifju ur, hogy annyival inkább felejthetné, azonnal a temetés után Erdélybe indultak vala, s noha a Körösutjára, de Váraddá be nem térvén, hanem egy hálást Biharon tevén, oda mind a becsületes gróf ur, Rhédei Ferencz, az asszonynyal együtt, s mind Váradbul a főemberek Gyulai Ferencz kapitánnyal kimenvén udvarhoz, a méltóságos ifju urat vigasztalják vala. Kik onnan másnap jó reggel megindulván, Váradot jobb kézre hagyván, Pályi-Ujlak és Olasz-Ujfalu nevő falukra s a Körösutján Bánffi-Hunyadra, Gyaluba, Örményesre, Görvénybe s onnan Fogarasba mentek vala.

Immár azért a méltóságos ifju urnak, Rákoczi Zsigmondnak ebbeli szomoru változásához képest is ember azt hiszi vala, s a fejedelem s az urak is azon valának, hogy azon méltóságos tisztekre rávehessék, mellyet a váradiak Bihar vármegyével, hogy a méltóságos ifju annyi szép virtusokkal, istenes kegyességgel tündöklenék, mind az közjóra s magokra nézve is abból minden jót és hasznos dolgokat remélhetnének, nagy kívánsággal várnak vala.

Azonban a fejedelem ad diem 1-mam Februarii anni 1652-di Fejérvárra ország gyűlését hirdettetett vala, hogy minden közönséges országos dolgok, s azok között a Bihar megyei fejetlenláség is orvosoltathatnék, az ifjú urnak becsületére nézve is az ország statusi autoritásával, törekedésével is ha kívántatni fogna annál nagyobb celebritással és méltosággal lehetne meg az ország előtt a tisztekre való állatása. De, oh boldog isten! a szegény hazának, isten tiszteletinek, és annak a szép végháznak is melly nagy kárával esék! hogy azalatt azon nagy reménységü, istenes, kegyes életü, méltóságos ur ugyan fogarasi

házoknál, midőn a közelebb mult karácson havában Patakon temettetett istenes, kegyes-életü kedves házastársán való keserőségét nem felejthetné, nagy hirtelen való betegségbe esék, mellyben meghimlőzván, midőn szintén az ország statusi a gyűlésre felvett utjokban volnának, elhatalmazván a betegség rajta, istenbe vetett igen nagy hitinek, bizodalmának sokképen való megbizonyítása után s nagy buzgóságos könyörgési, fohász-kodási közben die 4-ta Febr. reggel 12 órakor adta vala meg lelkét az ő teremő istenének, életének 29-ik esztendejében, fejedelem-bátyjának, az egész országnak, de legközelebb sok keserőségbe merült édes anyjának nagy bánatot, keserüséget és szomoru gyászt hagyván.

Szintén ezen üdőben, testvérbátyja a fejedelem is ugyan himlőben ugy megbetegedett vala, hogy élete felől majd semmi reménység nem volna. A statusok is a gyűlés napjára Fejérvárra begyülekezván, néhány napokon semmit nem cselekedhetnének, várakozván a fejedelem könnyebbedésére. Kirül minekutána a nyavalya valamennyire tágult volna, a tanácsurak tetszésébül az interregnum, fejedelem nélkül való üdő káros voltának távoztatására, az ország eleibe terjesztendő azelőtt elrendelt dolgok nagyobb részbul elváltozván és semmiben mulván, legfőképen akkor már hétesztendős fia, Rákoczi Ferencz fejedelemségre való választása terjesztetett vala az ország eleibe. Kit a statusok, noha nem hoszas tanácskozás nélkül, hogy a Báthori Zsigmond idejebeli nyomoruságos és siralmas példa nagyon fenforgana, és hogy az ország közönseges articulusa által is a gyermek-fejedelem választását megtiltani akarta volna, a miatt következett sok romlásokra nézve: mindazáltal végre minden nehézségek superáltatván, meggyőzetvén, die 9-na Martii, azon gyűlés alatt, édes atya után következő fejedelmekké választották, és a szokás szerént az ország házában solenniter felkiáltották vala olly circumscriptiókkal, meghatározásokkal: hogy ha az atya, az választott fejedelemnek gyermeki állapotjában találna meghalni, gubernator alatt neveltetnék, mind az tökéletes idejeig: ugy hogy most mindjárt Kemény János választatván azon guberniumra, ha ennek halomása történnék, a tanácsurak ottan gyűlést hirdetvén, mindjárt más választatnék helyébe, és mind a gubernator, tanácsurak állapotjának az üdő alatt minémü karban kellene lenni s az gyermek-fejedelemnek is inauguratioja, tisztibe való beállításakor minémü conditiókra, fejedelmi tisztit illető punctumokra (mellyek között még csak az attingáltatott

vala, ha, a melly evangéliumi keresztyén vallásban született, azt változtatni találná, az ország is ottan absolutus lehetne tőle), kellene megeskünni, azon országgyűlése alatt mind elrendeltetett vala, mint az akkori articulusokból nyilván kitetszik.

Váraddal a Bihar vármegyeiek ez uton is reménységekben, következő főtiszték dolgában, az irigy halál miatt nagyon megfogyatkoznak, kik ellen a fejedelem nagyon megcsendesedett vala. Mindazáltal propositiói, az ország eleibe terjesztett dolgok között ezt is emlékezetbe hozván, azt végezték vala: hogy főispánok nemlételek alatt a vármegyétől viceispánok ne állattathassanak; de hogy a vármegyének is a főtiszték nemlételek miatt károk és hátramaradások ne legyen, a fejedelmek is a főispánokat halogatás nélkül helybe igyekezzenek állatni. Melly articulus-írásra nézve hogy az Károlyi Mihály s utána levő tisztéknek főispán nemlételében való állattatások lött volna, s ez okon már erőtlennek láttatnék az uj articulus által; mihelyt az országgyűléséről a követek kijöttek vala, ottan ad diem 9-am Aprilis a vármegyének gyűlés hirdettetvén, mind Károlyi Mihály viceispánságáru, s mind az assessorok, törvény-Székülő birák, szolgál- vagy nemes birák tisztéktől elbucszván, másik viceispán Boldvai Márton a portára kapikihaságra levén, a vármegye minden tiszték nélkül fejtelnen-lábos maradt vala, majd hallatlan például. Végre a feljebb megemlített Rhédei Ferencz tétetett vala, Bihar vármegyének főispánává.

Ezekután Rákoczi Zsigmond utolsó tisztességének megadására, meghidegedett testének illendő méltósággal és becsülettel való eltakarítására, azon esztendőbeli sz. György havának 28-ik napja rendeltetvén, azon napon fejevári öreg-egyházban édes atyja temetőhelyében, az egész ország népének jelenlétében, nagy solennis pompával temettetett vala.

A moldvai hadjárat

Kedvetlenül, és igen kedvetlenül, szívemnek nagy szamoruságával kelletik már ez ide alább következő, a szegény hazának rettenetes siralmas, nagy romlására hanyatló, és soha eléggé meg nem gyászolható, siratható kedvetlen állapotinak megírására pennámat forditanom. Soha bár adta volna az uristen, soha ne láthatták volna szemeink szegény hazánknak, édes nemzetünknek illy megbecsülhetetlen kárát és mondhatatlan romlását!

De az mindenható, bölcs, igaz isten, a mint eleitül fogva az ő kedves, kellemetes és választott népében, az Izrael és Juda

nemzetiségiben is az eláradott sok gonoszságot igen meg szokta volt büntetni: mi, s az mi nemzetünk is azon nagy szarvas bűnöktől nem levén üres, hogy valaki történetnek állithassa, ez rajtunk esett siralmas nagy csapásokat, nem állithatom. Hanem inkább akárki is elhiheti, hogy a mindenható szent isten, az ő megvizsgálhatatlan bölcseséges ítéletibül, tanácsából lött, hogy az külső eszközöket is a közönséges büntetésre nézve eképen igazgassa, a mint ezt a Roboam szomoru példája is nyilván mutatja I. Reg. 12. v. 15. «Avagy esik-e olly gonosz a városban, mellyet a Jehova nem szerezne?» Így szól az istennek lelke Amos prophetánál C. 3. v. 6.

Ugy vagyón: a szegény haza alsó, közép és szolgáló rendekkel nagyon megépült vala, az uri főemberek bokrosan nevedő nagyreménységű gyermekeivel is nagy szépen kezdett vala virágozni. De az idős, koros és tanácsos emberek, s az ország tanácsi is, mint odafel is említették, annyi elszedegettetek vala a halál által, hogy kevés számmal maradnának; mely is, több szomoru jelek között, nem utolsó prodromusa – előljáró hoptestere vala a következő romlásoknak. Mert a fejedelem is, noha sok szép virtusokkal tündöklő méltóságos személy volna egyébaránt: de az ifjúságtól viseltetvén, mint a ki gyermekégtül fogva nagy fejedelmi állapotban nevedett, semmi sanyaruságot nem kostolt, nem tudott, édes atyja halála után, ilyen nagy méltóságos fejedelemség, uralkodás szálván kezébe, valamellyfelé az országban fordulna, inkább mindenütt a derekas várak, fiscalis jószágok kezében levén, s a csűrök, csűröskertek, majorok, sok szép buza s mindenféle gabnaasztagokkal mindenütt rakvák, teljesek levén, sőt sok helyeken a hegy és bérczetők is sok szép asztagokkal ékesítettvén; rakottak és telik különbnél különb jó borokkal a pinczék mindenütt; mindenféle majorságokkal, lábás marhákkal, nagyokkal, apróbbakkal teljesek a majorok: ki csudálhatná, ha ilyen nagy világi boldogságoztól az ifju elme megtántorodhatnék is, az emberi gyarló természet a veszett romlottságokra különben is nagy hajlandósággal, sőt hanyathomlok rohanván? Annyival inkább pedig, hogy egy testvéröcscse is mellőle elhalván, és már fejedelemségén kívül is annyi világi sok jókban, csak az egy meghanyatlott idejü édes anyja maradván, a megbotlásra nem nagy alkalmatosság s késértet lehetett-e? Az jó támaszok és gyámolok is, a kik indulatiban mintegy tartalekűl lehetnének, mellőle igen elhullván, és gyakrabban csak az ifjúsággal hagyatván, akárki is megítélheti?

Ha azért az isten legkedvesebb népének, az Izraelnek még a legszentebb királyai is olly nagy szarvas bűnökben leledzettek, a mint az istennek lelke nagy szorgalmatossággal megíratta, mint a Dávid és Salamon szomorú példái (ha a többiit elhagyjuk is) előnkbe adják és eléggé megmutatják: annál inkább nem csuda, ha ilyen világi ösztönöző állapotokban, a mi fejedelmünk is, gyarló erőtlén ember lévén, az igazgatásban meghanyatlott s megesett. Idvözült üdösbik Rákoczi György fejedelem elsőben udvarlóí és étekfogói között nevelte vala Sebessi Miklóst, Zaránd vármegyében bolgárfalvi Sebessiek közül tisztességes nemes familiából valót; ki hogy jó szolgáltra, jó postálkodó, serény és kemény ifju legény volna, ki a portáru tizenegyed napra Fejérvárra megjó vala, a fejedelem mind Bécsben, kengyel- és a két Oláhországokban sokáig postálkodtatta, s bizonyos alkalmatossággal postakövetől tatár kámhoz is küldötte. Kinek különben is az okos fejedelem elmés és industrius voltát tapasztalván, elsőben a verestornyí harminczadosságra, azután avval együtt a soóváradi portusi perceptorságra állatta volt. Azután az ifju fejedelem az erdélyi praefectusságra, és azonban a fő-gyalogkapitányjának, néhai Balog Lászlónak nehezedett állapotját látván, és azt a kővári kapitányságba állatván, a helyébe a gyalog-kapitányságba Sebessi Miklóst állatta vala.

Váradí kapitányságában is, a fejedelemnek még elődedin egy Boros János nevű ifju legény akadt vala udvarába, ki Bihar vármegyében a fekete Körös mellékén, az erdőhátságon gyantái fi, köznemből való, de gyermekségétől fogva az alföldön, törökökön való kapdozásával híres lévén, a bold. eml. Kornis Zsigmond udvarában néhány esztendő alatt excoláldott – javult vala erkölcsében; ki, noha minden tudomány nélkül való és írástudatlan – idiota is volna: de hogy különben serény, forgolódó, jó lovakhoz-értő, jó lóháti legény volna, portára s imide amoda lovakvételére járattatván (hogy azoknak javában és sokaságában a fejedelem felette igen gyönyörködnék) olly igen nagy kedvességet tanált vala a fejedelemnél magának, hogy majd meghitjebb szolgálja annál alig vala. Kit csak nagy hamar igenis promoteált vala fejedelemsége után, csak Bihar vármegyében is másfél száz ház jobbágnál többet adván neki, s Erdélyben is azon kívül.

Említették odafel 1638-ban üdvözült fejedelem a moldvai Lupul vajda, és havasalföldi aga Máté vajda között békességet mint szerzett vala, s maga is mint igyekezett Lupul vajdával is

egyességet s jó szomszédságot tartani. Ki noha a portán is eleget practicált s különben is izetlenkedett a fejedelem ellen: de az közönséges jóért, békességes megmaradásért, a jeles okos fejedelem mind csak türessel, szenvedéssel szokta vala meggyőzni, szeme előtt viselvén, hogy a ki tüni, szenvedni nem tanult, az gyakorta uralkodni sem tudhat; s csak az unokája, Rákoczi Ferencz keresztségével lött komaságbeli szövetségben is mind arra czélozott, hogy azon nyughatatlan elméjű és sorsával meg nem elégedő embert, inkább szomszédságos hivatalában tartassa és maraszthassa főképen successor, fejedelem fiára nézve.

A melly Lupul vajda, farkas modjára benne természetté vált szokását nem hagyhatván, mind a portai áskálásoktól, vádaskodásoktól, ugy a jó szomszédság ellen való egyéb izetlenkedésektől is most sem szűnik vala. Besztercze városa között levén a moldovaiakkal egy veszekedésben forgó közös határ, Havas, mellyet is a fejedelem és az ország megtanulására is commissarius, követek által igazittatni csak halogatván, azonban az alatta valók birni s hasznát venni hatalmasul akarják vala.

Máté vajdával is, és utána következett vajdával jó szomszédságot és a diplomák szerint egyességet tartani nem akar vala, hanem maga vajdaságával meg nem elégedvén, a másik vajdaságra is vágyódván, noha már egynehányszor markában szakadt és szégyent vallott volna miatta, de még is a végett ujjat vonni, vesződni s ujjabb garázdát szerezni, nem szűnik vala. Az vajdákkal pedig és Havasalföldével az fejedelemnek és az országnak nagy jó szomszédsága és egyessége levén, a mennyiben a porta offensioja, megbántódása nélkül lehetne, hogy minden ellenségi ellen az porta és török nemzet kívül segítséggel tartoznának egymásnak lenni, magok között lett szövetségek kívánják vala. Sőt ugyan Lupul vajda az ország-beli lakos boerokat is sok törvényteleniségekkel magától idegeníteni nem szűnik vala. De azonban hogy az portán pénzt nem kémellené, mindenkor jó fautori, pártjai, oltalmazói volnának, mind csak elébb megyen vala dolgában.

Ugyanezen 1653-ban, ottan kikeleten (hihető porta engedelmebül, ha magátul Lupul Máté vajdát exturbálhatná, kiűzhetné székibül), ottan kikeleten feles kozák s tatár segítségével, Havasalföldre reáment vala. De hogy Máté vajda igen meg volna erősödve s értékesedve, s mind lovas hadat felest tartana, főképen pedig igen válogatott jó gyalogot egynehány ezeret, die 27-ma Martii megharczolt vala vele és futva szalaszt-

ván, a vele való kozákságnak, tatárságnak nagy veszedelmekkel igen megverte vala.

Azonban hogy Máté vajda a fejedelemmel igen egyetértene, s a fejedelem is Lupul igen sok injuriáit, boszútételeit olly békességstüréssel nem viselhetvén mint az édes atyja, Kemény Jánost valami kevés néppel ugyanezen üdő tájban ellene küldte vala, alitván hogy most a havasalföldi harczzzal is ereje megfogyatkozott volna, s nem sok erővel megfutamtathatnék. De a dolog különben esett vala: mert neki is résen találván lenni füle, Kameniczbe menvén, a kozák megsegítette, és ugy kényszerítettet vala Kemény János visszajöni. De hogy a boeroknak is elméjek teljességgel elidegenedve volnának tőle, s Stephan Logofetet kívánnák inkább vajdájoknak, s az is nem kevéssé szorgalmaztatná a fejedelmet s hadaiban ottben esett kár is ujjobban felindítá könnyen a fejedelmet a boszútételre.

Az fejedelem azért azonnal, Boros János kapitánysága alatt, hogy annak sokat tulajdonítana, ujjobban fizetett hadait beküldé, kit Foxinnál a Lupul kozák segítségéhada igen megvere. Lupul vajda pedig, noha a kozákokkal szövetsége levén, a Hetmán Timus nevű öcscse vagy tizenhatezer kozáksággal segítségére várandó és jövő utjában is volna; hogy Szucsva várában szorult fia és felesége segítségére éjjelnappal sietnének szóval értetvén: hogy maga hatalmas császárnak és a fényes portának nagyobb segítése szorgalmaztatására menne, sietne, és hogy affelől csalhatatlan jó reménységben kellene lenniék, nagyon megbiztatta s tudósította vala; maga pedig egyenesen a Dunára szaladván, onnan a portára sietett vala.

Az mieink pedig a vajda mellől elszaladott népet, hogy inkább az ország lakosi volnának, nem fölöttébb üzék ; hanem egyenesen Jászvásárára, s onnan tudván, hogy a vajdáné fiatal Szucsva várában volna, egyenesen oda sietének és azokat oda rekesztették vala.

Azonban tudósittatván a fejedelem a dolgoknak mind- eddig való folyásáról s a kozákság jöveteliről is: azonnal Petki Istvánt és Mikes Mihályt ujjab hadakkal s lövészerszámokkal küldötte vala be; kik mellé a fejedelem megtalálására a lengyel marschalk is, Georgius Lubomirski, hogy a fejedelemnek közelvaló sógorsága is volna, igen szép lengyel segítséget küldött vala; s Petki Istvánra bizatván már a főgondviselés, megparancsoltatott vala, hogy a kozákság jövetelére is ugy vigyázna, miattok az velek való népben, vigyázatlanság miatt kár ne esnék, s az országra is veszély ne jőne.

Szucsva alól a hadakkal Petki István eleibe mozdulván, azon tanácskoznak vala, az utban való kozákságot megelőzvé, a szerencsét velek micsoda jó móddal kellene elpróbálniok. Állitván azért, hogy Szucsvát azután is megtanáthatnák, a mellyrül a kozákságnak jövetelit állithatnák, néhány mérföldön elejekbe mentek vala. De Timus kozák generál a földnek minden állapotját tudó jártas kalauzok vezérlésekkel élvé, a mieinket elkerülvén és balrul hagyván, a vajda megtanálása szerént egyenesen Szucsva és vajdané segítségére mentenek vala, s a midőn a mieinknek hirekkel lön odaérkezések, szekerekkel, kolyészokkal, és a mint hamarjában lehetne, magokat a vár alatt köröskörnyül sánczba is vették vala. Kikkel a mieink hogy mezőn szembe ne találkozhattak volna, azon nagyon búsalkodván, minekelőtte magokat sánczokkal megerősíthetnék, rájok gyalog egy ostromot próbáltattak, mellyben az előljárást a lengyelek, hogy magoknak gloriát szerezhetnének, magoknak kívánták vala. De látván hogy az ostrom, az igen puskás nép miatt, emberbeli nagy kár nélkül nem lehetne, lövések miatt jól el is kezdvé hullani a népből, mint a német gyalogkapitány is hogy többekkel elesett volna: azonnal megfordíták rólok a népet, hanem a kiket sánczon kívül gyalog rekesztettek vala, ötszázig valót, ha nem többet, akkor elsőben benne leváltak vala.

Látván a tisztviselők hogy mind a helynek s mind a feles erős puskás népek állapotjához képest, hosszas kezdene lenni az obsidio, várszállás, földolgoknak most azt állitják vala, hogy mindenfelől úgy megszoríthatnák őket, élések mindenfelől teljességgel elfogattathatnék, alitván, hogy olly sokaságnak csak a magokkal hozott és a várbeli éléssel sokáig érhetni lehetetlen volna. Valamint azért jobban lehetne, a hely és sáncz situáshoz, fekvéséhez képest a hadakat környöskörül szállitván őket valóban megszorították vala; úgy, hogy noha egy ideig kikapdosván, lovaknak csatázással is holmi dudvát, gazt, kórót, mogyoró- és egyéb zöldágakat ragadoznának; de végre annak alkalmatosságátul is mindenestül elszorították vala.

Kik hogy jöttökben nagy sok barmot hajtottak és magokkal öszvekerítették vala, magokat azoknak husokkal kenyér nélkül is ugyan sokáig tengették vala; lovak pedig éhel kezdvé halni, azokkal föld között csak a sánczokat töltik, erősítik vala; és mind éjjeli nappali szorgalmatosságokkal táborok környül olly igen erős sánczot is hánytak vala, hogy noha egynehányszor ostromoltatnának, de mindenkor nem kevés kárral

kénszerítettnek megfordulni rólok; és főképen mig magok is az éhség miatt annyira meg nem bádjadnának s lovok is el nem esnék, olly nagy emberkedéssel viselék magokat, hogy inkább mindennap mind lovakon s gyalog csatára kijárnának, s ottanottan hirtelen és véletlen kiütvén, hol együtt s hol másutt a mieink táborára, nehánykor károkat is ejtenének; ugy hogy egykor a sánczra is, mellyben a lövészsorszámok valának, ráütvén és abbul a gyalogot kinyomván, vágván, mig rájuk derekasabb erő érkeznék, a három lövészsorszámoknak gyujtó- és deréklyukait is, csontokkal, szegekkel ugy bevették, s kerek-küllőit ugy be kezdték vala vagdalmi, hogy csak alig tehetnék meg tőlök, hogy azokat teljeséggel haszontalanokká ne tennék és a pattantusok nagy sok bajjal hozhatnák előbbi állapotjukba.

Az álnok practicus nemzetség, sánczán kívül egy jó hajtásnyi földön, tovább is, sötét éjszakákon nagy sok apró vermeket, mintegy szőlőültetésre valókat ásván, s virradva a sánczbul benne csak gyalog is, hol rejtőzéssel és egyképen is másképen is a mieinket felingerelvén, mig észrevetetnék stratagemájok, csalárdságok, rájuk kezdvén nyargalni, a lovak lábai a vermekbe térdig avagy szárközepig beesvén és a rajtok ülők mind lovastul a földhöz üttetvén, ugyanott megnyomattatnak és nyakaztatnak, avagy a sánczbul is meglövöldöztetnek vala.

Már mintegy hat hete megszorításoknak elmúlt vala, hogy noha lovok is már nagyobb részbul elholt, s magok is igen éheznek; de hogy a Lupul biztatása szerint a portai segítséghez nagyon biznának, mégis azon keménységgel láttatnának magokat viselni: mindazáltal a tisztviselők közönséges tanácsbul állitván hogy az éhség miatt is már sajlottabbak és kénszeredettebbek levén, ha derekas ostrommal kezdenék őket nyughatatlankodtatni, annyival inkább fárasztatván, vagy hogy ugyan megvehetnék a sánczot tőlök, vagy ha az nem kezdene is lehetni, de annyival inkább fogyatkozván erejekben, s az obsidio, megrekesztetés sulyosságátul is terheltetvén, annyival inkább kénszerítettnek a magok megadására.

Egy bizonyos nap rendeltetvén azért az ostromnak, hogy kiki akkor készen talátnék, megparancsoltatott vala. Az székely atyafiak egymásközött beszélgetvén, az ostromi készültre illy mesterséget gondoltak és tanáltak vala: hogy a kitül lehetne, mind egy egy szál deszkát szerzenének, mentől könnyeb lehetne, de jó vastagot, hogy a golyóbis meg ne járhatná; mellyeket kiki a mint akarná maga hoszához alkalmaztatván s

magosságát fején felyül hagyván, szemeknek helyeit azokon ki furván, lyukasztván, s a deszkában válláig aránt egyegy erős vesszőjármat furván, szegezvén, az ostromkor lövés ellen paizsok gyanánt nyakokba azokat hányták vala.

Az kozákság táborának nagyobb része a táborhelynek situ-sához, fekvéséhez képest hogy oldalason volna, sánczokbul nagyon kitetszik, látszik vala, mellyhez képest a három lövészerszámokkal egy ideig mindenfelé váltig lövöldeztetvén közikbe, benne nem kevés károk tétetnek vala, míg tizedenkint magokat nagyon a földbe beásták volna. Többek között Timus generáljok környül forgolódó egy kozák ifju fogattatván ki közülök, annak kézbekerülése a mieinknek nem kicsiny hasznot hozott vala; mert attul Timusnak mind sátorát s mind azt, azon generál sátorában fenforgani micsoda üdőtájban szokott volna, szorgalmatosan kitanulták vala. Kit megkéretvén, hogy már őszre járván az üdő, gyakrabban irásit fen sátorban gyertyánál végezni szokta vala, nagyon akarák azt az alkalmatosságot

Egy este azért a kik az első ostromra rendeltettek volnának, azoknak kapitányinak, hadnagyinak megparancsoltatott vala, kiki éjszakára alattavalóival olly készen lenne, hogy valamihelyt az első álgyulövést hallanák, azonnal rohannának népekkel a sáncznak, kiki ahol és micsoda részére annak rendeltetett volna.

Az pattantusok is pedig (kik jól gyakorlottak és még üdvözült idősbik fejedelem idejebbeliek levén, fők, 18-probáltak valának), a Timus generál sátora s állapotjárul az kozák fogoly ifju beszéde szerént idején tudósittattak vala, kik az ostrom estin a Timus sátorára mindhárom lövészerszámot jó proportio, illendőség szerént egyiket egyik szélire, másikat a másik szélire, harmadikat a sátornak közepire jó mesterséggel ráigazitván, hogy egyik sáncz a másiktul nem is igen messze volna, egész éjszaka nagy szorgalmatossággal a pattantusok ha valami világot sejdéthatnának a Timus sátorában, csak azt vigyázzák vala.

Azonban várakozásokban a fatalis periodus elrendeltetvén, nem is csalatkoztatá meg őket, mert szintén hajnal előtt, az ostromhoz is majd legalkalmatosb üdőben, hogy a virradta is jelen volna, a Timus sátorában világot sajditván, azonban mind három lövészerszámokat egyszersmind a sátorra sütögeték, s azalatt a kik az ostromra rendeltettek vala is, kiki az ő helyén, szörnyű kiáltással, sivalkodással, a Jesus méltóságos szent nevének segítségül való hívásával a sánczra rohanának és nagy igyekezettel valának hogy rájok bemehessenek; de hogy a sáncznak töltése is, csak a sok ehel megholt lovakkal is, nagy magos árka is nagy mély volna, az kozákok pedig belől

is a sűrű lövéssel nagy keményen viselnék magokat, sőt kijöven, karddal is nagy emberkedéssel valának, a viadal ugyan sokáig tartván közöttök, úgy hogy mindkét részről nem kevesen vesz-nének, rólok visszaállottak vala.

Az lengyelek a sánczok felső kapujánál menvén ostromnak, nagyon emberkedvén, a sáncz kapuján felesen be is ütöttek vala. De végre a belső erő megsokasodván ellenek, visszanyomattanak, odabem is szakasztatván közülök, benne kár is esett.

De a deszkás paizsos székel atyafiaknak is nem sokat használt vala a stratagema, hadimesterség, mert az igen serény kozákság látván hogy az lövés nem szintén derekasan ártana nekik, kardokkal kiütvén reájok, hogy ezek többire mint egyegy kalodát hánytak volna nyakokba, míg azoknak nyakokbul való hányásokkal magokat könnyebbitenék, addig a csapás, nem is oltalmazhatván magokat, rájok esvén, nagyobb részbul elhullottak vala.

Nem esék nagy kár nélkül az ostrom egyik félnek is, a sánczbelieknek annyival inkább, hogy generálok is az álgylövés miatt elveszett volna, már azért több ostromot a kapitányok, a népnek kedvezni akarván, nem próbáltatának; hanem a nagy éhség napról napra hatalmazván rajtok, lovaikat is, a kik azokban ehel meg nem holtak volna, inkább mind megötték vala. De még is benne a nagy tisztességkivánás annyira uralkodik vala, hogy midőn a kapitányok által intetnének: ne rontanák, fogyatnák, hanem a kénszerítő szükségnek engedvén, adnák meg magokat; azt felelik vala: hol, ugymond, a ti fejedelmetek? csak tinétek adnók-e meg magunkat, kik csak szolgálak vagytok?

Mellyre nézve már az üdő szüret felé s hideg őszre járván, az ország népe is hamarébb haza szabadulhatna, a fejedelemnek Kemény Jánost ujabb szép hadakkal, lövőszerszámokkal beküldeni kellett vala; ki beérkezvén, s azt is látván a kozákság hogy a török segítséggel Lupul vajda annyi üdöre is jelen nem volna, azonban a nagy éhség miatt is vánszorodtak s elkénszeredtek levén, az ujabb hadak érkezését is látván, ottan tractára ereszkedének; és hogy magok mindenekkel bocsáttatnának, a vajdáné pedig békével hagyatnék, a melly udvarházánál lakhatását kivánta vala, egymásközött elvégezvén, az kozákok békével bocsáttattak vala; kik a mikor Szucsva alá érkeztek volt, magok bizonyítások szerint is, tizenhatezeren lehettek, de négy vagy ötödfél ezer benne alig maradott, kik hazájokba megérkezhettek vala.

És így Moldovában az dolgot most jó karban hagyván,

Kemény János a hadaknak nagyobb részével Erdélybe visszajött vala. És hogy a fejedelemnek ez hadakozása jó végbe illy szerencsésen ment volna, a fejedelem parancsolatjára mind Váradon, Jenőben és több országházaiban elsőben a győzedelmért istennek közönségesen való dicsőségtulajdonítás és hálaadás után die 29-ma Octobr. öröme igen meglöttetett vala.

Lupul vajda a harczeről, mint iraték, elszaladván, a portára ment vala, az hol jóakarói által hogy a portát fejedelem ellen felköszörtilhesse és ellene segítséget nyerhessen, minden követ megmozgatott vala. De az okos, ravasz, mindenekben maga hasznát kereső nemzetség, noha a fejedelemnek ebbeli cselekedeti nem kevéssé orra piszkálására való volna: de hogy ő ebbül is nem kárt, hanem hasznot látna jövendőben maga részire kijönni, ebbeli magaviselését a fejedelemnek csak mint egy fêl szemre hallgatással nézi és csak felrójja vala. Sőt hogy inkább a láttatnék, mintha ellene sem esett volna, nemhogy Lupulnak dolgát előmozdítanák, de sőt a Jediculába, hét toronyba rekesztetvén és bizonyos praebenda rendeltetvén neki, halála is ugyanott lett vala. És így ebbeli hadakozása a fejedelemnek szerencsés és a török nemzet előtt is tekintetes, noha nem kedvek szerint való lett volna.

A havaselvi hadjárat

«Luxuriant animi rebus plerumque secundis

Neque soient quietâ comoda mente pati.»

azt mondja a poeta. Ugy is szokott lenni, hogy mikor embernek legjobban, szerencsésebben folynak dolgai, elméjekben mintegy ugyan megbizakodván, feljebb feljebb szoktak emelkedni.

Hogy a szegény haza szép nevededésben, boldog békekességben s jó állapotban, s az Rákoczi-háznak s fejedelemnének is az egész kereszténységben nagy kiterjedt hire neve volna, sokfelől a keresztyén fejedelmektől is a fejedelem udvarát méltóságos követségek gyakorlani kezdték vala.

A tatár chámnak is egy követe érkezett vala, ki, Erdélyből romai császárhoz is menvén, nagy pompáson s az szolgáló vitézlő népnek megmutogatásával késértetett vala egész a Tiszáig; mert Fejérvárról egész Feketetőig feles mezei hadak késérvén, és oda Váradrul szép kopjás seregek küldetvén eleibe, azután is, csak mig Váradra érkezett is, két helyen is excipiáltatott ujjabb-ujabbbeli seregektül. S Váradról is hasonló föld-nép késéretével indittatván meg egész Tiszáig, hol hovávaló és micsoda ujjabb-ujabb hajduseregek excipiálnák – fogadnák és

késérnék, mind elrendeltetett vala; ugy hogy maga is a követ a feles kopjás, fegyveres seregeket látván, azt kérdezné: talán tolvajoktól nem volna bátorságos ezen a földön a járás-keles, hogy annyi számos fegyveres nép által késértetnék mindenütt? Mellyre, a mint illet, hogy ugyanaz is volna a szín, megmondattott vala, hogy a felséges chám méltóságaért volna. De a kinek valamennyire való elméjek vala, könnyen általláthatnák, hogy csak a vitézlő népnek mutogatása volna.

Mint a szent Ezékias király, hogy egykori csuszamodásából a babyloniai király követinek minden kincsét, tárházát, mellyben világi boldog állapotját helyeztetve lenni állitaná, megmutogatta vala, mellyet ám isten neheztelvén érette, az Esaias proféta által megfeddette és meg is fenyegette vala.

Az lengyel Casmir király és republica is mind a kozákságtul már régen injuriáltván, boszúval illetetvén, s ujonnan a svékusoktól is ellenségesen kezdvén háborgattatni s haddal szorongattatni, onnan is igen méltóságos ajándékokkal küldetett vala egy nagy ur követ a fejedelemhez, ki által jó szomszédsága, barátsága és ellenségek ellen való segítségk kivánatik és szorgalmaztatik vala: igirtetvén részekről is hasonló ügyében, szükségében a hazának hasonló jó akarattok és segítségk. Melly ajándékok valának, ugymint: egy igen fris bársonnyal borított, arany rojtokkal, prémekkel gazdagon cifrázott, szép aranyos királyi hintószekér, mind egy ivásu termetű hat, szép habostarka szekereslovakkal, de az melly ezeknél sokszerte nagyobbra böcsültetnék, olly drága gazdagon rakott clenodionok is, mellyek sok ezer aranyra becsültethetnének, a fejedelemasszonynak hozattak vala.

De azonban Havasalföldében is nagy rút pártütés és veszedelmes háboruság támadott vala; mert hogy Bazarába Aga Máté vajda a vajdaságot olly számos esztendőktül fogva szerencsésen birta volna s tárháza is ahhozképest jól megépült volna, s az moldvai Lupul vajda szomszédjátul, hogy ottan ottan haddal háborgattatván, bátorságos nem lehetne, magát vitézlő néppel muniáltatva, megerősítette tartani ugy kényszerítettik vala, hogy valamikor a szükség kívánja, maga erejével is a Lupul fenekedő igyekezetinek ellene állhatna. Mellyre képest főképen gyalogját minden elegybelegy nemzetségekbül, magyarbül, németbül, de főképen törökbül, ráczbül, oláhbül, görögbül, örménybül, tatárbül olly nagy számra nevelte vala, hogy szüksége idején azoknak erejekhez és tehetségekhez majd inkább bizhatnék, mintsem az egész országabeli kalarásságnak

[lovasságnak] – vitézlő népnek is erejéhez; kiknek kemény magok jó viseletektől isten kegyelme által egynehányszor nagy szégyennel is szalasztván futva Lupul vajdát vissza országába, nekik ahhoz képest nagyon kedvez vala, fizetéseket az ő szokott idejében szorgalmasan és fogyatkozás nélkül kiszolgáltatta vala.

Máté vajda halála után pedig, hihető ott is a jó politiatul, a társaságbeli rendeletlenségtől, a tárház sokfelé ürittetvén és feloszolván, sőt üresen hagyatván: mindazáltal a Máté helyébe következett Constandin új vajda is hasonló méltósággal kívánván birni a vajdaságot mint Máté vajda, méltóságához illendőnek álló dolognak állítá azt is, hogy azon gyülevész szemenséget, gyalogságot fizetésen megtartsa. Kit, a míg tőle lehet, fizetett vala is ugyan, de egykor győzni nem kezdvén s a tárház is üres levén, akkor kezdé a szemenségnek elbocsáttatásokat a boerekkel tanácsra fogni; kiknek is, a tárház üres voltát, a kényszerítő szükségét látván, tetszeni kellett vala, hogy olly békességes üdőben, a vajda maga személye őrizésére illendő számmal benne megmarasztván s nagyobb részét elbocsátván, annyi számmal való tartások szükséges nem volna.

Ekképen bucsú adatván nekik, ők mindazáltal is eloszolni nem akarván, fizetéseket ugyan szorgalmaztatják vala; melly hogy nem adatnék, hanem inkább nekik szabados ut engedtetnék s mutattatnék, azon nagyon kezdvén dühösködni, s hogy az boerok volnának az ő árulójak, azt nyelveken pengetni; végre conspirálván, egybetanácskozván ellenek, egy nap Tergovistván házokra ütven, egyuttal benne tizenhetet, mind feleségekkel s gyermekekkel, szörnyü kegyetlenséggel szabályra hánytak vala.

Ugyanakkor a vajda udvarára is ütven, magának is ugyanakkor, ha tanálhatják, végére járnak vala. De a vajda, hogy a támadást észbe vevé, míg a városban való öldöklés tartá, addig úgy elrejteznék, hogy akkora nem találhatván, azután is kezeket nehezen távoztathatta és kerülhetta vala.

Egy Heriza Vornik nevü fő-boer levén köztök, ki a királyovaj [krajovai] bánáságot is viselvén, hogy az tehetős gazdag boer is volna, s talán a tárházbul is sok részt vevén, már a vajdaságrul is gondolkodnék, hogy az jó fautorok volna, az vajdaságra emelni azt akarják vala; állitván s állatván, hogy az, értékével is inkább elérkezhetvén, méltóbb, érdemesebb volna a vajdaságra, őket is az ő szabadságokkal éltethetné, azaz nekik jól fizethetne.

Ezek miatt az ország annyira megbódult és felzavarodott vala, hogy mind maga a vajda, mind a boerok, kik megmaradtak vala, nagy üldözések miatt imitt amott csak bujdosni, és némellyek közülök Erdélybe általszaladni kénszerítettének; ellenben amazok Herizát uralván s hozzá csatolván magokat, valamint kedvek tartaná, az országban is a szerint tolvajkodnak, kegyetlenkednek vala.

De az havasalföldi nagy pártütésbeli veszedelmes állapot hovatovább nagyobbra-nagyobbra nevedekni láttatik vala, melly szoros ügyében Constandin vajda, megmaradt boerival a fejedelemre esvén, azon inség alól ha felszabadítaná, minden esztendőnként tárházában nem kicsiny summa fizetést ígérnek vala. Mellybe minemü kedve s parancsolatja lehetne még a portának és császárnak, az most a boldog állapothoz képest kérdésben sem forogván a fejedelem előtt, hogy a havasalföldi ígéretnel a tárház jövedelmének szép accessioja, nevedekése láttatnék lenni, segítségére nagy hajlandósággal viseltetik vala.

És noha a tanácsurakkal discursusba is vette vala, de hogy az urak az országra halasztanának, hogy a statusok hírek nélkül ne láttatnék teljességgel lenni a dolog, a szent György napi gyűlést, ad diem 20. Febr. Kolosvárra hirdettette vala, a hol a főtiszteket s az ország népének értelmesebbit, bizonyos órára és tanácsra felhivatván, mind a lengyelországi követséget, s mind a Constandin vajda s boerok kívánságát Kemény János által proponáltatta, eléjükbe terjesztette. Mellyben midőn egyuttal a tanácsra feliratott és hivatott személyek gondolkodásra s tanácskozásra való üdőt vennének s másodsor is felgyülnének: azonban a szorgalmaztató posták, a szemenség tolvajkodások szomorú hireivel Havasalföldébül jönnek-mennek vala; sőt hogy olyan tanácsot is forralnának, s olly igen nagy szarvokemelésével volnának Herizának, hogy az erdélyi fejedelemségre behoznák, s a fejedelmet kiűzvé, székibe ültetnék s vele élnének-halnának, szenvednének, magok kötelezésével magokat ráigérték vala.

Az üdő azért mihelyt jól kinyílt vala, májusnak utoljára, E fejedelem mind az ország népét s mind a maga fizetett hadait, kik a moldvai hadakozáshoz képest és ez zergelődésre nézve is Szabolcs vármegyében a nyírségen, Debreczenben és Kálló várasiban, a Bihar vármegyei szeginségnek főképen nem kicsiny fogyatkozásokkal minduntalan fogadton fogadtatván, elég nagy számmal is valának, mindenestül Bárcza mezeire táborba szállani parancsolta vala, Azhová maga is személye szerént udvari

fizetett hadaival, magyar és német s személy gyalogjaival elegendő lövészerszámokkal s azokhoz való minden készséggel, jó pattantyusokkal a rendelt napra felmenvén, sátor alá kiszállott vala. Az Barczán semmit nem késvén, hogy a Boza utja Brassón felül a havasokon, a hadi nehézségek és lövészerszámok általköltöztetésekre alkalmasabbnak állíttatnék, minden munitioit, hadi szerszámit gyalogjával azon általbocsátván, maga is minden országos hadaival, nagy sok szép fegyveres, kopjás néppel lovag utánok eredvén, egy nap estig a Havason általtakarodtak vala.

Minekutána az országnak beljebb-beljebb való részére jutván, die 26. Junii Polyvest nevü váraskához nem messze, Telyiássa nevü folyóviz mellett tábort járnának, hogy az üdő már sz. Iván havában majd meleg volna, s az ellenségnek semmi hire nem is hallatnék, a köznép és cselédek szakmányolni és a közellévő szőlőhegyekre cseresznyézni igen kioszlottak vala, az népnek színe pedig a hévségben sokak ruhájokbul is levetkeztvén, kiki sátorában s hajlékában szellőztetik s magokat heveréssel is nyugotják vala. Az fejedelem Stephán vajdát a vele való egyértelem szerint a moldvai haddal maga mellé mindjárt következő napon várja vala.

Heriza Vornik pedig, mihelyt a fejedelemnek a Havason való költöződését megérté, noha a szemenségnek is erejéhez, hogy mint válogatott, nagy erős, termetes és már sok próbákon, csatákon forgott, igen gyakoroltatott és számos népből is állana, nagyon bíznék, de győzedelmének fundamentumát ha véletlenül, reméntelenül még Stephán vajdával meg nem egyezhetne a fejedelem, üthetné meg a mieinket, legfőképen abban helyhezette vala.

Állitván azért jelenlenni az alkalmatosságot mig Stephan Vajda el nem érkeznék, minden erejével, harminczhárom lövészerszámmal, lovaival az gyülevész nemzetekbül álló szemenséget megindítván, a fejedelem táborának fekvését meghallván s azon táborhelynek situsát, állapotját, jól tudván: ahoz képest népét három részbe szakasztotta vala, igyekeztvén háromfelől megütni a mieinket. És hogy a mellyfelől jönnének, nagy sok cserés gazok bokrok közbevetetve volnának, rajtok terméseket a mieink csak eszékbe sem vehették volna, ha a szakmányosok néhány rendben nagyon szaladván előttök, jövetelek hírét bizonynyal, hogy szintén csak érkezölön volnának, be nem viszik vala.

Az fejedelem az ország dobjával felülésre való jelt kezd-

vén veretni, az egész tábor azonnal felrezzene és fel is üle; de hogy senki helyéből ki ne mozdulna, hanem kiki seregében lova hátán olly készen lenne, ha parancsolatnék azonnal készen indulhatna, megparancsoltatott vala.

Az fejedelem maga is nagy hamar lóra ülven, Kemény János néhány hajduseregekkel előre elmegyén, valahány kapitányságalja fizetett népét segítő-seregől bocsátván utána, a fejedelem nagyon megbiztatja őket, hogy ottan-ottan elég segítség lenne utánok.

De az ellenség mihelyest a cserebül kiérkezvén a táborhelyen a sűrű zászlós, sok szép kopjás és nagy roppant sergeket helyben állani, s azonban a rájok rendelt roppant kopjás sergeket nagy kiáltással, az ur Jézus méltóságos szent nevének segítségül való hívásával, kopjahajtva nagy sebbel ellenek közelitni látnák, azonnal elszakadván inok ereje, az uristen ugy eszeket veszti és megbódítá a magok erejében bizakodó felfuvalkodó népnek szívé, hogy csak egy lövést is azt is csak imigyamagy a mieinknek kevés kárával valót alig tehetvén, azonnal megkeveredni, fordulni, szaladni, és hogy a sűrű kopjával való hányattatást sűrű lovas seregek tapodtatását a szeménység nem állhatva, a kitül mint lehetne közülök, a gazra szaladozni, bujni kezdettek vala.

Kiket a mieink kopjájkkal, hegyes törökkel a gaz és bokrok közül is igen kikeresvén, nagyon öldökleni, ölni, vágni, üzni, kergetni nem szünnék vala. Az ellenségnek a melly része másfelől bocsátatott vala, azoknak is hasonlóképen eszeket vesztvén az uristen, ugyan az hajdu és székel atyafiaknak némelley része által megfutamtatván, vágatnak és ölettetnek vala.

Harmadik rendbeli népe a folyóviz mellékérül jöven, azok ellen Gaudi András bocsátatott, de hogy gyalogját gázlás nélkül a vizen át nem vihetné, elsőben a tábor felől való pontról álgyukkal őket valóban meglövöldöztetvén, kopjás, lovas seregekkel gázolt vala ellenek, és azokat is istennek kegyelmébül nem nagy munkával megfutamtatván, hogy gyalog a lovas könnyü hadak előtt nem szaladhatnának, rutul vágják, veszték ölék őket, ugy hogy a gazon, bokrokban, ahol kik maradhattak benne; de még a csere és gaz közül is nagyon kivadásztatnak s levágatnak vala.

Az számos lövészerszámokkal, mig el nem nyeretének s a mieink kezeihez nem jutának, de főképen mig a szemények meg nem futamtatának, a mieinkre váltig lövének, de csak fen a kopják között, s annál is följobb a golyóbisok rajtok által-

mennek vala; de mihelyest a pattantyúsok látták a személyek futamásokat, ottan csak keresztülülvén a lövészerszámokon, megadák magokat s mindenestül a mieinkül elfoglaltattak vala.

Heriza Vornik népének eleivel, kiket maga mellé hátramarasztott volna, mondják, hogy egy őrhelybül nézte volna meg, mint lenne odaelő a szeménség dolga; de mihelyt a sűrű kopjás seregeket a táborhelyen csak vesztegállani látná, azonban hogy népének elei már megverettettek volna, neki bizonyosan meghozatott volna: kelletinél hamarébb leszálván s mentül futóbb lovára ülven hogy nem bizhatnék azelőtti módon erejéhez, ez uttal a dolgot szaladásra vette vala; de a fejedelem népétül elfogatott vala. Népét pedig a mieink Palocstig, mintegy kis mérföldön úzték, vágták, gazokon öldökölték, úgy hogy a midőn a táborra üzésekbül visszaérkeznének szintén estve volna.

És ekképen azt a maga erejében bizakodó, nagyon felfuvalkodott elegebelegy kevély népet az uristen csak nagy hamar megszegyeníté, az ártatlan boeroknak, de főképen azoknak feleségek, nevetlen apró és nevedékeny gyermekeknek ártatlan vérekért rajtok boszut állatva; kik annyira felfuvalkodtak vala, a Máté vajda idejebeli néhány uttal Lupul vajda ellen lött győzedelembeli jó szerencséjekkel, hogy már most közülök viadallal, erővel, tiz-tiz magyarral egybevetni, és magokat annyi személyekre tudni nagy kevélyen való dicsekedéssel nem szégyenlenék. Azonban a mieinknek csak illy kicsiny része által (mert tized része is az ott levő hadaknak nem harczolt, csak helyében állott) olly nagy felfuvalkodásokért így szégyenítette vala meg őket az uristen.

Az melly istennek nagyobb gondviselése pedig az egész viadalban is amint felcirkáltatott kapitányságok szerint, mind a megsebesedtekkal együtt is a kik elhullottak, százhuszonöt számot meg nem haladta vala. Kétség nélkül az uristen a nagy felfuvalkodottság ekképen való megszegyenítésének, az embereknel emlékezetben fenmaradandó példájára akarta őket ekképen eltörteni: gyarló, nyomorult ember ne tulajdonitana semmit a maga erejének.

Ez helyébül más nap reggel inditaván táborát, Palocstnál jártatott vala tábort, a hová a moldvai Stephán vajdát is várván, adig az hadakat leszállani sem hagyják mig a vajda érkezett vala; hanem két sorba rendelt seregekbe állatni, azok eleibe az ellenségtül elnyert feles zászlókat és a harminczhárom lövészerszámokat helyheztetni parancsolta. Az vajda

elérkezvén, minden hadaival a mi seregeink között vivén által, mind a diadalomban s mind szép hadaiban gyönyörködik vala.

Az hol, míg az hadak az ellenségtől nyert sok prédát felkotyavetyélnék, osztanak, vagy harmad napig mulatván, az vajdával s az urakkal vendégeskedék. Azután ismét Görgiczéhez szállván, a hová Constandin vajda is a boerokkal szerénsszerte való lappangásibul előkerült vala. Kinek tetszésébül egynehány zászlóalja lovassal egész a Dunáig a fejedelem benyargaltatá.

Az vajdát azért Tergovistán székibe ültetvén s Boros Jánost egynehány ezer fizetett néppel hagyván mellette, s Stephán vajdát is országába visszabocsátván, maga is hamarüdön, derék hadaival Törcs vára felől kijött vala: az lövészerszámoknak hármát Constandin vajdának hagyván, de a többit a nyert zászlókkal, győzedelmének bizonyására nagy örömmel Fejérvárra hozatta vala, Heriza vajdával együtt.

Melly alkalmatossággal Isacus Basirius anglus professor, ki már ez üdő tájban Joannes Henricus Bisterfeldius híresneves tudós professor halála után, (ki ezen esztendőben die 10-ma Februarii mult vala ki és temettetett Fejérváratt) minekutána Angliából számkivetésbe küldetvén a portán valameddig commorált volna, a fejedelemtül amannak helyébe, a collegiumban való tanításra kihozattatott vala, az orthodoxus [református] püspök, papok s az otthon maradt s eleibe kiment főemberek s népnek nevével szép deák oratióval, köszöntő és dicséretre ekképen formált beszédekkel fogadta vala, mellyben a fejedelemnek virtusi, nagy fejedelemsége, szerencsés győzedelmes volta az egész keresztyénségben; sőt az egész ozmán hatalmas nemzetiség előtt is méltóságos nagy hire neve, gazdagsága rövideden előszámláltatnak s magasztaltatnak vala; melly ugyan nyomtatásban is kibocsáttatott vala.

Ez havasalföldi hadakozását is a fejedelemnek császár és a porta csak mintegy félszemre nézvén, mi lenne mindezekbül, várja vala; de most nagy hallgatással mulatván el, mintha nem is látná, úgy tettet vala. Azonban ha abban maradhatna meg a dolog, a fejedelem tárházának kárával nem vala, mert mind Moldvából, Havasalföldeibül esztendőnkint szép jövedelem tanálja vala. Csakhogy bezzeg a boldogtalan utitárs is, a következő nagy veszedelem, mindezekből kovácsokon kovácsoltatik vala.

Minekutána Boros János az hadakkal Constandin vajda mellett egy ideig benlakott volna, egykor csak nagy hirtelen

torokfájás esik vala reá; annyira elhatalmazék a nyavalya rajta, hogy senki semmivel eleit nem vehetvén, harmad nap alatt megfojtatott vala. Kinek testét Brassóba behozatni parancsolván a fejedelem, az ottvaló kisebb egyházba, aranyos zászlót parancsolván temetése felibe emeltetni, tisztességgel temettette vala; ottben is a vajdák körül nagyon épülvén gazdagulván, ittben is mint Erdélyben s mint Bihar vármegyében egyszer is másszor is neki sok szép jószág adatván.

Ezen esztendőben Kolosvárnak nagy romlása történt vala: mert a belső városban nagy tűz támadván, a piacon levő öreg egyház, a mellette levő kisebb templommal, szép magos kő torony fa épületivel, abban levő órával, harangokkal földig égvén, csak kőépületük maradt vala. Az városban 1800 házok égvén el, a fa épületeknek csak a telekjek maradt vala; a kőépületek is sok helyeken a tűznek sebessége miatt nagyon megomladoznának, szakadoznának.

Ugyanebben a helvetica, orthodoxa religión levő evangelicus praedicatoroknak Szathmártt die 18. Junii generális gyűlések lett vala, a hol a váradi két praedicatorok Nagyari Benedek és Kovásznai Péter az ecclesiai fenyték avagy presbyterium és bizonyos némelly ritusokban leendő reformatiora, megjobbításra való igyekezetekért a fejedelem akaratjából megfogattak és bizonyos ideig Szathmár várában fogva tartattak vala. Azelőtt is egyuttal ugyanazért egész esztendeig tartatván tisztektül való feltiltásban, az a nagy, népes, szép ecclesia is, hogy mindazonáltal is azon tanítójokat fizetésekrül elbocsátani nem akarnák, annyiban büntetésben tartaték, hogy megirt Ordinarius praedicatorjok semminemü tisztokban nem fungálhatnának, el nem járhatnának, hanem azon tiszteket egész felszabadításokig mások által végbevitetni kényszerítették vala.

Melly szomorú jelek a hamar következő közönséges nagy gonoszt ugyan mintegy ujjal mutogatni láttattak vala, si mens non leva fuisset, ha az emberek elméjeket a dolognak végére, kimenetelire függeszthették volna, és az immineáló nehéz gonosz fatumot poenitentiatartásokkal, istenhez való igaz megtérésekkel eltávoztatni igyekezhetek vala.

De oh istennek csodálatos végére mehetetlen bölcsessége! ki midőn a melly nemzetséget a közönséges valamelly nagy bűnben való merülésért meg akar büntetni, annak egy ideig ugyan eszét is el szokta venni, hogy látván ne lássanak, hallván ne halljanak, értvén ne értsenek és érthessenek, és így az ellenek rendeltetett külső büntetés rajtok végbemelessen.